

Černowitz — Herrengasse

Mateja Ratej

Modrijan

BEGUNSTVO PROFESORJA TOFANA

Kulturnozgodovinski prerez Maribora
v dvajsetih letih 20. stoletja

MARIBOR, GOSPOSKA ULICA.

Mateja Ratej
BEGUNSTVO PROFESORJA
TOFANA

medsebojnega prepletanja različnih ravni zgodovine. Morda so se vrstnice in vrstniki Mateje Ratej prav zato odločili za mikrozgodovino. In ne samo za mikrozgodovino, temveč za novo, resnejše branje modernih klasikov, kot je denimo Marc Bloch in njegova *Apologija zgodovine*. Za Matejo Ratej, ki je nekaj časa posvetila poučevanju zgodovine zgodovinopisja, velja to še za spoznanje bolj kot za druge iz njene generacije. S tem ko je učila druge, je tudi sama morala razmišljati o tem, katera vprašanja nas pripeljejo do najbolj prepričljivih odgovorov. In podobno kot generacijo in pol pred njo Ginzburg, se tudi ona osredotoča na anomalije oziroma primere, ki ne ponazarjajo pričakovanih ali uveljavljenih norm, ampak od njih odstopajo. In mikrozgodovina – če je ne razumemo kot obravnavo zelo majhnih dogodkov, temveč kot zelo podrobno obravnavo katerega koli dogodka – je najboljše področje za preučevanje takšnih anomalij, katerih značilna posledica je, da njihovo odkritje zamaje obstoječe historiografske, dejansko pa tudi politične hierarhije.

Izhodišče njenega interesa za mikrozgodovino nikakor ni naključno. Podobno kot Ginzburg se je tudi ona rada zatekala k avtorjem, kot so Bloch, Momigliano in Giovanni Levi. Sodeč po besedilih, v katerih obravnava razvoj zgodovinopisja, jo je še najbolj prepričal slednji. Morda tudi zato, ker je, podobno kot Ginzburg, tudi on še posebej pozorno prebiral mesta, na katerih Bloch govori o razumevanju preteklosti oziroma o tem, da je človeška zavest osrednji predmet zgodovinarskega preučevanja. In kot prava občudovalka Levija je tudi Ratejeva prepričana, da so »zgodovinska dejstva [...] v bistvu psihološka dejstva« in da rekonstrukcija zavesti opazovane/ga – njenih/njegovih upanj, spominov, namenov, čustev – ni enako kot identificiranje vzrokov za njena/njegova stališča in dejanja.

Po drugi strani je pri preučevanju primerov, ki se jih v zadnjih razpravah loteva, vedno prisotna tudi rekonstrukcija subjektivnega univerzuma anomalnega subjekta. Sklicujoč se na Blocha največ o tem znova govori predvsem Ginzburg, ki je prepričan, da identifikacija anomalnega subjekta spodkopava utečene interpretacije določenega obdobja. In čas med obema vojnama je gotovo čas, ki se v slovenskem zgodovinopisju še vedno obravnava kot zgodovina ideologij, strankarskih politik in vidnih posameznikov. Ljudje, ki nastopajo v malomestnih družabnih kronikah ali arhivih sodišč, do trenutka, ko je v njih pogledala Mateja Ratej, za slovensko zgodovinopisje niso obstajali. Prav ona je prva vzela v roke mikroskop in se osredotočila na zgodbe anonimnih prebivalcev slovenske Štajerske in Maribora. Če med njimi nastopajo tudi ali predvsem ljudje iz »črne kronike«, to ne pomeni, da jo zanimajo enkratni dogodki in pojavi, temveč želi ugotoviti,

kakšne so bila tedanje zakonske in simbolne družbene norme. Poleg tega predpona *mikro* v tem primeru opozarja na intenzivnost obravnave in ne na razsežnost tistega, kar je obravnavano. Da bi služil svojemu namenu, pa mora biti mikroskop še vedno osredotočen na tisto, kar je zelo majhno. »Za gledanje v zvezde«, tako Perry Anderson, »so potrebni drugi instrumenti«. In tega se zaveda tudi Mateja Ratej, ki želi podobno kot Ryszard Kapuściński v knjigi *Potovanja s Herodotom*. Poleg podatkov, od kod je izviral in kaj je v življenju počel junak njene zgodbe, hoče o njem izvedeti prav vse – od gospodarskih razmer na Štajerskem do vsakdanjega življenja povprečne meščanske družine. Poleg tega v njenih razpravah nastopajo ljudje različnih poklicev in stanov; različnih političnih prepričanj in življenjskih potekov. V njenih rekonstrukcijah življenja pokrajine med Lipnico in Konjiško goro, med obronki Pohorja in Muro srečamo (skoraj) vse: nostalgične begunce iz carske Rusije, lahkoverne, pasivne, domala apatične provincialce in lahko-miselne avanturiste. Pripoved postane še posebej zanimiva, ko se njihove usode prepletejo, včasih celo do »bridkega« konca.

Ni dvoma, avtorica knjige o povsem običajni anomaliji provincialnega mesta se zaveda, da je izkustvo oziroma »izkustveni prostor« spoznavno-teoretsko jedro vseh pripovedi. Še več, njena interpretacija nas ponovno spomni, da se zgodovina, ki jo lahko razumemo kot subjektivno reflektirano rekonstrukcijo preteklosti, lahko dogaja samo »v socialno in osebno pogojenih, smiselnih in osmišljenih perspektivah«. ¹ Še posebej dragoceno pa je njeno pisanje zato, ker nas opozarja na to, da mora biti zgodovinar neprenehoma pozoren na konkretne človeške usode in prek njih na splošni razvoj določene skupnosti. Brez tega nas, kot pravi Schlegel, lahko mirno zanese v politično pisunstvo. ²

dr. Oto Luthar

¹ Reinhart Koselleck, *Pretekla prihodnost. Prispevki k semantiki zgodovinskih časov*, Ljubljana: Studia humanitatis, 1999, 180.

² Friedrich Schlegel, *Ueber Fox und dessen historischen Nachlass*, München – Paderborn – Dunaj 1966, 116.

Uvod

Pričujoča knjiga se ukvarja z življenjsko zgodbo Hilarija Tofana, profesorja zgodovine in zemljepisa na mariborski realni gimnaziji ter begunca iz Bukovine, ki je v letih 1919–29 s soprogo Konstanco živel v Mariboru. Da bi se čim bolj približala razumevanju življenj zakoncev, je pripoved o njuni usodi po prvi svetovni vojni nujno tudi kulturnozgodovinski prerez mesta ob severni jugoslovanski meji. Le nekaj tednov po nastopu šestojanuarske diktature v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (dalje SHS) leta 1929, ko je Mariborčane pestila tudi katastrofalno huda zima z obilico snega in nizkimi temperaturami, sta bila zakonca Tofan ovadena na Okrožnem sodišču: Hilarij zaradi posilstva služkinje Cecilije (Cilike) Miško, ki je trdila, da je rodila njegovega otroka, Konstanca pa zaradi tako imenovanega mazaštva, tj. domačega zdravljenja in posledične smrti petnajstletne služkinje Margarete Dobaj.

V obeh kazenskih spisih, ki ju hrani Pokrajinski arhiv v Mariboru, se razpre izredno kompleksna zgodba beguncev iz Črnovic (izvir. Chernivtsi, nem. Czernowitz, rus. Černovcy) v zgodovinski pokrajini Bukovini, danes razdeljeni med Romunijo in Ukrajino. Življenje zakoncev Tofan je vredno kulturnozgodovinske obravnave z več vidikov. Po prihodu v Maribor se je začela pri Tofanu kazati paranoja, imel je hude težave z vživljanjem v nove razmere in s sodelavci na realki, slednjič je bil predčasno upokojen. Obenem je doživljal velike pretrese v poklicni, profesionalni identiteti, saj se je kot humanist, izobražen in delujoč v avstro-ogrski državi, čutil notranje razklanega zaradi stalnih zahtev jugoslovanskih oblasti po domoljubnem podajanju snovi z izrazitim domoznanskim predznakom.

Za analizo je izjemno zanimiva jezikovna in nacionalna oziroma politična identiteta, ki sta se zlasti pri Hilariju Tofanu neločljivo prepletali. Tofanova sta v sebi prepletala nemško, rusko, ukrajinsko, poljsko, slovensko, romunsko zavedanje, kar je edinstvena ilustracija razpada kulturnih imaginarijev po koncu avstro-ogrskega in ruskega imperija. Zakonca sta se septembra

1929 preselila v Šentjur, kjer je Hilarij Tofan leta 1937 umrl. Izbira Šentjurja je bila verjetno povezana z znanstvom vplivnih bratov Marka in Benjamina Ipavca, ki sta bila v Mariboru pri Konstanci Tofan abonenta za kosila. Zato in ker je potekala v istem času kot kazenski zadevi Tofanov, razgrinjam tudi kazenski proces zoper ginekologa Benjamina Ipavca zaradi suma opravljanja nedovoljenih abortusov, ki ilustrira stisko žensk med svetovnjima vojnama – pogosto služkinj – ob neželenih nosečnostih.

Položaj služkinj je pomemben fokus moje obravnave, saj je Tofanov kazenski spis nadvse bogat s pričanji nenavadno mladih služkinj, ki so k zakoncema prihajale iz Podravja, Pomurja, Zasavja, Savinjske doline, Koroške in Ljubljane. Številne služkinje so zaradi tepeža v službi ostajale le kratek čas. Nasilje nad njimi, s pomočjo katerega sta zakonca blažila svoje čustvene rane ob izgubi doma/domačnosti in zaradi česar sta vse bolj izgubljala tla pod nogami, se je v Tofanovem primeru stopnjevalo tudi v fizično in psihično nasilje nad ženo. Odnos zakoncev je nazorno predstavljen v dveh vloženihih zahtevah Konstance za ločitev, ki se jima posvečam.

Nadalje se v knjigi dotikam družinskega zaledja Konstance Tofan, kate-re teta je bila znamenita ukrajinska pisateljica in feministka Olga Kobylanska, stric Štefan Kobylanski pa v Mariboru živeči upokojeni polkovnik avstro-ogrške vojske, ki je po navedbah Jana Šedivyja ob prevratu prestopil na Maistrovo stran. Nenazadnje namenjam pozornost povezavam Konstance Tofan z lastnikom sanatorija za pljučne bolezni dr. Mirkom Černičem. Bogata lekarna soproge Hilarija Tofana se je morda začela polniti, ko jo je operiral ugledni mariborski zdravnik, ki je ob obnovi kazenskega procesa odigral pomembno vlogo v prid Tofanove soproge.

Vzporedno z ostalimi se posvečam še osebnosti sodnega izvedenca dr. Ivana Jurečka, ki je ključno vplival na izid prvostopenjskih sodb mariborskega Okrožnega sodišča, tako tudi v primerih zakoncev Tofan in Ipavec. Hilarij Tofan je Jurečka razumel kot svojega smrtnega sovražnika, zaradi katerega je ostal brez profesure. Presenetljivo poglavje v življenju sodnega izvedenca predstavlja podatek, da se je v začetku tridesetih let ukvarjal z vse bolj popularno in hkrati zloglasno evgeniko ter v tem okviru tudi s paranoi-ki, kakršen je bil Tofan.

Zahvaljujem se mariborskim sogovornikom Lei Trapečar, Alenki Glazer in Lojzetu Fajdigi, ki so mi s tenkočutnimi pripovedmi pomagali razvozlati socialno mrežo mesta v dvajsetih letih 20. stoletja. Naši pogovori so bili dolgi in intenzivni ter so v meni zmeraj povzročali silovito razdejanje, ker so znova in znova rušili predstave o času, do katerega ima lahko človek našega časa samo omejen dostop. Številne fotografije v knjigi želijo biti

podpora in opora besedilu, a hkrati pišejo svojo lastno zgodbo o času med obema vojnama; zanje in za nesebično pomoč pri pridobivanju arhivskega gradiva sem dolžna zahvalo sodelavcem Pokrajinskega arhiva Maribor, kjer se še zmeraj čutim doma. Moje razumevanje razvoja Tofanove notranjosti po prvi svetovni vojni je poglobil Evgeniy Krivočuprin, ukrajinski raziskovalec iz Harkova, ki se med drugim ukvarja s političnim delovanjem Hilarija Tofana pred prvo svetovno vojno. Iskreno sem hvaležna njegovi potrpežljivosti, s katero mi je skušal v dolgih pismih razložiti kompleksno politično podobo Galicije in Bukovine pred razpadom Avstro-Ogrske. To je bilo ključnega pomena za razumevanje Tofanovega miselnega ustroja, preden ga je razcefrala vojna. Za profesionalne pripombe k besedilu se toplo zahvaljujem kolegom ddr. Igorju Grdini, dr. Žarku Lazareviću, dr. Marti Verginella in dr. Otu Luthru, slednjemu še posebej za teoretski okvir, v katerega je vpel moja historiografska prizadevanja. Za prevod skoraj deset strani dolgega pisma zakoncev Tofan iz nemščine se zahvaljujem potomcu mariborske jezikovne barvitosti Tomažu Klipšteterju. Možu in hčerama sem hvaležna, ker napolnjujejo tisto stran moje notranjosti, ki jo – ne zmeraj uspešno – odtegujem vdorom preteklosti.

Knjigo poklanjam očetu Jožefu Rateju (1940–2015).

Maribor, april 2015

dr. Mateja Ratej

OVADBI

Začetek leta 1929 je moral državljanke prve jugoslovanske države navdajati z nelagodjem, negotovostjo in tesnobo. Vsaj v dveh pogledih je močno odstopal od že videnega. Po nastopu šestojanuarske diktature je vlado prevzel general. Ob tem je preskrbo, komunikacije in promet v državi hromila izjemno huda zima z obilico snega in s temperatura-mi globoko pod nič stopinj Celzija.¹ Za Cecilijo Miško je bil tisti konec januarja še dodatno neprijeten. Devetindvajsetletna služkinja je na Okrajnem sodišču v Ormožu podala kazensko ovadbo proti nekdanjemu delodajalcu, upokojenemu profesorju zgodovine in zemljepisa na mariborski realni gimnaziji, Hilariju Tofanu. Njen očitek je bil hud. Marca 1928 naj bi ji Tofan na svojem domu v Marijini ulici 10 v Mariboru med spanjem pod nos porinil stekleničko, iz katere je vel oster vonj, nato pa jo omamljeno posilil.²

Naslednje jutro se je prebudila s hudim glavobolom, ki ga je spremljalo bruhanje. Hladna mokrota njenega spodnjega perila je pričala, da je bila posiljena. Takoj je zapustila službo, v katero je bila sprejeta šele prejšnji dan pozno popoldne, in se vrnila k prejšnji delodajalki, Ani Fleis, kjer je ostala do začetka septembra 1928.³ Hilariju Tofanu je pred odhodom iz njegovega stanovanja z nožem na vratu prisegla, da ga ne bo izdala. Decembra istega leta je na domu svojih staršev rodila hčer,

¹ S proglasom se veljavnost obstoječe ustave SHS ukinja, Slovenec, 6. 1. 1929, 1; Zima in mrzaz uničujeta neusmiljeno dalje, Mariborski večernik Jutra, 13. 2. 1929, 1.

² Pokrajinski arhiv Maribor (dalje PAM), fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 103/29 (dalje Vr VII 103/29), Okrajno sodišče v Ormožu – kazenska ovadba, 29. 1. 1929.

³ PAM, fond: Mestna občina Maribor, Gospodinjska kartoteka, kartica Cecilija Miško.

za katero je trdila, da je plod posilstva; v to je bila prepričana, saj je bil profesorjev napad nanjo edini spolni stik, ki ga je imela z moškim, odkar se je pred leti razšla z očetom svojega tedaj šestletnega otroka.⁴

Kdo je bila Cecilija Miško in zakaj se je ravno konec januarja 1929 odločila spregovoriti o svoji nasilni izkušnji s Tofanom? Revna viničarska hči Franca in Alojzije (roj. Kociper) je izhajala iz Svetega Tomaža pri Ormožu.⁵ Zdi se, da je bila njena odločitev za kazenski pregon Hilarija Tofana povezana z dejstvom, da je le nekaj dni pred tem Marija Dobaj iz Jelovca (po nekaterih navedbah v kazenskem spisu iz Brestrnice, sosednjega naselja, oboje v neposredni okolici Maribora) na Okrožnem sodišču Maribor podala sum, da je Konstanca Tofan z domačo zdravilsko prakso, t. i. mazaštvom, povzročila smrt njene petnajstletne hčere Margarete (Metke oziroma Grete) Dobaj v času, ko je bilo dekle zaposleno kot služkinja pri Tofanovih.⁶

S kazenskima ovadbama in odprtjem policijske preiskave se je začel počasi, a sistematično in natančno razpletati za kulturnega zgodovinarja fascinanten klobčič, ki sta ga v odnosih s svojo okolico zadnjih deset let spleta begunca iz Bukovine – zakonca Konstanca (včasih podpisana Konstancija Helena) in Hilarij (včasih podpisan Hilarijon) Tofan. V dveh sodnih procesih, ki sta sledila v naslednjih mesecih na mariborskem Okrožnem sodišču, sta zakonca drug drugemu odločno stopila v bran. Hilarij za svojo obrambo ni najel pravnega zastopnika, temveč se je zagovarjal sam v brezhibni (pisni) slovenščini in z nepričakovano pravno izurjenostjo, ki je tožitelje begala. Da ni zaupal odvetnikom, temveč edinole sebi, je bila logična posledica Hilarijevega »slaboumja«, diagnosticirane paranoje, ki ga je v zadnjem desetletju stala službe na mariborski gimnaziji, hkrati pa je njega in ženo pahnila v popolno socialno izolacijo, ki je v času kazenskih procesov proti njima zaradi njegove bolestone sumničavosti v vse in vsakogar močno načenjala tudi njun zakon.⁷

⁴ PAM, Vr VII 103/29, Okrajno sodišče v Ormožu – kazenska ovadba, 29. 1. 1929.

⁵ PAM, fond: Mestna občina Maribor, Gospodinska kartoteka, kartica Cecilija Miško; Nadškofijski arhiv Maribor, Matična knjiga Svetinje.

⁶ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 68/29 (dalje Vr VII 68/29), Okrožno sodišče Maribor – Uradni zaznamek, 23. 1. 1929.

⁷ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spisa Cg I a 646/28 in Cg I a 496/29, Tofan Konstanca – zahteva za ločitev zakona od mize in postelje; PAM, Vr VII 103/29, Predlogi Državnega pravdnistva, 27. 4. 1929.

DIKTATURA KRALJA ALEKSANDRA KARAĐORĐEVIĆA

Vodstvo največje slovenske politične stranke med obema svetovnima vojnama, Slovenske ljudske stranke, je 1. decembra 1928, ob deseti obletnici jugoslovanske države, nagovorilo pristaše in državljane v slogu, ki ni dajal slutiti, da pod preprogo strankarske politike vre: *»Vsak, kdor ljubi državo, je v tej dobi spoznal ljudsko in državotvorno delo Slovenske ljudske stranke. Ni dvoma, da bo tudi v bodočem desetletju imela država ravno v Slovenski ljudski stranki najkrepkejšo oporo. Slovenska ljudska stranka se danes pridružuje splošnemu klicu vsega naroda in kliče: Živio Njegovo Veličanstvo kralj Aleksander! Bog čuvaj našo domovino v vernih rokah poštenih in ljudskih politikov!«*⁸ Slovesnosti ob državnem prazniku so se v Zagrebu razvile v nasilne izgrede,⁹ kar je bil vrhunec razhajanj v politiki vlade; 29. decembra 1928 je v komunikeju napovedala svoj odstop z obrazložitvijo, da so se koalicijske partnerice znašle pred nepremostljivimi ovirami v reševanju notranjepolitične krize.¹⁰

Predsednik vlade in načelnik Slovenske ljudske stranke Anton Korošec je kralju nerad ponudil svoj odstop, vendar zaostritev političnega položaja zanj ni mogla biti presenečenje, saj se je kralj zadnjih šest mesecev intenzivno pripravljaj na diktaturo;¹¹ 2. januarja 1929 je sprejel vladno ostavko in po končanih pogovorih med predstavniki političnih strank 5. januarja 1929 obvestili državljane, da parlamentarna pot za rešitev vladne krize ne zagotavlja obstoja narodne in državne enotnosti. To je bila napoved državne diktature.¹² Aleksander Karađorđević je kot nosilec državne oblasti 6. januarja 1929 razveljavil vidovdansko ustavo, razpustil Narodno skupščino in na podlagi Zakona o kraljevski oblasti in vrhovni državni upravi razglasil diktaturo.¹³ Novi predsednik vlade general Petar Živković je še istega dne izdal Zakon o zaščiti javne

⁸ Ves narod praznuje 1. december, Slovenec, 1. 12. 1928, 3.

⁹ Krvav 1. december v Zagrebu, Jutro, 1. 12. 1928, 1.

¹⁰ Službena napoved demisije vlade, Jutro, 30. 12. 1928, 1; Dr. Koroščeva vlada v ostavki, Slovenski narod, 31. 12. 1928, 1.

¹¹ V pričakovanju krize, Slovenec, 29. 12. 1928, 1; Kriza, Slovenec, 30. 12. 1928, 1; Ugibanja o razvoju vladne krize, Jutro, 1. 1. 1929, 1.

¹² Parlamentarna rešitev nemogoča – obvestilo dvorne pisarne, Slovenec, 6. 1. 1929, 1.

¹³ Kraljev manifest na narod – Mojemu dragemu narodu, Vsem Srbom, Hrvatom in Slovencem!; Zakon o kraljevski oblasti in vrhovni državni upravi, Jutro, 7. 1. 1929, 2.

varnosti in reda v državi, ki je med drugim prepovedal delovanje političnih strank z verskim in »plemenskimi« (tj. narodnim) obeležjem.¹⁴

Diktatura kralja Aleksandra je bila izraz realne politične potrebe po konsolidaciji političnih razmer v državi po atentatu na hrvaškega političnega vodjo Stjepana Radića junija 1928 v beograjskem parlamentu. V svojem bistvu je predstavljala avtokratsko in represivno vladavino, katere delovanje je bilo čutiti na vseh področjih življenja. Z novo zakonodajo je bila omejena vsaka politična dejavnost v državi, v tisku pa je bila uvedena stroga cenzura. Vzvodi moči novega režima so segali na vsa področja oblasti, tudi na področje sodstva. Neodvisnost sodišč je bila v precejšnji meri okrnjena, za sojenje političnih deliktov pa je bilo oblikovano posebno sodišče – Državno sodišče za zaščito države.¹⁵

Osrednja tarča političnih preganjanj so bili komunisti, ki so v začetku tridesetih let 20. stoletja že skoraj deset let delovali v ilegali. Kljub oblastnemu terorju sta se njihova politična moč in organizacija krepili. S simboli in prelomnicami nenavadno nabito leto 1929 je tako spomladi povsem nepričakovano dvignilo iz anonimnosti majhno obmejno naselje na jugoslovansko-avstrijski meji. Sveti Duh na Ostrem Vrhu je bil 25. aprila 1929 prizorišče uboja dveh pomembnih komunistov Đure Đakovića in Nikole Hečimovića, ki jih je jugoslovanska obmejna kontrola prestregla pri nezakonitem prečkanju državne meje. Eden prvih je prispel na kraj dogodka mariborski zdravnik in sodni izvedenec dr. Ivan Jurečko (1884–1964) z nalogo, da opravi obdukcijo trupel. V nasprotju s policijskim navodilom, naj v zapisniku navede, da sta bila komunisti ustreljena v hrbet, torej na begu, je Ivan Jurečko vztrajal pri tem, kar je videl: komunisti sta umrla zaradi strelne rane v prsi.¹⁶ Kdo bi si mislil, da bo dr. Jurečko skoraj deset let kasneje kot zdravnik mariborske moške kaznilnice prisilno hranil komuniste, ki so poleti 1938 kot politični zaporniki gladovno stavkali.¹⁷

Zdravnik Jurečko je bil ob koncu dvajsetih let 20. stoletja pomembno povezan z nekaterimi akterji primera Tofan. Leto 1929 je bilo prelomno tudi zanj, saj se je moral potem, ko se je do leta 1927 v Mariboru

¹⁴ Zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi, Slovenec, 8. 1. 1929, 1.

¹⁵ Gašparič, *Diktatura jugoslovanskega kralja Aleksandra – metode, instrumenti in vsakdana praksa*, 18–19.

¹⁶ PAM, fond: Eman Pertl, AŠ 59/1.

¹⁷ Filipič, *Moška kaznilnica v Mariboru*, 319.

končno toliko poklicno uveljavil, da je lahko najel posojilo in kupil hišo na Gregorčičevi ulici, seliti v Ljubljano, kjer je bil njegov gmotni in poklicni položaj precej slabši. Iz Jurečkove interpretacije dogodkov je možno razumeti, da je bil v njegovo premestitev vpleten dr. Mirko Černič (1884–1956), ki je postajal iz dneva v dan vplivnejša (zdravniška) avtoriteta v Mariboru. Z Jurečkom sta se pred njegovo selitvijo v Ljubljano močno prepirala.¹⁸

MARIBORSKA ZIMA 1929

Sneg in neobičajno nizke temperature so februarja 1929 zaposlovale Mariborčane vsaj toliko kot nastop diktature kralja Aleksandra Karađorđevića, bržkone pa je vremenski kaos vsaj do pomladi povsem zameglil posledice novega režima. Z najnižjo izmerjeno temperaturo, -26 stopinj Celzija, je bila mestna oblast v polni pripravljenosti na vremensko katastrofo. Župan Alojzij Juvan je pozival prebivalstvo k strpnosti in medsebojni pomoči, hkrati s tem je občinska oblast poskrbela za odprtje javne okrepčevalnice in ogrevanega prostora, kjer so se lahko premraženci za kratek čas ogreli; na več mestih je bilo moč dobiti brezplačen vroč čaj.¹⁹

Zaradi pomanjkanja premoga so bile najprej deloma, nato pa z mestnim odlokom v celoti zaprte osnovne in srednje šole ter nekateri javni uradi; prekinjene so bile železniške povezave, zaprta pa je bila tudi mestna tržnica. Grozilo je, da bo preskrba prebivalstva s hrano v mestu povsem zastala.²⁰ V takšnih razmerah so postali mestni heroji okoliški trgovci z mesom, *špeharji*, ki so sredi februarja kljub snežnim zametom v mesto pripeljali meso po običajnih cenah; okrog šestdeset *špeharjev* je na otovorjenih saneh prispelo v Maribor s skoraj dvesto zaklanimi svinjami. Časopisni komentar je medtem slikovito opisal stisko Mariborčanov, ki so stali v vrsti za prgišče premoga: »*Kakor tobak za nosljanje delijo trgovci dragoceni črn dijament strankam, ki se nastavljajo kot svoječasnno za kruh in mleko. Kako dolgo še?*«²¹

¹⁸ PAM, fond: Eman Pertl, 34/2, Sodno-izvedenski spomini Ivana Jurečka.

¹⁹ Mariborski dnevni drobiž, Mariborski večernik Jutra, 18. 2. 1929, 2; Zahvala mariborskemu prebivalstvu, Mariborski večernik Jutra, 1. 3. 1929, 2.

²⁰ Mariborski dnevni drobiž, Mariborski večernik Jutra, 16. 2. 1929, 2.

²¹ Najmzrejši dan v Mariboru, Mariborski večernik Jutra, 11. 2. 1929, 2.

*Utrip mariborske tržnice med obema vojnama
(PAM, Zbirka fotografij in razglednic, inv. 2929)*

Zaloge premoga so bile skorajda v celoti namenjene železnici, gospodinjstva pa so se morala znajti po svoje. Pomanjkanje, ki je preseгло celo razmere med prvo svetovno vojno, je prebivalce mesta nagnalo v gozdove bližnje mariborske okolice, kjer so nabirali suhljad za kurjavo.²² Zamrznjene vodovodne cevi, prazni mestni trgi in lačne divje zveri, ki so silile v obljudena območja, so prebivalcem zbujale misli o apokalipsi.²³ Morebiti je kdo razloge za hudo zimo na tihem povezal s političnimi razmerami v državi, javno in na glas kaj takega ni bilo mogoče.

Sredi februarja 1929 je bil železniški promet po slovenskih krajih malodane ustavljen, ker so številni snežni plazovi brisali sledove tračnic. Dunajski brzovlak, s katerim so se iz poljskih Zakopanov vračali domov slovenski smučarski tekmovalci, je prispel v Maribor z osemurno zamudo. V mesto tudi že nekaj časa niso prihajali časopisi in pošta z juga države, kjer je v jugoslovanski prestolnici našlo delo veliko Slovencev.²⁴ Dobava plina v gospodinjstvih je bila prekinjena. Kot bi se nebrzdana moč narave še ne postavila dovolj, je slednjič na začudenje meščanov močno

²² Pomanjkanje premoga v Mariboru, Mariborski večernik Jutra, 12. 2. 1929, 2.

²³ Veliki beli molj, Mariborski večernik Jutra, 13. 2. 1929, 2.

²⁴ Tudi krilata kola so omagala, Mariborski večernik Jutra, 14. 2. 1929, 1; Brezupno stanje, Mariborski večernik Jutra, 15. 2. 1929, 1.

*Med obema vojnama je pešce na dravskem mostu pričakal brzoslakač
(PAM, Zbirka fotografij in razglednic, inv. 12474)*

upadel vodostaj reke Drave. Namesto pričakovane debele plasti ledu so se posamezne ledene plošče grozeče poganjale od ene do druge ovire.²⁵

Proti koncu februarja 1929 je Maribor dosegel nov hladni val, ki je spet prinesel temperature do -21 stopinj Celzija, v drugem tednu marca 1929 pa so se Mariborčani prvič v tistem letu prebudili v jutro

²⁵ Mariborski dnevni drobiž, Mariborski večernik Jutra, 14. 2. 1929, 2.

s temperaturami nad nič stopinj Celzija.²⁶ Alenka Glazer, tedaj triletna hči ravnatelja Študijske knjižnice (danes Univerzitetna knjižnica Maribor) Janka Glazerja, se spominja hude zime 1929 kot najbolj travmatičnega časa svojega zgodnjega otroštva. Marčevskega jutra sta se z materjo odpravili na trg po živila, otroška stopala pa so vse bolj ledenela. Ozeblina, ki Alenko Glazer vse življenje spominjajo na tisti delček časa, so otroka pahnile v glasen jok. Na poti domov sta morali mimo policista, ki je stal na vogalu srezkega načelstva. Neutolažljivi Alenki je zažugal s pendrekom, da je kljub neznosnim bolečinam v nogah hipoma utihnila. Danes se skoraj devetdesetletna pesnica trenutkov šoka ob kretnji policista spominja z neverjetno intenzivnostjo.²⁷

Dolga zima, ki se je končno poslovila z zadnjim snegom v začetku aprila 1929,²⁸ je bila prehuda tudi za laboda, ki je v toplejših mesecih skupaj s samico krasil ribnik mestnega parka, v mrazu pa je za ptici skrbelo Olepševalno društvo. Sredi marca 1929 je samec odletel neznan kam na žalost samice, ki ji ni uspelo poleteti za njim, in Mariborčanov, ki petinosemdeset let kasneje z nespremenjeno naklonjenostjo sprejemajo jate mestnih labodov.²⁹ Vrnitev labodjega samca spomladi 1929 je bila znak, da se mestni vsakdan po katastrofični zimi uspešno sestavlja v znane miselne okvire.³⁰

ČRNOVICE – ‚MALI DUNAJ‘ AVSTRO-OGRSKEGA IMAGINARIJA

Zakonca Hilarij in Konstanca Tofan sta v Mariboru preživela dvajseta leta 20. stoletja. Mesto na jugoslovansko-avstrijski meji sta leta 1919 izbrala za svoj novi dom, ker so se v njem podobno kot v rodnih Črnovicah prepletale številne kulturne (verske, nacionalne, jezikovne) identitete z močnim nemškimi in slovanskim elementom. Črnovice so bile v

²⁶ 21.5 stopinj Celzija pod ničlo, Mariborski večernik Jutra, 22. 2. 1929, 2; Prva letošnja jutranja temperatura nad ničlo, Mariborski večernik Jutra, 9. 3. 1929, 2.

²⁷ Pogovor avtorice z Alenko Glazer, september 2014.

²⁸ Življenje v našem parku, Mariborski večernik Jutra, 6. 4. 1929, 2.

²⁹ Labud nam je odletel, Mariborski večernik Jutra, 11. 3. 1929, 2.

³⁰ Labud si je premislil, Mariborski večernik Jutra, 13. 3. 1929, 2.

43 Erzbischöfliche Residenz.

Photo anonym, 1908.

*Črnovice, rezidenca grško-orientalskega nadškofa, razglednica
(Czernowitz und die Bukowina – album)*

prvi svetovni vojni prizorišče silovitih bojev med rusko in avstro-ogrsko armado. V mestu z 90.000 prebivalci je bil sedež grško-orientalskega nadškofa in nemška univerza (vseučilišče).³¹ Podobno kot okrog 11 odstotkov prebivalcev Črnovic sta bila tudi Tofanova grško-orientalske (pravoslavne) veroizpovedi, v mestu pa so od druge polovice 19. stoletja stale še armenska in jezuitska cerkev ter judovska sinagoga.³²

Pred prvo svetovno mesto so se Črnovice ponašale s svetovljanskim duhom in etnično raznolikim prebivalstvom (Ukrajinci/Ruteni, Romuni, Nemci, Poljaki, Rusi, Madžari, Armenci, Judje) z jasno prevlado nemškega jezika in kulture. Ni nenavadno, da je bil ta najvzhodnejši nemški kulturni center v svetu avstro-ogrskih pomenov in simbolov znan kot *Mali Dunaj*.³³ Za ilustracijo pisane jezikovne podobe Bukovine pred prvo svetovno vojno povejmo, da je leta 1910 pri štetju prebivalstva 38 % prebivalcev navedlo kot svoj pogovorni jezik ukrajinščino, romunski jezik 34,37 %, nemški 21,24 %, poljski 4,55 % in druge jezike 1,46 %.³⁴

³¹ Naše čete danes zjutraj udrle v Črnovice, Slovenec, 3. 8. 1917, 1.

³² Osatschuk, *Procesi narodnega zavedanja in spreminjanje veroizpovedi v Bukovini*, 160.

³³ Internet Encyclopedia of Ukraine: <http://www.encyclopediaofukraine.com/default.asp>.

³⁴ Zwitter, *Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji*, 224.

5 Ringplatz.

Photo anonym, 1898.

*Živahne mestne ulice Črnovic pred prvo svetovno vojno, razglednica
(Czernowitz und die Bukowina – album)*

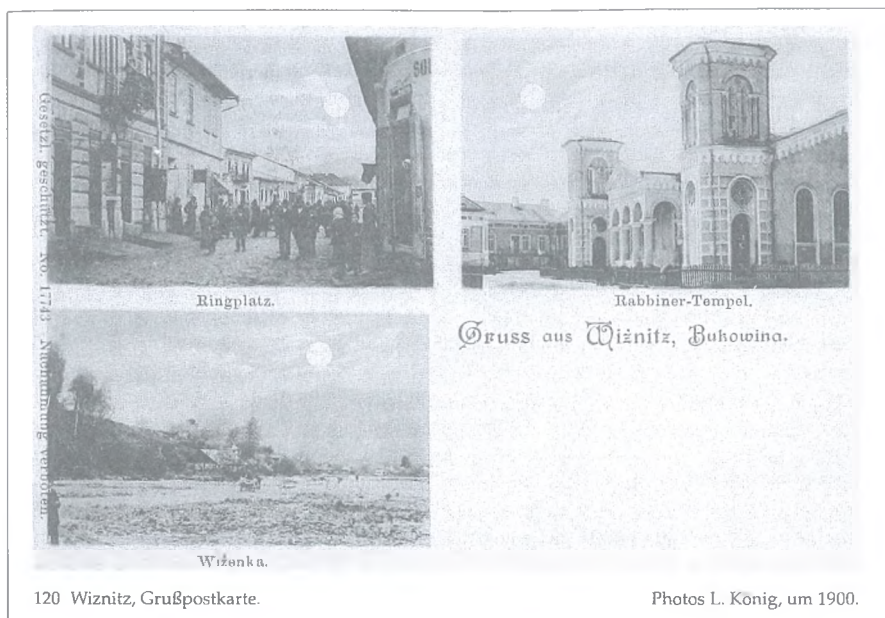
Črnovice so se začele hitro gospodarsko razvijati v drugi polovici 19. stoletja z razvojem železnice, ko so v mestu zrasle številne tovarne, ki so pred koncem stoletja zaposlovale okrog 2500 delavcev; ob tem je bilo približno toliko tudi trgovcev in okrog 1400 obrtnikov. Prva klasična gimnazija je bila v Črnovicah odprta leta 1808, realna pa več kot pol stoletja kasneje. Obema nemško usmerjenima ustanovama se je leta 1896 pridružila še dvojezična nemško-ukrajinska gimnazija.³⁵ Bila je prvo delovno mesto Hilarija Tofana, a je bil zaradi naklonjenosti Rusom že v drugem semestru premeščen na tamkajšnjo realno gimnazijo, kjer je bil zaradi rusofilstva prav tako večkrat v disciplinskih postopkih, nazadnje pa je moral zapustiti Črnovice.³⁶

RUSOFILSTVO HILARIJA TOFANA

Hilarij Tofan se je rodil leta 1872 v vasi Vilavče (okraj Vyžnica) materi Mariji (roj. Halip) in očetu Mihaelu, ki je bil po sinovih besedah županov zastopnik v vasi z okrog 6000 prebivalci in bogaboječ mož.

³⁵ Internet Encyclopedia of Ukraine: <http://www.encyclopediaofukraine.com/default.asp>.

³⁶ PAM, Vr VII 103/29, Ugovor Hilarija Tofana na obtožnico državnega tožilstva, poslan Višjemu sodišču v Ljubljani, 24. 8. 1929.

120 Wisznitz, Grußpostkarte.

Photos L. Konig, um 1900.

Vyznica, razglednica (Czernowitz und die Bukowina – album)

Svoje tri sinove je vzgajal v pobožnem duhu in jih vse poslal na šolanje v »*glavno mesto*«, približno 60 kilometrov oddaljene Črnovice; Anton, najstarejši med brati, je postal duhovnik, Hilarij srednješolski profesor, najmlajšega sina pa je oče po šestih letih šolanja kot svojega verjetnega naslednika na domačem posestvu na mačehino zahtevo (kot kaže, je mati medtem umrla) izpisal iz šole.³⁷

Tofan je bil pred nastopom prve svetovne vojne stalni profesor na gimnaziji v Seretu/Siretu, mestu v Bukovini s številnim judovskim prebivalstvom (danes v Romuniji). Z začetkom vojne so ga avstrijske oblasti kot »*znanega rusofila*« najprej zaprle, nato pa poslale na bojišče v Karpate. Godilo se mu je tako slabo, da je čutil olajšanje, ko je bil priveden pred vojaško sodišče; tam so, tako Tofan, zlasti Madžari streljali in obešali hitro in brez preiskave. Vendar Hilarija niso usmrtili, konec leta 1914 je bil z obtožbo vohunstva z avtomobilom prepeljan iz Karpatov v Dorno Vatro (Vatra Dornei, danes Romunija), tam pa je bil ob posredovanju nadporočnika poljskega rodu oproščen obtožb in znova poslan na bojišče.³⁸

³⁷ Prav tam.

³⁸ Prav tam.

8 Ringplatz mit Café Habsburg, Hotel Bellevue und Rathaus.

Photo L. König, 1900.

*Črnovice pred prvo svetovno vojno, razglednica
(Czernowitz und die Bukowina – album)*

Hudo ranjen se je Hilarij Tofan poslovil od bojnih polj, po okrevanju pa je odpotoval na Dunaj, kjer je z razpadom Avstro-Ogrske kljub svojemu ruskemu prepričanju postal ukrajinski likvidacijski komisar pri Ministrstvu za uk in bogočastje, nato pa ravnatelj dveh ukrajinskih srednješolskih zavodov na Dunaju; hkrati je bil predsednik tamkajšnje izpitne komisije za zrelostne izpite (maturu). Ko je bila likvidacijska komisija konec leta 1919 razpuščena, si je Tofan želel nadaljevati svojo življenjsko in poklicno pot v eni od slovanskih dežel, saj so bile v Bukovini (pod romunsko oblastjo) razpuščene vse ukrajinske srednje šole. Mikali sta ga dve novi državi: Čehoslovaška republika in Kraljevina SHS. Ob božiču 1919 je z navdušenjem in visokimi pričakovanji sprejel dekret iz Ljubljane, ki ga je postavljala za profesorja zgodovine in zemljepisa na realno gimnazijo v Maribor.³⁹ Njegova namestitev na gimnaziji je bila posledica posebnih okoliščin po množičnem odpuščanju nemštva privrženih javnih uslužbencev v Mariboru po prevratu leta 1918.⁴⁰

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ *Nemci in Maribor*, 62.

Hilarij Tofan je na mariborskem Okrožnem sodišču kljub svoji tesni povezanosti z ukrajinstvom brez omahovanja navedel ruščino kot materni jezik in je sam sebe ob vsaki priliki ponosno označeval za rusofila.⁴¹ Za navidez enoznačno in preprosto besedo, ki je označevala osebo z rusko identiteto, se je skrivala neizmerno kompleksna, shizofrena in politično, versko, jezikovno ter etnično preprišana podoba Bukovine in Galicije, tega vmesnega prostora med dvema velikima svetovoma – evropskim in ruskim.

Pred prvo svetovno vojno so imeli prebivalci Galicije in Bukovine (znani pod imeni avstrijski Ukrajinci, Malorusi ali Ruteni) štiri politične stranke: narodnodemokratsko (Mladoruteni), radikalno-kmetsko, socialdemokratsko in rusofilsko stranko (Staroruteni). Za razliko od prvih treh, ki so bile posledica razvijajoče se ukrajinske nacionalne identitete, je rusofilska ali moskvofilska stranka zagovarjala pripadnost ruski nacionalni ideji. V šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja je imela na področju Bukovine in Galicije velik vpliv, v zadnjih zdihljajih avstro-ogrske monarhije pa je njena podpora med volivci padala. Na parlamentarnih volitvah leta 1907 je Narodno-demokratska stranka dosegla dvaindvajset sedežev v dunajskem parlamentu, rusofili pet, radikalno-kmetska tri in socialdemokratska stranka dva.⁴²

Razume se, da je avstrijska oblast strogo nadzorovala in preganjala pristaše rusofilov, ki so kljub upadanju podpore tudi pred prvo svetovno vojno zadrževali otočke moči v nekaterih institucijah in med grškokatoliškim klerom. Policijski nadzor nad rusofili se je zlasti okrepil po koncu rusko-japonske vojne (1905), ko se je del rusofilskega gibanja v Galiciji in Bukovini radikaliziral z zahtevo po kulturni integraciji z Rusijo vključno s prevzemom ruščine. Ob začetku prve svetovne vojne je prišlo do množičnih aretacij in pobojev rusofilov, med katerimi so bili številni internirani v koncentracijskem taborišču Thalerhof pri Gradcu.⁴³

Bržkone je Hilarija Tofana pred zanesljivo smrtjo obvaroval umik iz Črnovic (kot enega središč dogajanja) v Siret. V Bukovini je imelo rusofilstvo nekatere posebnosti, saj se je razvilo kot reakcija na asimilacijsko

⁴¹ PAM, Vr VII 103/29, Zasllišba obdolženca – Hilarijon Tofan, 22. 2. 1929.

⁴² Politične stranke avstrijskih Ukrajincev, Nova doba, 8. 6. 1907, 2; Internet Encyclopedia of Ukraine: <http://www.encyclopediaofukraine.com/default.asp>.

⁴³ Krivočuprin, *Massacre of Przemisl 15. 9. 1914*, 38; Internet Encyclopedia of Ukraine: <http://www.encyclopediaofukraine.com/default.asp>.

politiko romunskih oblasti zaradi verske naklonjenosti grškokatoliški pravoslavni cerkvi in vpliva ruskega konzulata v Črnovicah. Eden glavnih akterjev tamkajšnjega gibanja je bil Ivan Hlibovytski.⁴⁴ Glede na raziskave zgodovinarja Evgeniija Krivočuprina, ki se ukvarja s politično zgodovino Bukovine v prvi polovici 20. stoletja, je bil Hilarij Tofan v desetletju pred prvo svetovno vojno aktivni (in v nekaterih primerih ustanovni) član več rusko usmerjenih kulturnih in izobraževalnih društev ter organizacij v Črnovicah in Siretu, kjer je bil med drugim vodja lokalnega muzeja.⁴⁵ Ko družbeno in politično angažirani profesor kmalu po preselitvi v Maribor ni več zmožl prepoznati svoje osebe v svetu neznanih mu pomenov in simbolov, se je umaknil v duševno bolezen – leta 1919 se je pri Hilariju Tofanu pričela razvijati pregnanjava.

KOBYLANSKI – DRUŽINSKO ZALEDJJE KONSTANCE TOFAN

H kompleksnosti idejnega sveta zakoncev Tofan je izdatno pripomogla Konstanca, saj je bila jezikovna, nacionalna in politična identiteta njene izvorne družine vsaj deloma globoko predana ukrajinski nacionalni ideji. Soproga Hilarija Tofana je izhajala iz ugledne družine Kobylanski (oče Maksimilijan, mati Ivana, roj. Cimer); priimek je včasih zapisan Kobyljanski oziroma Kobylanski, v nadaljevanju pa ohranjam zapis Kobylanski, kakor so ga zapisovali člani družine Štefana Kobylanskega v Mariboru v uradnih dokumentih. Od Hilarija osem (po nekaterih podatkih v kazenskem spisu pa šestnajst) let mlajša Konstanca (rojena leta 1880 oziroma po lastnih besedah 1888; trdila je, da je stara štiri-deset let), je na sodišču označila nemščino kot svoj materni jezik.⁴⁶

Maribor za zakonca Tofan najbrž ni bil popolnoma neznano mesto, saj je tam od leta 1909 bival Štefan Kobylanski (1866–1940), avstrijski polkovnik in komandant kadrovskega bataljona mariborskega 26. strelskega polka, ki je v prevratnih dneh prestopil na stran Rudolfa Maistra. Kobylanski je bil brat očeta Konstance Tofan, torej njen stric.⁴⁷ A kot

⁴⁴ Prav tam.

⁴⁵ Korespondenca avtorice z Evgenijem Krivočuprinom, december 2014.

⁴⁶ PAM, Vr VII 68/29, Zaslišba obdolženca – Konstancija Tofan, 6. 3. 1929.

⁴⁷ Šedivy, *Ukrajinska pisateljica Olga Kobyljanska*, 187–188.

*Nekdanja vila Štefana Kobylanskega v mariborskem Tomšičevem drevoredu
(foto: Mateja Ratej, april 2015)*

kaže, Konstanca po preselitvi v Maribor s stricem Štefanom ni bila v stikih, saj se je za preganjavico oboleli soprog sprl tudi z njim.⁴⁸ Kobylanski je bil v dvajsetih letih 20. stoletja ljubiteljski slikar in član mariborskega šahovskega kluba; ko sta bila zakonca Tofan sredi maja 1929 bolj ali manj vpeta v kazenske postopke, je Štefan potoval v Laško na šahovski kongres.⁴⁹

Nemščina je bila sporazumevalni jezik tudi v njegovi vili, kjer je brez otrok živel z ženo Evgenijo, rojeno leta 1873 v družini grofov Szankowski v Lvovu. Hiša še zmeraj stoji v prestižnem delu Maribora, posejanim z vilami (Tomšičeva ulica 4). Štefan Kobylanski je v začetku februarja 1940 umrl, medtem ko se je Evgenija Kobylanski tudi med nemško okupacijo predstavljala za Nemko, zato je bila po besedah zgodovinarja in publicista Jana Šedivyja po koncu vojne izgnana, umrla naj bi kmalu po tem v graški ubožnici. Njegova trditev pa je malo verjetna, ker je bila Evgenija od junija 1945 prijavljena na svojem starem mariborskem naslovu pri novem lastniku hiše Janku Krklecu;⁵⁰ menjava lastništva je bila bržkone posledica nacionalizacije. Sled za Evgenijo se v arhivskih dokumentih izgubi z izplačilom vojne odškodnine za hišo na Tomšičevi 4 v višini 14.572 din v drugi polovici septembra 1945.⁵¹

Nemščina je bila sporazumevalni jezik že v hiši Štefanovega očeta (tj. deda Konstance Tofan), medtem ko sodi Štefanova sestra (tj. teta Konstance Tofan), znamenita ukrajinska pisateljica in feministka Olga Kobylanska (1863/4/–1942), med začetnike ukrajinskega (jezikovnega in nacionalnega) zavedanja, čeprav se je ukrajinjščine naučila šele v odrasli dobi. Olga je bila oktobra 1924 skupaj z mlajšim bratom Aleksandrom (1875–?), policijskim prefektom, in njegovo ženo Antonijo na dvotedenskem obisku pri bratu Štefanu v Mariboru.⁵² Njihov obisk je sovpadal z gostovanjem svetovnega šahovskega mojstra dr. Emanuela Laskerja pri mariborskem šahovskem klubu, ko se je na turnirju skupaj

⁴⁸ PAM, Vr VII 103/29, dopis vodstva mariborske realne gimnazije Okrožnemu sodišču Maribor, 13. 5. 1929.

⁴⁹ Jubilejni šahovski kongres, Slovenec, 16. 5. 1929, 5.

⁵⁰ PAM, fond: Mestna občina Maribor, Gospodinjska kartoteka, kartica Evgenija Kobylanski.

⁵¹ PAM, Okrajna komisija za vojno škodo Maribor 1945–46, spis Evgenija Kobylanski, odločba o izplačilu vojne škode z 20. 9. 1945.

⁵² PAM, fond: Mestna občina Maribor, Gospodinjska kartoteka, kartica Štefan Kobylanski.

Olga Kobylanska leta 1899
(www.encyclopediaofukraine.com)

s sedemnajstimi mariborskimi šahisti pomeril tudi Štefan Kobylanski.⁵³ Po pisanju Jana Šedivyja je Olga tedaj na moč obžalovala, ker ni bila vešča slovenščine in se je morala v Mariboru sporazumevati v nemščini.⁵⁴ Zaradi bolesto ljubosumnega moža je malo verjetno, da se je Konstanca Tofan leta 1924 v Mariboru srečevala s teto Olgo.

Po nekaterih niansah iz kazenskih spisov (npr. naključnih navedbah dialogov v izpovedih služkinj, komunikaciji zakoncev s pravosodnimi organi) smemo sklepati, da sta Hilarij in Konstanca Tofan pri zahtevnejšem sporazumevanju z okolico v Mariboru govorila nemško, med sabo pa morebiti rusko. Pri tem je Hilarij obvladal slovenščino bolje od svoje soproge, ki je na sodišču sicer navedla, da govori poleg nemščine tudi ruščino in slovenščino, a je vendarle zaupnejše odnose spletala s svojimi nemško govorečimi služkinjami, zlasti Fanny Stonitsch. Hilarij je medtem poleg ruskega, nemškega in slovenskega jezika govoril še poljsko in romunsko. Pomenljivo je, da se nihče od njiju ni prišteval med govorce ukrajinskega jezika.⁵⁵

⁵³ Dr. Lasker v Mariboru, Tabor, 2. 10. 1924, 1.

⁵⁴ Šedivy, *Ukrajinska pisateljica Olga Kobyljanska*, 188.

⁵⁵ PAM, Vr VII 103/29, Zasllišba obdolženca – Hilarijon Tofan, 22. 2. 1929; Vr VII 68/29, Zasllišba obdolženca – Konstancija Tofan, 6. 3. 1929; Vr VII 103/29, pismo Fanni Stonitsch policijskemu komisarju Kerševanu, Maribor, 19. 3. 1929.

Prepletajoča se in fluidna jezikovna/nacionalna/politična identiteta pri zakoncih Tofan je odlično odslikavala težavnost preoblikovanja skupinskih identitet v srednjeevropskem prostoru po razpadu avstro-ogrskega in ruskega imperija. Z razpadom dveh velikanskih držav in njenega miselnega sveta je pričel razpadati tudi notranji svet Hilarija Tofana, ki se je v naslednjem desetletju kljub profesorjevemu hlastanju za novimi miselnimi oprijemališči popolnoma sesul sam vase. Tofan svojega notranjega sveta nikoli več ni uspel postaviti na nove temelje.

HIŠA NA MARIJINI ULICI 10

Zakonca Tofan sta v Mariboru prebivala v drugem nadstropju stanovanjske hiše na Marijini ulici 10, katere lastnika sta bila dr. Pavel Schmidt in njegova žena Marija.⁵⁶ Tedaj sta v pritličju hiše stanovala Franc Sorko in Marija Fritz, v prvem nadstropju pa Otilija Schreiner in Franc Močnik; v drugem nadstropju je nasproti Tofanovih živela vdova Franja Holz, zgornja Tofanova sosedka v tretjem nadstropju pa sta bila Albert Kropelj in Henrik Krivanek.⁵⁷ Vdova Holz je Hilarija Tofana opisala kot ekscentrika, ki je ob neki priložnosti prihrumel v njeno stanovanje z očitkom, da ga njena hči na stopnišču ni pozdravila. Grozil je, da bo o nevljudnosti poročal vodstvu šole, ki jo je obiskovala mladenka. Četudi Franja Holz s Tofanovima ni prijateljevala in so se ob naključnih srečanjih zgolj pozdravili, je na sodišču povedala, da je nekoč slišala, kako služkinja v njunem stanovanju vpije: »*Au, moji lasje.*«⁵⁸

Ironija časa je, da je brisal sledove za zakoncema. Osrednja lika pričujoče pripovedi tako za razliko od nekaterih drugih akterjev nimata obraza, ker nisem našla njunih portretnih fotografij. Ulica v bližini frančiškanske cerkve, ki se je med obema svetovnima vojnama imenovala Marijina, danes ne obstaja več; prekrila jo je mestna vpadnica in novejši trgovinski kompleks. Hiša številka 10 je bila močno poškodovana v zavezniškem bombardiranju Maribora v letih 1944–45 ter kasneje porušena.

⁵⁶ PAM, fond: Mestna občina Maribor, Gospodinjska kartoteka, kartica Hilarij Tofan.

⁵⁷ PAM, Vr VII 103/29, dopis Policijskega komisariata v Mariboru Okrožnemu sodišču Maribor, 2. 4. 1929.

⁵⁸ PAM, Vr VII 103/29, Zaslišba priče – Franja Holz, 11. 4. 1929.

Marijina ulica 10 – v zavezniškem bombardiranju med 2. svetovno vojno močno poškodovana stavba, v kateri sta v dvajsetih letih 20. stoletja živela zakonca Tofan (PAM, Zbirka fotografij in razglednic, album)

ZASLIŠANJE KONSTANCE TOFAN

Premalo vemo o osebnosti mariborskega policijskega komisarja Vekoslava Kerševana, da bi lahko sklepali, kaj je pripomoglo k njegovi strogosti, ko je 24. januarja 1929 državnemu tožilstvu (tedaj državno pravdnništvo) za zakonca Tofan predlagal pripor. Njegovo pojasnilo, da predlaga pripor, ker »se javnost upravičeno razburja«,⁵⁹ ni moglo biti resnično, saj mariborski časniki *Marburger Zeitung*, *Mariborski večernik Jutra* in *Slovenski gospodar* niso pisali o kazenskih zadevah zakoncev. Kaže, da sta se lahko Tofanova zahvalila le treznosti državnega tožilca, da jima ni bilo treba zamenjati svojega doma za hladne zidove zapora.

A čeprav ni nič kazalo na razvpitost primerov, stanovalcem hiše na mariborski Marijini ulici 10 gotovo ni ušlo, da so 23. januarja 1929 točno opoldne pred vrati stanovanja Tofanovih obstali štirje možje postave. Dva zdravnika in dva policijska agenta so zahtevali hišno preiskavo domovanja zakoncev v zvezi s smrtjo služkinje Margarete Dobaj.⁶⁰ Vdor nepoklicanih v Tofanov skrbno varovan in nadzorovan svet je v Hilariju izzval silovito reakcijo. Grozil je s pritožbo ne le pri policijskem nadsvetniku Vekoslavu Kerševanu, temveč kar pri predsedniku jugoslovanske vlade, a je nazadnje moške le spustil v stanovanje. Prišleki so imeli kaj videti: poleg velikega števila stekleničk s tekočinami različnih barv, praškov, pilul, injekcijskih brizgalk ipd., ki so bila obremenilna za oba Tofana, so zakoncema zasegli (nedovoljeno) pištolo s sedemnajstimi naboji. Konstanca Tofan je trdila, da soproj ni vedel za orožje.⁶¹

V domači lekarni zakoncev sta se med učinkovinami, ki jih je bilo moč razločiti že v stanovanju, nahajala opij in morfij, medtem ko so bile številne stekleničke s tekočinami brez oznak zgolj s pripisanimi skopimi navodili za uporabo.⁶² Vse je kazalo na to, da ju je z zdravili oskrboval nekdo, katerega identitete nista bila pripravljena razkriti, saj

⁵⁹ PAM, Vr VII 68/29, dopis policijskega komisarja Kerševana državnemu tožilstvu, 24. 1. 1929.

⁶⁰ PAM, Vr VII 68/29, Prijava okrajnega nadzornika Macarola, 24. 1. 1929.

⁶¹ Prav tam; PAM, Vr VII 68/29, Dopisovalna pola – dopisovanje med državnim tožilcem in preiskovalnim sodnikom, 27. 4. 1929.

⁶² PAM, Vr VII 68/29, poročilo mestnega fizika Državnemu tožilstvu, 25. 1. 1929.

sta na zaslišanjih različno pojasnjevala, kako sta prišla do zdravil.⁶³ Ta nekdo bi utegnil biti dr. Mirko Černič, ki je v preteklosti operiral Konstanco Tofan, v nadaljevanju kazenskega procesa pa se je izrazil zavzel zanjo – Konstanca je sodišču večkrat predlagala zaslišanje Černiča in ga naposled dosegla šele januarja 1931 po obnovi kazenskega postopka.⁶⁴

Kariera podjetnega zdravnika se je v dvajsetih letih 20. stoletja strmo vzpenjala in se dokončno utrdila, ko je spomladi 1929 na Tyrševi ulici v središču Maribora odprl težko pričakovani sanatorij za pljučne bolezni, kjer je bilo v prostorni vili poleg ordinacije z več zaposlenimi zdravniki prostorno meščansko domovanje družine Černič.⁶⁵ V visokem pritličju sanatorija so bile štiri opremljene bolniške sobe z devetimi posteljami, čakalnica, ordinacija, operacijska soba, prostor za sterilizacijo in obsevanje ter kopalnica. V prvem nadstropju sanatorija je bilo zasebno stanovanje družine in skupna kuhinja; za prenašanje hrane je bilo izdelano posebno dvigalo po vsej stavbi, povezano tudi s teraso, ki se je razprostirala na vrhu stavbe. Namenjena je bila sončenju, na njej so bile tudi pršne kopeli. V podpritličju je imela stavba štiri sobe za osebje, kotlarno z opremo za centralno ogrevanje, pralnico, sobo s sterilizatorjem za perilo in kletne prostore. Okrog sanatorija se je razprostiral park na skoraj 1600 kvadratnih metrih, namenjen bolnikom.⁶⁶ Nedaleč stran na Gregorčičevi ulici je bilo domovanje dr. Ivana Jurečka, ki je na bliskovit poklicni vzpon svojega »zahrbtnega« kolega gledal z veliko mero zadržanosti.⁶⁷

Dan po hišni preiskavi pri Tofanovih je bila v zvezi s smrtjo služkinje Margarete (Metke) Dobaj na mariborskem mestnem fizikatu (nekoč urad za higieno in preprečevanje bolezni, op. p.) zaslišana Konstanca Tofan. V času podrejenosti ženskega spola moškemu morda ni bilo nenavadno dejstvo, da je Konstanca pričela svojo pripoved z opisom soprogovega življenja in ne svojega. Dejala je, da je mož po upokojitvi

⁶³ PAM, Vr VII 68/29, Zaslišba obdolženca – Konstancija Tofan, 6. 3. 1929; Zaslišba priče – Hilarij Tofan, 4. 2. 1931.

⁶⁴ PAM, Vr VII 68/29, Oglad in zaslišanje izvedencev – Mirko Černič, 12. 1. 1931.

⁶⁵ Nova pridobitev za Maribor, Mariborski Večernik Jutra, 30. 3. 1929, 2; Černič, *Doživlji in doživetja*, 150–151, 165.

⁶⁶ Sanatorij primarija dr. Černiča otvorjen, Mariborski večernik Jutra, 10. 1. 1930, 2.

⁶⁷ PAM, fond: Eman Pertl, 34/2, Sodno-izvedenski spomini Ivana Jurečka.

*Nekdanji Cerničev sanatorij
(foto: Mateja Ratej, april 2015)*

teozof, poleg tega se je ukvarjal s prevajanjem iz nemščine ter učenjem slovenščine in srbohrvaščine. Zlasti v zimskem času po cele dneve ni zapuščal svoje sobe. Takoj nato je dodala: »*Že od nekdanj je nagle jeze, če se mu v takem štadiju oponira, naraste njegova razdraženost do besnenja.*«⁶⁸

Prigoda, s katero je nadaljevala Konstanca, prav tako ni imela zveze z zadevo, ki jo je pripeljala pred zasliševalce: v začetku novembra 1928 jo je mož preganjal zaradi ljubosumnosti, zato mu je pobegnila v kopalnico, kjer je padla v kopalno kad, polno vode. V stiski in strahu pred soprogom je poslala služkinjo na policijo, a ko je stražnik prispel na Marijino ulico 10, je bila huda ura že mimo. Hilarij je odšel v mesto po opravkih, žena pa je odločno zanikala (in vse še enkrat ponovila na zaslišanju), da bi jo soprog pretepal, razbijal pohištvo ali treskal z vrati. Vsega tega so ga v pritožbah za kaljenje miru obtoževali sosodje.⁶⁹

⁶⁸ PAM, Vr VII 68/29, Zapisnik mestnega fizika, 24. 1. 1929.

⁶⁹ Prav tam.

Bržkone je Konstanca Tofan s pripovedjo o svojem zakonskem življenju odložila delček velikega psihičnega bremena, saj je vendarle začela pojasnjevati svojo vlogo pri zdravljenju umrle služkinje Metke Dobaj. Dekle naj bi že ob svojem prihodu v službo tožilo zaradi otekanja nog v hladnejših mesecih. Konstanca je bila nejevoljna zaradi nesrečne izbire služkinje, a se je vseeno odločila, da ji bo pomagala ozdraveti, zlasti ko se je med božičnimi prazniki njeno zdravstvo stanje tako poslabšalo, da ni več zmogla vstati iz postelje. Dva dni zaporedoma je služkinji zdaj v eno zdaj v drugo roko vbrizgavala odmerek zdravila *Omnadin*. Dekletove okončine so bile iz dneva v dan bolj otekle.⁷⁰

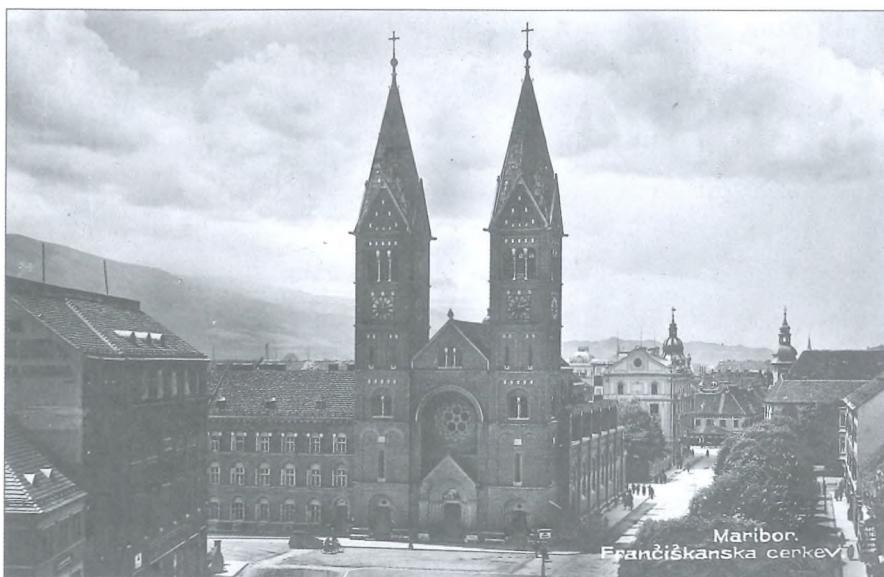
Konstanca je zasliševalcu zatrdila, da je večča injiciranja, saj je z istim zdravilom septembra 1928 injicirala sebe po navodilu dr. Franca Jankoviča (zdravnika v mariborski kaznilnici) in dr. Mirka Černič, ki ji je operiral karbunkel (tvor, ognojek zaradi vnetega dlačnega mešička) na levem stegnu. Ob tem si je gospa Tofan v letih 1920–25 redno vbrizgavala injekcije morfija zaradi žolčnih kamnov, ki so ji povzročali »neznosne« bolečine. Tudi v primeru bolezni Metke Dobaj je podobno kot tolikokrat prej iglo razkužila v plamenu, brizgalko in mesto vboda pa s špiritom. Posedovanje opijevih kapljic v domači lekarni je pojasnila z boleznijo hišne mačke in ob koncu svoje izpovedi ponovno poudarila, da je z njenim soprogom sedaj vse v redu. Priznala je, da sta oba močno zaskrbljena, ker bi Hilarij utegnil pristati v zavodu za duševne bolnike.⁷¹

V začetku marca 1929 je bila Konstanca Tofan v zadevi smrti Metke Dobaj zaslišana še na mariborskem Okrožnem sodišču. Na vprašanje, kako se je v njeni lekarni znašel *Omnadin*, ki ga je bilo mogoče dobiti samo na zdravniški recept, je odvrnila, da ji je zdravilo v eni od mariborskih lekarn priskrbel služkinja – kako, tega Konstanca ni znala povedati. Dodala je, da se je ob Metkinem slabem počutju zbal španske gripe, zato jo je negovala ter ji priskrbel med, aspirin in limone. Služkinja je imela visoko temperaturo in do kolen otekle noge.⁷² Pozimi leta 1929 je gripa resnično ponovno dobila epidemične

⁷⁰ Prav tam.

⁷¹ Prav tam; PAM, Vr VII 68/29, Zaslišba prič – Franc Jankovič, 6. 3. 1929.

⁷² PAM, Vr VII 68/29, Zaslišba obdolženca – Konstancija Tofan, 6. 3. 1929.

*Frančiškanska cerkev v Mariboru leta 1929;
v neposredni bližini je stala hiša, kjer sta živela Tofanova
(PAM, Zbirka fotografij in razglednic, inv. 2394)*

razsežnosti po Evropi, na Slovenskem zlasti v Ljubljani in okolici, medtem ko je bilo v Mariboru sredi februarja 1929 le dobrih dvajset primerov obolelosti.⁷³ Drugo vprašanje pa je seveda, ali bi bila Konstanca Tofan v primeru bojazni, da je služkinja zbolela za nalezljivo gripo, bolno dekle resnično pripravljena s tolikšno mero požrtvovalnosti zdraviti na svojem domu.

Ker so sorodniki umrle Konstanco Tofan obremenili s pričevanji o slabem ravnanju s služkinjo, ki je bila pred smrtjo močno podhranjena, je inkriminirana sodišču predložila srhljivo izjavo, v kateri je Metka Dobaj delodajalko odvezala odgovornosti za svoje zdravstveno stanje. Komaj berljiv, slovnično hudo pomanjkljiv in skorajda povsem zmeden rokopis brez ločil, pisan s tresočo roko tedaj že močno oslABLJENE služkinje, je sodniku nemudoma porodil vprašanje, kako lahko Konstanca pojasni gesto, da je od hude bolnice izsilila tovrstno izjavo.⁷⁴ Medlost in nejasnost njenega odgovora je kazala na to, da sodnik ne bo izvedel veliko o poslednjih urah življenja Margarete Dobaj.

⁷³ Triindvajset slučajev 'španske' v Mariboru, Mariborski večernik Jutra, 9. 2. 1929, 2.

⁷⁴ PAM, Vr VII 68/29, Zaslišba obdolženca – Konstancija Tofan, 6. 3. 1929.

»Potrjuje *** prostovoljo da gospa Tofan nič ni kriva moje boleznì katero sem že lansko leto imela. Gospa Tofan se ravnala jako dobro z menoj meni kuhala čaj z medom in citrono kupila meni aspirin imela vroče kopelj in vroče termofore v posteli moje delo komaje vse sama opravljala ker jaz zjutraj do 11 sploh nič ni delala če sem bila bolana in posodo od 2^h popoldne pomivala do 11^h ponoči gospa sama red delali v sobah in največ tudi zunaj tudi sama perilo obesila morem prisegati da vse resnica in sem pisala brez vsake sile. Maribor, 27. decembra 1928 Dobaj Margareta.«⁷⁵

ZASLIŠANJE HILARIJA TOFANA IN CECILIJE MIŠKO

Sedeminpetdesetletni Hilarij Tofan je mariborsko Okrožno sodišče prosil za enomesečni odlog sojenja, da bi se lahko temeljito pripravil na svojo obrambo, zato je bil v zvezi s posilstvom Cecilije Miško zaslišan šele konec februarja 1929. Sodniku je uvodoma povedal, da je bil dvakrat predkaznovan, hkrati pa je zanikal, da bi trpel za duševno ali telesno boleznijo. Zatrdil je, da je v vseh pogledih zdrav človek. Kmalu po začetku zaslišanja je kot *»podlo laž«* zavrnil obtožbe o posilstvu, pred sodnikom se ni mogel spomniti niti tega, ali je bila Cecilija Miško resnično služkinja na njegovem domu. Da je ni še nikoli videl, je trdil celo potem, ko je ta ob soočenju v profesorju prepoznala svojega posiljevalca in predložila delavsko (poselsko) knjižico, v kateri je bilo zapisano, da je službovala pri Tofanu.⁷⁶

Cecilija je svoje trditve podkrepila s pripovedjo, ki je v Tofanovo zgodbo vnesla tri nove like. Pozornost je vzbujalo dejstvo, da je šlo za trojico, ki je bila del etabrirane mariborske elite in je neznano kako našla stik s socialno odmaknjenima zakoncema. V času, ko je Cecilija Miško nastopila službo pri Tofanovih, so se v Konstančini kuhinji redno prehranjevali mariborski srezki poglavar (srez, politični okraj) dr. Marko Ipavec (1880–1937), njegov brat, sicer pa pionir ginekologije v Mariboru dr. Benjamin Ipavec (1878–1962) ter sekcijski svetnik (naziv za visokega

⁷⁵ PAM, Vr VII 68/29, izjava Margarete Dobaj, Maribor, 27. 12. 1928.

⁷⁶ PAM, Vr VII 103/29, Zaslíšba obdolženca – Hilarijon Tofan in Zaslíšba priče – Cecilija Miško, 22. 2. 1929; prošnja Hilarija Tofana za izročitev ovadb in odlog sojenja, 20. 2. 1929.

uradnika pravniške stroke) dr. Franc Ratej (1878–1960).⁷⁷ Vsak od njih je imel na jedilnem listu drugačen obrok, zato je Konstanca Tofan skrbno vodila služkinjo Cecilijo s krožniki zdaj k enemu, zdaj k drugemu obedovalcu: »*To kosilo dajte gospodu zdravniku na desni strani, drugo gospodu okrajnemu glavarju v sredini, tretje pa gospodu svétniku na levi strani.*«⁷⁸

Končno se je tudi Hilarij Tofan, ki se po lastnih besedah ni nikoli zanimal za ženine jedce, na zaslišanju spomnil, da je neka služkinja resnično prišla v njegovo sobo po meter. Potrebovali so ga v obednici, da bi premerili mizo in tako ugotovili, ali lahko Konstanca poleg omenjenih treh sprejme na hrano še koga.⁷⁹ Kaže, da je bila profesorjeva soproga, ki si je izobrazbo pridobivala na domu svojih staršev, večča dobrega kuhanja.⁸⁰ Njen abonent Franc Ratej je na zaslišanju v začetku junija 1929 povedal, da ga je čudilo naglo menjavanje služkinj pri Tofanovih

Franc Ratej (osebni arhiv avtorice)

⁷⁷ PAM, Vr VII 103/29, Zaslišba priče – Cecilija Miško, 22. 2. 1929.

⁷⁸ PAM, Vr VII 103/29, Tofanov ugovor Višjemu deželnemu sodišču v Ljubljani na obtožnico, 24. 8. 1929.

⁷⁹ PAM, Vr VII 103/29, Zaslišba obdolženca – Hilarijon Tofan, 22. 2. 1929.

⁸⁰ PAM, Vr VII 68/29, Zaslišba obdolženca – Konstancija Tofan, 6. 3. 1929.

in zadržanost Hilarija, s katerim ni nikoli govoril.⁸¹ Osebnostno skromen pravnik mirnega značaja je bil strokovnjak za turizem in je leta 1939 postal predsednik Zveze za tujski promet v Sloveniji.⁸²

Mariborčanka Ana Fleis je v začetku aprila 1929 sodišču opisala svojo nekdanjo služkinjo Cecilijo Miško kot pošteno in resnicoljubno dekle, ki je bila pri njej zaposlena od začetka decembra 1927.⁸³ Nasprotno pa Cecilija Miško ni bila zadovoljna s službo pri Fleisovih, zato je večkrat obiskala posredovalnico za delo. K Tofanovim je bila sprejeta pozno popoldne marca 1928 kot začasna pomoč pri strežbi. Pol ure pred polnočjo je svoj prvi delovni dan zaključila z ribanjem kuhinjskih tal. Zaradi sramu in ker se je bala Tofanove grožnje s smrtjo, je v ovadbi na ormoškem Okrajnem sodišču konec januarja 1929 le površno opisala posilstvo in omilila obtožbe proti profesorju, na zaslišanju v Mariboru konec februarja in v začetku julija 1929 pa so iz nje privrele srhljive podrobnosti o kratkotrajnem službovanju pri zakoncih.⁸⁴

Ko je Cecilija po opravljenem delu pozno zvečer legla v posteljo v sobici za služkinje, si je zaradi mraza potegnila odejo prek nosu. Zdelo se ji je, da ni spala dolgo, ko je nenadoma nekdo strgal pokrivalo z nje. Preplašena je nad seboj zagledala obraz Hilarija Tofana. Oblečen je bil le v spodnjice in spodnjo majico; še bolj kot to pa je Cecilijo Miško začudila bela halja, ki jo je nosil prek spodnjega perila. Začel jo je nagovarjati, naj ga sprejme v posteljo. Ker ni pristala, se je glasno zasmel, češ da jo je samo preskušal, saj lahkoživih služkinj ne bi hotel zaposlovati. Odšel je iz sobe in se vrnil s kozarcem vina, da bi ga služkinja izpila po težaškem delu. Ko je izpraznila kozarec, ji je Tofan pod nos porinil stekleničko z očitkom, da jo je slabo očistila. Velel ji je, naj poduha. Cecilije se je takoj zatem lotila omotica. Ker tudi tedaj ni pristala na spolno občevanje s Hilarijem Tofanom, ji je v usta porinil robček, se vrgel nanjo in jo zvezal z vrvjo, tako da se ni mogla braniti. Med posiljevanjem je Cecilija Miško izgubila zavest.⁸⁵

⁸¹ PAM, Vr VII 103/29, Zaslišba priče – Franc Ratej, 5. 6. 1929.

⁸² *Turizem smo ljudje*, 119.

⁸³ PAM, Vr VII 103/29, Zaslišba priče – Ana Fleis, 3. 4. 1929; PAM, fond: Mestna občina Maribor, Gospodinska kartoteka, kartica Cecilija Miško.

⁸⁴ PAM, Vr VII 103/29, Zaslišba priče – Cecilija Miško, 22. 2. 1929 in 3. 7. 1929.

⁸⁵ Prav tam.

Izostanek menstruacije je služkinji že mesec dni po posilstvu dal vedeti, da je zanosila. Hilarij Tofan ji je ob odhodu iz Maribora grozil s smrtjo, zato je do konca nosečnosti skrivala ime otrokovega očeta. Ko so starši nanjo pritisnili z grožnjo, da jo bodo spodili zdoma, če bo še naprej molčala, se je vendarle vdala in jim zaupala tragično zgodbo. Hči Cvetka Terezija se je rodila v začetku decembra 1928, a ni živela dolgo – umrla je sredi maja 1929,⁸⁶ torej med sodnim procesom proti svojemu verjetnemu očetu Hilariju Tofanu. Okence v matični knjigi, namenjeno vpisu otrokovega očeta, je ostalo prazno.⁸⁷

Še ko je bila Cecilijina dojenčica živa, je komandir Žandarmerijske stanice iz domačega Svetega Tomaža v začetku aprila 1929 Okrožnemu sodišču v Mariboru na poizvedovanje zapisal: »V splošnem ne zna nikdo nič slabega povedati od Miškove, je mirne, nevsiljive narave in sploh bolj molčeča. Izgledno je, da ni tako hudobna, da bi namišljeno enega takega dejanja dolžila.«⁸⁸ V začetku maja je tudi vodstvo Ljudske šole pri Svetem Tomažu Ceciliji Miško izdalo neoporečno spričevalo – normalen razvoj telesno slabotne deklice revnih staršev, viničarjev.⁸⁹

ANONIMNO PISMO SLUŽKINJE

Izpoved Cecilije Miško pred mariborskim Okrožnim sodiščem je odpirala številna vprašanja o življenju zakoncev Tofan, iskanje odgovorov nanje pa je dodatno otežilo anonimno pismo služkinje, ki je v začetku februarja 1929 prispelo na mariborsko sodišče. Prleška narečna besedica *nigi* je preiskovalce usmerjala v del slovenskega prostora, od koder je izviralala Cecilija Miško. Tudi sorazmerno pravilen slovenski pravopis brez germanizmov je kazal, da avtorica pisma ni izhajala iz govorno mešanega slovensko-nemškega prostora neposredne mariborske okolice. Dlje od teh osnovnih ugotovitev sodišče ni (pri)šlo.

⁸⁶ Prav tam.

⁸⁷ Upravna enota Ormož, Matična knjiga Velika Nedelja za Cvetko Terezijo Miško.

⁸⁸ PAM, Vr VII 103/29, dopis komandirja Žandarmerijske stanice Sv. Tomaž Okrožnemu sodišču Maribor, 2. 4. 1929.

⁸⁹ PAM, Vr VII 103/29, Vodstvo ljudske šole Sveti Tomaž pri Ormožu, 6. 5. 1929.

A/

Arhivski list
 Vrlo št. 5. II. 1929
 Ljubljana

P. 103/29

5. febr. 1929.

Vaše blagorodje!

Štimala sem govoriti, da se počasopisih imče služkinja,
 ktera je služila pri profesorju in jo je hipnotiziral.
 Tista služkinja sem jaz in sem služila pri g. Tofanu,
 upokojenem profesorju. - V. ako sobota, noč me je v
 spanju z nečim omamnil in potem spolno zablil.
 Vredelo je rjn traj sem štela, da me je nekdo rabil.
 Kdo in kakak način pa nisem vedla tak dolgo, dokler
 se nisem potrudila, da nisem spala, ampak enkrat.
 Po polnoči prišla profesor knemi in mi pokazal pod
 nos stekleničico z neko jetočino, katere vonj me
 je trdnó uspravil. Tako je trajal ravno 1 mesec pol
 leta, ne da bi jaz vedela na kak način se to godi.
 Ko sem vsa razjarjena pokterala naj me izpusti iz
 službe in rakač; mi je razgovoril da, ako ga kedaj vidam,
 da je mrt mojja, štarkuril mi je revolver na rito in obglub
 rbe sem mu večno molčanje. Tada bi svojo izpovedjo
 pomagala sistemu dekletu, katera si je drnila ga
 ovačiti, qbojim se mrti. Ina ta Tofan prijateljja profe
 sora, kateri delo s svojimi služkinjami ravno tak in
 marajsi biste, ki se niso nigi služile ali pa malo, ker
 biste se baje bolj vršine, tak se je sam izjavil.

Sproitorajem

služkinja
 in elar: bar

Faksimile pisma anonimne služkinje
 (PAM, Vr VII 103/29)

»Vaše blagorodje! Slišala sem govorit, da se po časopisih išče služkinja, ktera je služila pri profesorju in jo je hipnotiziral. Tista služkinja sem jaz in sem služila pri g. Tofanu, upokojenem profesorju. Vsako soboto noč me je v spanju z nečim omamil in potem spolno rabil. V nedeljo zjutraj sem čutila, da me je nekdo rabil. Kdo in na kak način, pa nisem vedla tak dolgo, dokler se nisem potrudila, da nisem spala, ampak čula. Po polnoči pride profesor k meni in mi podrži pod nos stekleničico z neko tekočino, katere vonj me je trdno uspaval. Tako je torej ravnal z menoj pol leta, ne da bi jaz vedela, na kak način se to godi. Ko sem vsa razjarjena zahtevala, da me izpusti iz službe in zakaj, mi je zagrozil, da, ako ga kedaj izdam, da je smrt moja. Nastavil mi je revolver na čelo in obljubila sem mu večno molčanje. Rada bi s svojo izpovedjo pomagala tistemu dekletu, katera si je drznila ga ovaditi, a bojim se smrti. Ima ta Tofan prijatelja profesora, kateri dela s svojimi služkinjami ravno tak in narajši tiste, ki še niso nigi (podčrtano na sodišču, op. p.) služile ali pa malo, ker tiste so baje bolj vrišne (frišne/sveže, op. p.), tak se je sam izjavil. Spoštovanjem, služkinja iz Maribora.«⁹⁰

TOFANOVE SLUŽKINJE

Čeprav avtorica pisma ni bila razkrita, so se navedbe iz rokopisa sklada-
le z nekaterimi posebnostmi življenja v drugem nadstropju stanovanj-
ske hiše na Marijini ulici 10 v Mariboru. Preiskava kazenskih primerov
zakoncev Tofan je tako kmalu razkrila nenavadno dejstvo, da se je v
službi pri njiju od leta 1926 do začetka leta 1929 zvrstilo kar sedem-
najst služkinj. Nekatero so ostale samo nekaj dni, nobena pa več kot
nekaj mesecev. Med njimi je bila najstarejša sredi tridesetih let, ostale
so bile mladenke med štirinajstim in sedemindvajsetim letom, doma s
širšega območja Podravja, Pomurja, Zasavja, Koroške in Savinjske do-
line; samo tri med njimi so izhajale iz bližnje mariborske okolice.⁹¹

Izbira zakoncev se zdi razumljiva: z vsakim dnem bolj osebno
oblikovana mestna dekleta so bila težje vodljiva od rosno mladih pa-
triarhalno vzgojenih podeželank, ponižnost in ubogljivost pa sta bili

⁹⁰ PAM, Vr VII 103/29, anonimno pismo služkinje mariborskemu sodišču, 5. 2. 1929.

⁹¹ PAM, Vr VII 103/29, Seznam služkinj itd.

nujni značajski lastnosti za služkinjo na Marijini 10. Kot je na zaslišanjju povedala lastnica posredovalnice za delo Marija Wallnar, je Konstanca Tofan zmeraj iskala revne samske služkinje po možnosti brez staršev; nemudoma je odpustila eno od njih, ko je izvedela, da se sestaja z moškimi in si je za nameček pristrigla lase na tedaj priljubljeni *bubikopf*.⁹² Lokalna različica imena za tovrstno frizuro v Mariboru je bila *piskerlonec*, danes pa bi jo imenovali paž.⁹³

Mariborska družina v fotografskem ateljeju; ženski del družine je postrizen na bubikopf. (PAM, Zbirka fotografij in razglednic, inv. 4781)

Spomladi 1929 se je lasem Mariborčank obetala še ena novost – lastnica frizerskega salona Dobaj na osrednji Gosposki ulici je strankam sporočala, da potuje v tujino zaradi priučitve izdelovanja trajnih kodrov.⁹⁴ Kot »najnovejša kaprica pariške mode« je kljub pomislekom

⁹² PAM, Vr VII 103/29, Zaslišba priče – Marija Wallnar, 14. 5. 1930.

⁹³ Dolar, *Spomini*, 72.

⁹⁴ Radi vpeljave novosti, Mariborski večernik Jutra, 18. 3. 1929, 2.

*Maribor, slikovita Gosposka ulica leta 1929
(PAM, Zbirka fotografij in razglednic, inv. 2667)*

moralistov z zanesljivimi koraki prihajala v Maribor tudi moda barvanja ženskih nohtov.⁹⁵ Hitro spreminjajoča se družba, vključujoč na glavo postavljene odnose med spoloma, je zakoncema Tofan vse bolj zapletala svet.⁹⁶ Zapiranje v mikrookolje stanovanja je bila nujna posledica države, ki ni želela ali zmogla v korak s časom in je zato postajala iz dneva v dan bolj bolna.

Policijska poizvedovanja v zadevi posilstva Cecilije Miško so že v začetni fazi potrdila, da sta se Tofanova verbalno in fizično izzivljala nad služkinjami, zaradi česar so v službi ostajale le kratek čas.⁹⁷ Konec marca 1929 je petindvajsetletna Roza Štolc iz Hajdine pri Ptujju na zaslišanju na mariborskem sodišču povedala, da je bila med januarjem in marcem 1928 služkinja na Marijini ulici 10. Na službovanje je imela navdse slabe spomine: če je hodila hitro, je bila okregana zaradi ropota, če je hodila tiho, pa je bila za svoje zaposlovalce prepočasna. Ni smela govoriti z redkimi obiskovalci Tofanovih (poleg mlekarice so bili to le trije obedovalci), prosto popoldne pa je imela samo vsako drugo nedeljo

⁹⁵ Barvanje nohtov, Mariborski večernik Jutra, 9. 9. 1929, 2.

⁹⁶ Dimov, *Zmagoslavje tehnike*, 482.

⁹⁷ PAM, Vr VII 103/29, dopis policijskega nadsvetnika Kerševana Okrožnemu sodišču Maribor, 24. 2. 1929.

med pol tretjo in sedmo uro; v ostalih dneh ni smela zapuščati stanovanja, vhodna vrata so bila zmeraj zaklenjena. Spomnila se je neljubega pripetljaja, ko je ob brisanju prahu nehote močno zaropotala s kovčkom na omari, kar je Hilarij Tofan takoj kaznoval z zausnico.⁹⁸

Soba za služkinje pri Tofanovih, v kateri je spala tudi Roza Štolc, se je z notranje strani zapirala s čevljem, ki ga je bilo treba dovolj spretno zatakiniti za kljuko. Obuvalo je večkrat hrupoma padlo po tleh, za kar je bila služkinja vselej grobo ošteta. Roza Štolc je zanikala, da bi Hilarij Tofan z njo nasilno spolno občeval, a potrdila, da jo je k temu večkrat nagovarjal.⁹⁹ Tudi devetnajstletna Berta Jurša iz Ljubljane je bila izjemno kritična do nekdanjih delodajalcev. V zaslišanju je Hilarija obtožila spolnega nadlegovanja, tako on kot soproga pa sta jo, tako Berta Jurša, »zelo pretepalala«.¹⁰⁰

V času sodnega procesa proti Tofanu je bila Berta Jurša tobakarica, tj. delavka ljubljanske Tobačne tovarne; deželnemu sodniku v Ljubljani je aprila 1929 povedala, da je bila pri Tofanovih od srede leta 1925 do pomladi 1926, o Hilariju Tofanu pa: »Nekoč sem ga sunila od sebe, ko me je hotel poljubiti. Tudi sem mu zagrozila, da bom povedala njegovi soprogi. Potem sem imela pa mir.« Bertina mati je leta 1927 proti Tofanovima vložila tožbo zaradi neplačanega dela in nasilja nad hčerko. Ko sta bila zakonca obsojena na plačilo odškodnine, Jurševi niso imeli več stikov z njima.¹⁰¹ Kazenska spisa Hilarija in Konstance Tofan dokazujeta, da sta bila res oba obravnavana pred sodiščem: Hilarij dvakrat, nazadnje leta 1928, Konstanca pa leta 1927 zaradi udarca služkinje (Berte Jurša) z žlico.¹⁰²

Enaindvajsetletna Marija Zwedler iz Dunajskega Novega mesta je bila v času zaslišanja na mariborskem sodišču zaposlena v tovarni čipk na Teznem, v mariborskem predmestju, kjer je stanovala. Tekstilna

⁹⁸ PAM, Vr VII 103/29, Zaslišba priče – Roza Štolc, 28. 3. 1929.

⁹⁹ Prav tam.

¹⁰⁰ PAM, Vr VII 103/29, dopis policijske direkcije v Ljubljani Okrožnemu sodišču Maribor, 26. 3. 1929.

¹⁰¹ PAM, Vr VII 103/29, Deželno sodišče v Ljubljani, Zaslišba priče – Berta Jurša, 20. 4. 1929.

¹⁰² PAM, Vr VII 68/29, Zaslišba obdolženca – Konstanca Tofan, 6. 3. 1929; PAM, Vr VII 103/29, Zaslišba obdolženca – Hilarijon Tofan, 22. 2. 1929; PAM, Vr VII 103/29, Pismo o Glasu – Hilarij Tofan, 11. 4. 1929; dopis mariborskega policijskega komisarja Okrožnemu sodišču, 24. 2. 1929.

Zaslišba priče:

*Obrazloženo*sodišče - *Ustava*dne *18/3 194* Začetek ob uri

Navzočna:

Sodnik: *Jelenc*Zapisnikar: *Kolavž*

KAZENSKA STVAR:

zoper:

Priča je bila opomnjena, naj pove na vprašanja, ki se ji stavijo, po svoji najboljši vednosti in vesti čisto resnico, da naj ničesar ne zamolči in izpove tako, da more, če treba, svojo izpoved potrditi s prisego.

Glede svojih osebnih razmer navaja:

1. Ime in priimek: *Marije Zwedler*
2. Starost: *21 let*
3. Rojstni kraj: *Lichtenwörth pri Dunajskem lovna mestu*
4. Veroizpoved: *r. k.*
5. Družinski stan: *Sam - st.*
6. Poklic: *predelavač v tovarni čipk na Teznu*
7. Stanovalešče: *Tezno 105*
8. Razmerje do obdolženca ali do drugih oseb, udeleženih pri preiskavi:

Pri Tofanu sem služila lansko leto o - c veniko -
nočne nadelje, do bele nadelje, to je od 8.4. do 15.4.1938
V splošnem morem reči, da se mi ni dobro godilo, frekvenco mi
je Tofan ustrelil, da me v vsaki gotovo v službo in da naj če -
sem, češ da mi bo za čas, ko bom čakala, tudi pisal. Čakala
sem potem 6 tednov, vendar se mi ni pisal.
Za no vel. nočne pordelje, ko sem mi to hitreje
koprislo okno, pa je pri tem nekaj zaropotalo, je pritezal nad
mene, češ naj kar vse skupaj spravim in odidem. Gospa
pa me je potem še pridržala. Ako sem z delom hitela, se seveda
ni bala vse popolnoma tiho opraviti. Tofan se je zdel.

industrija je bila med svetovnimi vojnami najpomembnejša industrijska veja slovenskega gospodarstva. V Mariboru je bilo po oblikovanju prve jugoslovanske države zgrajenih petnajst večjih tekstilnih tovarn, ki so leta 1939 zaposlovale več kot sedem tisoč delavcev. Najbolj prepoznavne med njimi so bile: Rosner, Mautner, Hutter in drug, Doctor in drug, Thoma, Schonsky, Ehrlich in druge.¹⁰³ Služkinja Zwedler je bila pri Tofanovih zaposlena le teden dni v aprilu 1928. Za svoje delo ni bila plačana. Hilarij Tofan je vselej silovito vzrožil, ko je pri svojem delu povzročala hrup. Zdelo se ji je, da je v harem, saj je bila vselej zaklenjena v stanovanje, in četudi je Hilarij Tofan ni tepel, je od nekdanjih služkinj izvedela za njegove nasilne izpade. Nikoli se ji ni skušal ljubezensko približati, v spominu pa ji je ostala nesnažna in smrdeča posteljina v sobi za služkinje, kjer so se kot po tekočem traku izmenjevala mlada dekleta.¹⁰⁴

Manj kot štirinajst dni je bila v maju 1928 služkinja pri Tofanovih štiriindvajsetletna Alojzija Knaflič iz Krčevine pri Mariboru. »*S to službo se ne morem ravno pohvaliti,*« je pričela svojo izpoved na sodišču; delodajalca sta jo venomer zmerjala zaradi hrupa in slabo ter premalo opravljenega dela. Posebno težko ji je bilo zaradi nezaupanja, ki sta ga Tofanova izkazovala do nje; strogo sta nadzorovala vsak njen gib, zato je službo kmalu zapustila. K odpovedi jo je spodbudila tudi zelo pičila hrana, ki jo je dobivala, nikakor pa ne tepež ali spolno nasilje, ki ju sama na Marijini 10 ni bila deležna.¹⁰⁵

Emigranta iz Bukovine sta očitno iz dneva v dan težje obvladovala svoj položaj v Mariboru. Glavna tarča naraščajoče notranje stiske zakoncev so bile njune služkinje. To je potrdila tudi šestintridesetletna Jožefa (sama se je predstavila kot Josefina) Flakus iz Kungote pri Mariboru. Na sodišču je povedala, da je služkinja že od svojega osemnajstega leta, vendar ji nikjer ni šlo tako slabo kot pri Hilariju in Konstanci Tofan v času od srede maja do začetka julija 1928: »*Vedno sem premalo naredila, vedno sem preveč ropotala, vsega sem preveč porabila, zlasti kuriva, mila itd.*« Tudi Jožefo Flakus je prizadelo nezaupanje zakoncev in zaklepanje vrat pred njo, vendar je nobeden od njiju ni pretepal.

¹⁰³ Kresal, *Mariborska tekstilna industrija 1922–1992*, 258, 260.

¹⁰⁴ PAM, Vr VII 103/29, Zasllišba priče – Marija Zwedler, 28. 3. 1929.

¹⁰⁵ PAM, Vr VII 103/29, Zasllišba priče – Alojzija Knaflič, 28. 3. 1929.

Podobno kot ostale služkinje, ki so konec marca 1929 pričale v zadevi posilstva Cecilije Miško, je tudi Jožefa Flakus povedala, da so se vrata sobe za služkinje pri Tofanovih zapirala s čevljem.¹⁰⁶

Enaindvajsetletna Marija Medved iz Lovrenca na Dravskem polju je službo pri Tofanovih zapustila septembra 1928, po dveh mesecih, saj ni več želela prenašati surovega odnosa zakoncev do nje. Na policijskem komisariatu je omenila Tofanov izpad, ko ji je v navalu jeze pljunil v obraz polna usta vode.¹⁰⁷ Podobno je ravnala njena naslednica, šestnajstletna Pavla Pukl iz Oplotnice, ki je bila pri Tofanovih v septembru in oktobru 1928 – odšla je zaradi tepeža gospodinje za vsako malenkost, ki je Pavla ni opravila, kakor bi morala. Ob tem je Pavla Pukl odločno trdila, da se je Hilarij Tofan ni »*nikdar dotaknil*«. ¹⁰⁸ Petnajstletna Suzana Kapun je bila rojena v Romuniji, v času zaslišanja pa je bila dekla v kavarni v mariborskem mestnem parku. Pri Tofanovih je bila služkinja od avgusta do septembra 1927. Službo je pustila, ker jo je Tofan kljub prizadevnosti skoraj vsakodnevno pretepal s palico po nogah in hrbtu, ki je bil poln modric. Tudi Konstanca se je znašala nad tedaj trinajstletnico z zaušnicami, domnevno po navodilih moža: »*Zbežati nisem mogla, ker so imeli vedno zaklenjena vrata in je ključ hranila gospa.*«¹⁰⁹

Nezakonska mati, dvajsetletna Berta Legner, je bila v času sojenja Tofanu služkinja na Ilici v Zagrebu, kjer je bila zaslišana. Službo pri Tofanovih je zapustila že po treh dneh zaradi nervoze Konstance Tofan, ki služkinji ni dovolila oditi niti na nedeljski sprehod. S Hilarijem Berta Legner ni imela slabih izkušenj, pravzaprav se z njim v kratkem času na Marijini ulici 10 sploh ni поблиže spoznala, saj je pretežni del dneva čemel v svoji sobi, medtem ko je bilo njeno mesto v kuhinji.¹¹⁰

Četudi Tofanove služkinje z izjemo Cecilije Miško praviloma niso bile pripravljene govoriti o spolnem nasilju na delovnem mestu, ker so

¹⁰⁶ PAM, Vr VII 103/29, Zaslišba priče – Jožefa Flakus, 28. 3. 1929.

¹⁰⁷ PAM, Vr VII 103/29, Zapisnik policijskega komisariata v Mariboru o zaslišanju Marije Medved, 5. 4. 1929.

¹⁰⁸ PAM, Vr VII 103/29, Zaslišba priče – Pavla Pukl, 15. 4. 1929.

¹⁰⁹ PAM, Vr VII 103/29, Zaslišba priče – Suzana Kapun, 23. 4. 1929.

¹¹⁰ PAM, Vr VII 103/29, Zapisnik sudbenog stola u Zagrebu – Berta Legner, 25. 4. 1929.

želele zaščititi ostanke svoje osebne integritete, pa spolno suženjstvo služkinj v njihovem času ni bilo ekscesno, temveč prej razširjeno stanje, ki mu je patriarhalna družba uspešno obračala hrbet. Mara Hus s svojim knjižnim poklonom služkinjam (*Njene službe*, 1933) ni sodila med tiste, ki so želeli problem skriti pred očmi javnosti: »S široko krettnjo ji je ponudil polno pest zmečkanih bankovcev. Oči so se ji razširile v silnem presenečenju. A samo za hip. Ko je zapazila bankovce, je prebledela. Pred sabo je videla samo dvoje vodeno plavih oči, ki so ji mežikale v gnusnih solzah. Ko pa je stegnil tresoče se roke k njej, je za korak odstopila, stisnila pest in z vso silo udarila na sredo med ostudne oči. Z vso močjo ga je pahnila od sebe, da se je opotekel proti vratom in je desnica spustila bankovce na tla. V tistem hipu so se na hodniku odprla vrata in gospa je obstala pred klavrno sliko svojega moža.«¹¹¹

SLOVENSKE SLUŽKINJE – VOX CLAMANTIS IN DESERTO

Neizprosen socialni položaj služkinj, ki mnogokrat niso bile deležne nobene socialne zaščite v primeru bolezni, zanositve in podobno, je bil v desetletju pred drugo svetovno vojno odprta rana slovenske družbe, ki je bila javnosti dobro znana. Na to kaže tudi pesem Toneta Seliškarja, objavljena leta 1929 v *Ljubljanskem zvonu*:

Tako sem prišla semkaj, dragi moj!
Ti ne veš, kako je hudo!
Brez okna je izba na podstrešju
in polnoč je, ko sem vžgala svečo,
da ti pišem v daljni kraj.
Gospod in gospa sta šla v kino
in mene zebe. Mrzla je izba
in gospa je zame železo in kamen.
Pa sem tako mlada in tako trpim!¹¹²

¹¹¹ Hus, *Njene službe*, 18–19.

¹¹² Seliškar, *Pismo*, 66–67.

*Mariborčanka na fotografiji brzoslukača iz obdobja med obema vojnama
(PAM, Zbirka fotografij in razglednic, inv. 12549)*

Leposlovno delo Mare Hus iz leta 1933 je v podobnem slogu in prežeto s katoliško mislijo nizalo primere, kako si lahko služkinja z vero v boga olajša trpljenje ob težkem delu daleč od doma, ki je pogosto vodilo v samomor. »*To je torej zdaj moja soba?*« je razočarano vzdihnila Zora, ko je s težavo ogledovala mračni, ozki kot z majhnim oknom visoko pod stropom, ki je gledalo na večno mračno in vlažno dvorišče. Po sivih zidovih sta risali vlaga in plesen prečudne zelenkaste oblike. Na stropu so se očrtavali že celi oblaki. Po pravici rečeno, to ni bila soba, ampak prostor, ki je bil kedaj za kuhinjsko shrambo, a so ga pozneje prelevili v sobo za služkinjo. Izulekli so omaro in police ter porinili vanj posteljo v obliki dolgega, votlega zaboja, ki je bil v sili tudi za mizo. S širokim pokrovom se odpira in zapira, kakor nerodna mentrga. V sobi je dišalo po trohnbici kakor v grobnici. Postelja je bila sicer za Zoro prekratka, pa kdo bi se menil za take malenkosti.«¹¹³

Zaradi okoliščin, ko država ni ustrezno zaščitila žensk v poselski službi, je Katoliška cerkev v tridesetih letih 20. stoletja namenjala posebno skrb socialnemu položaju služkinj. Tudi v Mariboru je bila spomladi 1930 v teku pobuda za registracijo zadruga z imenom Dom služkinj v Mariboru. Med člani načelstva so bile vidne osebnosti iz javnega življenja, ki so pripadale katoliškemu taboru, denimo, Marija Štupca, Angela Juvan (soproga mariborskega župana Juvana) in Marija Vesenjaka (žena vidnega funkcionarja Slovenske ljudske stranke Ivana Vesenjaka). Ljubljanski časnik *Slovenec* je o pobudi za registracijo zadruge poročal v značilnem pokroviteljskem in fatalističnem tonu, s kakršnim so se mediji tistega časa lotevali vprašanja: »*Težka je usoda slovenske služkinje: v garanju pričanja rano mladost, v garanju obnemore, izčrpana in betežna.*«¹¹⁴

Slovenska skupnost med svetovnjima vojnama ni bila pripravljena na dejavnejšo držo, ki bi vključevala pravno regulacijo področja, saj bi urejen socialni položaj služkinj prispeval k ekonomski neodvisnosti ženskega spola, kar pa ni bilo v interesu moške dominacije v družbi. Tektonski premiki v razmerju med spoloma so se le malokrat v človeški preteklosti dogajali po poti dialoga in precej pogosteje zaradi izrednih okoliščin, ki jih je prinašalo stanje vojne.

¹¹³ Hus, *Njene službe*, 15.

¹¹⁴ Dom služkinj, *Slovenec*, 30. 3. 1930, 6.

»GEPRÜGELT HAT ER MICH« – SLUŽKINJA MARGARETA DOBAJ

Dva dni po božiču 1928 se je revna viničarska mati pripeljala v Maribor, da bi hudo bolno petnajstletno hčer Margareto (Metko) Dobaj odpeljala iz službe v središču mesta k svoji sestri na Ruško cesto tik ob desnem bregu Drave. Dan zatem je bilo dekle prepeljano v mariborsko splošno bolnišnico zaradi akutnega revmatizma, visoke temperature in oslabelosti srca. Zdravnik Josip Sekula, ki je bolnico obiskal na domu tete in strica Lorenc, je preiskovalnemu sodniku (in bodočemu znamenitemu telovadcu) Leonu Štuklju (1898–1999) kasneje povedal, da je imela Metka Dobaj pomodrele noge in roke; mislil je, da od mraza. Metkini starši so zdravniku pojasnili, da so v službi slabo ravnali s hčerko, medtem ko sama zaradi oslabelosti ni veliko govorila. V bolnišnici je 22. januarja 1929 nekaj minut pred drugo uro ponoči umrla zaradi zastupitve krvi in posledične zaustavitve srca. Pred smrtjo je bila od srede oktobra 1928 zaposlena kot služkinja pri zakoncih Tofan.¹¹⁵

Ob sprejemu v bolnišnico je Metka Dobaj povedala zdravniku, da v preteklosti ni imela zdravstvenih težav. Govorila je o injiciranju pri Konstanci Tofan, vendar ni znala odgovoriti, kakšno zdravilo ji je gospodinja vbrizgala. Na poizvedovanje je Konstanca Tofan v bolnišnico poslala listek s kratkim sporočilom: *Omnadin*. Dekletova temperatura se je približevala štiridesetim stopinjam, zatrdline na rokah pa so kazale na gnojne abscese. Kljub takojšnjim punkcijam ognjokov se bolnici stanje ni izboljšalo, zastupitev krvi je bila v polnem teku.¹¹⁶

V marcu 1929 je bilo pred sodnikom Leonom Štukljem v zadevi smrti najstniške služkinje Metke Dobaj na mariborskem Okrožnem sodišču zaslišanih več prič. Proces se je za Konstanco Tofan nagibal v pogubno smer, saj so vse priče govorile proti njej. Med prvimi je bil to osemindesetletni Karol Stržina, bratranec Metkine matere, pri

¹¹⁵ PAM, Vr VII 68/29, poročilo mestnega fizika Državnemu tožilstvu, 25. 1. 1929; Josip Sekula – izjava v slučaju Metke Dobaj, 24. 1. 1929.

¹¹⁶ PAM, Vr VII 68/29, Splošna bolnišnica Maribor – interni oddelek, bolniški list Metke Dobaj.

katerem je mozoljavo dekle, ki je počasi lezlo iz pubertete, preživelo devet mesecev pred nastopom službe pri Tofanovih. Ko je Metka Dobaj v *Marburger Zeitung* zagledala oglas za služkinjo, je skupaj s Karolovo ženo odšla h Konstanci. Tam so se ženske »pogodile« za službo in prosto popoldne enkrat mesečno, vendar Konstanca dogovora ni spoštovala. V času, ko je Metka Dobaj živela pri Stržinovih, ni bila nikoli bolna, je pripovedoval Karol Stržina, le bolj počasna je bila pri delu in v razmišljanju. Slednjič se je spomnil, da je Metka nekoč ozebla po nogah, zaradi česar je imela odprte rane, kar bi utegnil biti razlog nje-nega revmatizma pred smrtjo.¹¹⁷

Ko je Karol Stržina v zadnjih dneh decembra 1929 obiskal obolelo sorodnico pri Jožefini Lorenc, je bil osupel. Ne le, da je bila telesno na robu moči in povsem shirana, temveč je bila tudi zelo umazana, Karol je opazil zasušeno umazanijo na njenem vratu in rokah. Na vprašanje, kako ji gre, je Metka Dobaj povedala, da je bila v službi ves čas lačna in prezebla; Hilarij Tofan ji je izbil zob. Četudi si je danes nemogoče predstavljati, kakšne občutke so v prisotnih sprožale njene besede, je vendarle jasno, da ni nihče dvomil, koga je imela v mislih, ko je domnevno slaboumna mladenka naposled izgovorila srhljivo koncizne besede: »*Geprügelt hat er mich* (premagal me je).«¹¹⁸

Metkin oče Ivan Dobaj je bil dvainštiridesetletni viničar iz Jelovca. Na sodišču je opravičil svojo bolno soprogo, Metkino mater, in dodal, da je bila hči vseskozi zdrava. Ko je imela trinajst let, se je v prvi službi po nogah polila z vrelo vodo, zaradi česar je imela odprte rane, kar je potrdil tudi Metkin tedanji delodajalec Franc Bračko in tudi sam dejal, da je bilo dekle nekoliko počasno. Med službovanjem pri sorodniku Stržini je Metka občasno prihajala domov in pomagala pri delu, ko pa je nastopila službo pri Tofanu, je ni bilo več. Očetu je novembra 1928 dvakrat pisala, naj ji dovoli vrnitev, saj so razmere pri Tofanu zanjo neznosne. Ko je Ivan hčeri slednjič dovolil zapustiti službo, je bilo zanjo že prepozno. Ob snidenju je bila shirana do nerazpoznavnosti.¹¹⁹

Zaradi tragičnega konca življenja mlade služkinje je moč o službi, ki jo je imela pri Tofanovih, brati v grozljivih podrobnostih. Ivan je

¹¹⁷ PAM, Vr VII 68/29, Zasllišba priče – Karol Stržina, 6. 3. 1929.

¹¹⁸ Prav tam.

¹¹⁹ PAM, Vr VII 68/29, Zasllišba priče – Ivan Dobaj in Franc Bračko, 6. 3. 1929.

*Utrip na mariborski tržnici med obema vojnama
(PAM, Zbirka fotografij in razglednic, inv. 2931)*

bil gotovo vaje tlačenja čustev v življenju na socialnem robu, a je bil vendarle presunjen, ko se ga je bolna hči po tednu dni, ko zaradi visoke temperature ni bila sposobna govoriti, naposled oklenila in strahoma kot poblaznela ponavljala, naj jo odpelje domov. Med službovanjem na Marijini ulici 10 je zajtrkovala samo, kadar Tofanu ni uspelo vsega použiti. Zaradi počasnosti sta se Konstanca in Hilarij Tofan vsakodnevno izživljala nad njo s pretepanjem in suvanjem. Kadar sta odšla zdoma, sta služkinjo zaklenila v stanovanje. Ko je ob koncu leta 1928 slednjič zbolela, je nista hotela peljati k zdravniku. Njenemu zdravstvenemu stanju sta začela posvečati pozornost šele po dveh tednih, ko sta se bržkone zbala, da bo dekle umrlo na njenem domu.¹²⁰

Sedemintridesetletna Jožefa Lorenc (Josefina Lorenz), soproga železničarskega ključavničarja, sicer pa sestra Metkine matere, je na sodišču potrdila, da je Margareta Dobaj pred nastopom službe pri Tofanovih resnično izžarevala zdravje, kakor je bilo razvidno s fotografije, ki jo je sodišču predložil njen oče; fotografija je bila za družino dragocena, saj

¹²⁰ PAM, Vr VII 68/29, Zaslišba priče – Ivan Dobaj, 6. 3. 1929.

je bila edina, ki je ostala za Metko, zato ni ohranjena v kazenskem spisu kot priloga. Med službovanjem pri Stržini je Metka Dobaj večkrat prišla na obisk k teti, od oktobra 1928 pa je ni bilo več. Ko jo je mati po desetih tednih službovanja odpeljala iz stanovanja Tofanovih, je bilo dekle v obraz modro in rdeče, kakor pretepeno. V ustih ji je manjkal zob, na gležnju in na hrbtu pa je imela odprte preležanine. Po stopnicah se ni zmogla povzpeti sama, temveč so jo morali nesti. Jožefa Lorenc jo je gledala in se čudila, zakaj Metka Dobaj ni pobegnila med vsakodnevni nakupovanjem na tržnici. Hitrost in silovitost, s katero je mlada služkinja odkimavala, sta dajali slutiti, da si nesrečno dekle na kaj takega ni upalo niti pomisliti.¹²¹

OBDUKCIJSKO POROČILO

Kdo ve, kako sončen ali pač turoben je bil tisti januarski dan leta 1929 nekaj minut pred petnajsto uro popoldne, ko sta v mrtvašnico pobreškega pokopališča prispela zdravnika z enakim imenom – dr. Ivan Jurečko in dr. Ivan Zorjan. Čakalo ju je raztelesenje trupla Margarete Dobaj. V zvezi s smrtjo petnajstletnice je bilo precej nejasnosti, ki so oteževale položaj njene zadnje delodajalke Konstance Tofan. V prisotnosti sodnih prič – pobreškega grobarja in paznika mariborske kaznilnice – sta zdravnika v obdukcijsko poročilo zapisala, da je imelo 168 cm visoko slabo rejeno dekle do kosti obgrizene nohte. Njena pljuča so kazala na tuberkulozno obolenje, drugi notranji organi so bili neobičajno povečani. Pregled maternice umrle ni kazal posebnosti, nepretrgan himen je pričal, da se Hilarij Tofan nad Margareto Dobaj ni spolno izživiljal.¹²²

V končnem mnenju, ki sta ga sredi februarja 1929 podala zdravnika Zorjan in Jurečko, sta podpisala obsodbo Konstance Tofan: vzrok smrti Margarete Dobaj je bil zastoj srca zaradi zastrupitve krvi, ki je nastala po vbrizganju zdravila *Omnadin* pri njeni gospodinji.¹²³

¹²¹ PAM, Vr VII 68/29, Zasišba priče – Jožefa Lorenc, 6. 3. 1929; poizvedba Okrožnega sodišča pri Splošni bolnišnici Maribor, 19. 4. 1929.

¹²² PAM, Vr VII 68/29, Oglad in zaslišanje izvedencev, 23. 1. 1929.

¹²³ PAM, Vr VII 68/29, Končno mnenje dr. Zorjana in dr. Jurečka, 14. 2. 1929.

FANNY STONITSCH

Kot bi zakonca še ne imela dovolj težav, je mariborsko sodišče 18. marca 1929 prejelo novo prijavo, v kateri je podpisana služkinja Štefanija Stonič trdila, da jo je delodajalec Hilarij Tofan udaril po licu in očesu, ker ni bil zadovoljen z videzom hlač, na katerih je pred tem krpala luknje. Ustrašila se je Tofanove grožnje, da ji bo prekel njenega nezakonskega otroka. Ker to niso bile prve delodajalčeve grožnje, je zaprosila za policijsko spremstvo, da bi lahko zbrala svoje reči in se odstranila iz stanovanja na Marijini 10. Štefanija Stonič, ki se je predstavljala kot Fanny Stonitsch, je bila hči Matije in Rozalije, doma iz okolice Novega mesta.¹²⁴ Stara je bila petindvajset let, služkinja pri Tofanovih pa je bila šele od druge polovice januarja 1929.¹²⁵

Mariborsko sodišče je moralo biti že vajeno bliskovitih preobratov, ki so prihajali v kazenskih zadevah Tofan, ko je služkinja Fanny Stonitsch na prošnjo Konstance Tofan še istega dne preklicala prijavo in se vrnila v Tofanov dom. Naslednji dan je v pismu v nemščini policijskemu nadsvetniku Vekoslavu Kerševanu »*prostovoljno*«¹²⁶ izjavila, da je podala prijavo proti Hilariju Tofanu v stanju skrajne duševne vznemirjenosti in glede na pretekli slab sloves (»*obrekovanja*«) svojega delodajalca. Zapisala je, da je bil Tofan zaradi bolezní velikokrat grob z njo v besedah, ne pa tudi v dejanjih. Nikoli je ni spolno zlorabil. V opravičilu za prenapljeno potezo je pojasnila, da je bila policijska prijava posledica njene nepremišljenosti in živčne izčrpanosti.¹²⁶

V začetku aprila 1929 je bila Fanny Stonitsch zaslišana tudi v zadevi posilstva Cecilije Miško. Še zmeraj je bila zaposlena pri Tofanovih. Zagotavljala je, da je večša samo nemščine, s čimer je želela zavrniti možnost, da bi napisala anonimno pismo (v slovenščini), katerega avtorstvo sodišču ni bilo znano. Podobno kot v svoji prijavi proti Tofanu marca 1929 je Fanny Stonitsch tudi na zaslišanju povedala zgodbo o udarcih, ki jih je prejela od delodajalca za slabo zakrpane hlače.

¹²⁴ PAM, Vr VII 103/29, prijava Fanny Stonitsch, 18. 3. 1929.

¹²⁵ PAM, Vr VII 103/29, Seznam služkinj itd.

¹²⁶ PAM, Vr VII 103/29, pismo Fanny Stonitsch policijskemu nadsvetniku Kerševanu, Maribor, 19. 3. 1929.

Četudi je odločno zanikala, da bi jo Tofan spolno nadlegoval,¹²⁷ je njena velika vznemirjenost, ki je bila domnevno posledica gospodarjeve zaušnice, zbudjala sume v nasprotno.

MARIBOR – PODOBA DVOJEZIČNEGA MESTA

Štefanija Stonič oziroma Fanny Stonitsch je bila le ena od mnogih Mariborčanov, ki so dobrih deset let po oblikovanju prve jugoslovanske države svoje ime in priimek slovenskega izvora zapisovali v nemški obliki. Pripadali so generacijam Slovencev, ki so bile osebno oblikovane v desetletjih zadnjih zdihljajev avstro-ogrske monarhije v jezikovno mešanem prostoru z jasno dominacijo nemščine v javnem prostoru. Prišleki, zlasti Primorci, ki so po prvi svetovni vojni kot begunci prihajali v Maribor, so tukajšnje razmere poudarjeno občutljivo in včasih preveč poenostavljeno primerjali z italijansko fašistično dominacijo nad slovenstvom na Primorskem. Nikakor niso imeli razumevanja do nemških oblik zapisa slovenskih imen, kar so tisti, ki so bili Mariborčani že nekaj generacij, včasih užaljeno označevali kot nestrpnost ali nepoznavanje razmer.¹²⁸

Da je bil njegov oče, begunec iz Postojne, zelo narodno zaveden, »še celo preveč nacionalist«, še danes zatrjuje tudi Lojze Fajdiga, ki sam kot otrok mariborskih ulic ni imel predsodkov do nemško govorečih sošolcev in kasneje sodelavcev ter delodajalcev, nasprotno, cenil je pisano jezikovno podobo Maribora.¹²⁹ Tudi Mariborčanka Lea Trapečar se ni mogla izogniti zaničevalni oznaki Čiči, ko se je spominjala primorskih someščanov pred drugo svetovno vojno: »Zavzeli so vsa boljša službena mesta, držali so skupaj, bili so vehementni in samozavestni, češ, tu je naša slovenska zemlja.«¹³⁰ Na drugi strani resnice se je tedaj znašla Milena Godina, priseljenka iz Trsta in bodoča

¹²⁷ PAM, Vr VII 103/29, Zasllišba priče – Štefanija Stonič, 3. 4. 1929.

¹²⁸ Vrišer, *Maribor v barvah mojega časa*, 68; Pogovor avtorice z Leo Trapečar, september 2014.

¹²⁹ Pogovor avtorice z Lojzetom Fajdigo, september 2014.

¹³⁰ Pogovor avtorice z Leo Trapečar, september 2014.

gledališka igralka, ki jo je spomin na zaničevalno oznako Čič spremljal vse življenje.¹³¹

Nelagodje, ki so ga v mariborskih Slovencih zbudili slovenstvu privrženi Primorci, je bilo med drugim posledica naraščajoče gospodarske krize in politike jugoslovanskih oblasti, ki je primorske begunce privilegirala pri zaposlitvah v javnih službah (policija, učiteljstvo). Nerazumevanje med avtohtonimi in priseljenimi Slovenci v mestu je šlo v prid mariborskemu nemštvu.¹³² Morda je imel prav, ko je Jaro Dolar prav nemški propagandi v mestu pripisal politično solo akcijo mariborskega posebnega, ki so ga meščani poznali po njegovih bosih nogah z narisanimi čevlji. Ob neki priložnosti je Pobreški prezident, kakor se je imenoval, v času najgostejšega prometa na dravskem mostu napel vrv od enega do drugega roba in mimoidočim pojasnjeval, da je izmera širine mostu potrebna za čas, ko bodo Mariborčani prek njega pognali Čiče.¹³³

Vendarle so imeli v Mariboru ravno Primorci zasluge za razvoj slovenske institucionalne kulture in očiščenje slovenskega jezika, ki je bil v zgodnjih dvajsetih letih 20. stoletja poln nemškega besedja.¹³⁴ Mešanica nemških besed in slovenske skladnje, kakor je ostala v otroškem spominu Jara Dolarja – *»hauptmanov purš pa na ganki tepihe klopfa«* –, ni bil na mariborskih ulicah nikakršna posebnost.¹³⁵ V Mariboru izhajajoči slovenski časopisi so pogosto opozarjali na izveske mariborskih trgovcev, ki so trmasto vztrajali pri nemški obliki zapisa (vrtnar Zwilagg, brivec Koschuch, krojač Gobez in podobno). Občinske oblasti so v duhu načrtne slovenizacije mesta preganjale nemščino z javnih mest;¹³⁶ valu nacionalne samozavesti in ponosa se je pridružil tudi novinar *Mariborskega večernika Jutra*, ko je ob koncu januarja 1929 odločno zahteval: *»Enkrat za vselej pa mora oblastvo vbiti prizadetim v glavo, da naš jezik in narod, od koder izhajajo njihova imena, ne pozna raznih -tsch, -scheg in podobnih zmazkov.«*¹³⁷

¹³¹ Milena Godina – intervju, Stop, 11. 7. 1985, 10–11.

¹³² Potočnik, *Primorski Slovenci v Mariboru*, 67; Pogovor avtorice z Leo Trapečar, september 2014.

¹³³ Dolar, *Spomini*, 118–119.

¹³⁴ Potočnik, *Primorski Slovenci v Mariboru*, 64–67.

¹³⁵ Dolar, *Spomini*, 32.

¹³⁶ *Nemci in Maribor*, 68.

¹³⁷ Slovenske spakedranke v Mariboru, *Mariborski večernik Jutra*, 31. 1. 1929, 2.

NENADEJAN ZAGOVOR ZAKONCEV TOFAN

Izjava služkinje Fanny Stonitsch, v kateri je skušala policijskemu nadsvetniku Kerševanu pojasniti umik svoje prijave proti delodajalcu Tofanu, ni mogla biti prostovoljna tudi zato, ker je bila priloga devet strani dolgemu pismu v nemščini, ki sta ga istemu naslovniku družno napisala Konstanca in Hilarij Tofan. V njem sta tudi sama na kratko pojasnila afektirano prijavo služkinje Fanny Stonitsch, nato pa sta se na široko posvetila razumevanju svojega položaja, v katerem sta pričakovano nastopala kot žrtvi. Hilarij Tofan se je v svoji kazenski zadevi nekajkrat odločil za podoben neformalni način obrambe, ko je skušal v zasebnih pismih uradnim organom pojasniti, da je žrtev zarote. V tokratnem skupnem zapisu sta zakonca ponovno poudarila, da razumeta kazenska primera kot vrhunec zlonamernega delovanja neposrednega okolja proti njima. Takšno razumevanje pojasni, zakaj sta drug drugemu z vso silovitostjo stopala v bran, četudi je bil njun medsebojni odnos ne le poškodovan, ampak sovražen in psihično ter fizično nasilen. Argumentacija zapisa je zvesto sledila valu Hilarijevih paranoidnih motenj. Opazno je bilo, da je največjo travmo zakoncev povzročal občutek nezmožnosti nadzorovanja govoric, saj sta Vekoslava Kerševana nekajkrat prosila, naj ju zavaruje pred obrekovanji okolice.¹³⁸

V prvem delu pisma je Konstanca kot zapisovalka zagotovila, da imata s soprogom moralno neoporečno preteklost, nato se je dotaknila nekaterih preteklih konfliktnih razmerij, najprej s služkinjo Berto Jurša. Izgubljeno tožbo v njenem primeru sta zakonca pripisovala lastni naivnosti, saj ovadbe služkinje sprva nista jemala resno, potem pa nista imela dovolj časa, da bi se ob pomanjkljivem poznavanju jugoslovanškega pravosodnega sistema pripravila na obrambo. Berto Jurša sta videla kot koristoljubno in moralno izprijeno osebo, kot takšno se jima je v splošnem prikazovalo mariborsko okolje. Sodišču sta celo predlagala, da njune trditve preveri pri nekdanjih služkinjah, ki so od prve do zadnje rade služile na Marijini ulici 10.¹³⁹

¹³⁸ PAM, Vr VII 103/29, pismo zakoncev Tofan policijskemu nadsvetniku Kerševanu, Maribor, 19. 3. 1929.

¹³⁹ Prav tam.

Nadaljevanje skupnega pisma se je v podrobnostih osredotočilo na kazenski proces v primeru smrti Metke (oziroma Grete, kakor sta jo imenovala Tofanova) Dobaj. Konstanca Tofan, ki je na tem mestu spet prešla k pisanju v prvi osebi ednine, je izrazila nestrinjanje s potekom policijske preiskave, ki je vrgla glavni sum krivde nanjo. Zanikala je vpletenost v dekletovo smrt, ki je bila po njenem posledica dejstva, da je morala bolehná Greta v svojih prejšnjih službah večino delovnega časa prebiti na prostem v stiku z mrzlo vodo.¹⁴⁰

Le kaj bi porekla Metka Dobaj, ko bi slišala zatrjevanje Konstance Tofan, da sta imeli s služkinjo pristrčen odnos. Če je dekle pred svojo materjo delodajalki resnično poljubljalo roke, kakor je trdila Konstanca, ki je v gesti služkinje videla ljubezen in hvaležnost, je bilo prav tako moč pritrditi dekličinim bližnjim, ki so v hčerinih očeh videli zgolj veliko preplašenost. Na Marijino ulico 10 je prišla sestradana, saj so jo prejšnji zaposlovalci slabo hranili, je nadaljevala Konstanca, in zaključila, da neposredni krivec za smrt Margarete Dobaj ne obstaja. Sklicevala se je na svojo nepremišljenost in nevednost, ki sta jo napeljali k nekompetentnemu dajanju injekcij tretji osebi. Konstanca Tofan je bila še bolj slikovita, ko je poudarila, da ni v svojem dosedanjem življenju ubila niti mravlje, kako naj bi torej umorila mlado dekle. S takim madežem ne bi mogla živeti, je nadaljevala odločno, in še: »*Ubogi punci sem želela le najboljše.*«¹⁴¹

Slednjič sta se zakonca v pismu kot čiste izmišljotine lotila še primera posilstva Cecilije Miško z vnovično ugotovitvijo, da so glavni vir njune nesreče ljudska obrekovanja. Ker sta želela pred koncem ponovno poudariti, da služkinja Fanny Stonitsch obžaluje svojo prenagljeno prijavo, sta na dnu zadnje gosto popisane strani komaj uspela stisniti svoja podpisa. Kazalo je, da nabor argumentov, ki sta ga nanizala v svoj zagovor, še zdaleč ni bil izčrpan.

OBSODBA KONSTANCE TOFAN

Konec marca 1929 je imelo mariborsko državno tožilstvo dovolj dokazov za vložitev obtožnice proti Konstanci Tofan, ki jo je bremenil

¹⁴⁰ Prav tam.

¹⁴¹ Prav tam.

prestop ek zoper varnost življenja zaradi injiciranja zdravila *Omnadin* Margareti Dobaj. V obrazložitvi obtožnice je bil natančno opredeljen trenutek, ko je po mnenju zdravniških izvedencev prišlo do zastrupitve krvi ter posledične smrti služkinje, in sicer po drugem injiciranju, ko je Konstanca uporabila nesterilno, že rabljeno fiolo iz preteklega injiciranja, ki jo je med prvo in drugo uporabo zavarovala le z vato. Zaključek obtožnice tako ni puščal dvomov: »Dala je (Konstanca Tofan, op. p.) torej injekcije brez zdravniške odredbe in ne da bi sama imela za to potrebno strokovno znanje. Radi tega pa je morala vedeti in je gotovo tudi vedela, da utegnejo injekcije biti Dobajevi nevarne. Če tega ni vedela, kar sicer ve vsak človek tudi s podpovprečno izobrazbo, pomeni, da na to ni mislila, kar pa je pripisovati njeni malomarnosti. V tem tudi tiči njena krivda.«¹⁴²

Mariborski odvetnik Filip Kumbatović, ki je branil Konstanco v zadevi smrti služkinje, je sredi aprila 1929 na Okrožno sodišče v Mariboru vložil pritožbo na obtožnico. V imenu stranke je zahteval laboratorijski pregled notranjih organov umrle, ki naj bi pokazal, da je služkinja Dobaj umrla zaradi neozdravljivega revmatizma in ne zaradi zastrupitve krvi.¹⁴³ Tej zahtevi pa ni bilo zlahka ustreči, ker so bili notranji organi Margarete Dobaj po opravljeni obdukciji uničeni.¹⁴⁴

Kaj je pripovedovalo telo Konstance Tofan, ko se je konec aprila 1929 ob deveti uri zjutraj na mariborskem Okrožnem sodišču začela glavna obravnava proti njej v primeru smrti Margarete Dobaj? Se je odmaknjena ženska prisotnim zdela hladna in zadržana, ali morda razburjena in nemočna? Sojenje Konstanci se za razliko od soprogovega sojenja ni odvijalo pred poroto,¹⁴⁵ saj so spadala pred porotna sodišča le kazniva dejanja, za katera je bila po kazenskem zakoniku zagrožena smrtna ali najmanj petletna zaporna kazen. Porotna sodišča niso bila stalna, temveč so bila sklicana praviloma vsake tri mesece na sedežih okrožnih sodišč,¹⁴⁶ zato je moral Hilarij Tofan v nasprotju s soprogo na izrek sodbe čakati še nekaj mesecev.

¹⁴² PAM, Vr VII 68/29, Obtožnica proti Konstanci Tofan, 24. 3. 1929.

¹⁴³ PAM, Vr VII 68/29, pritožba odvetnika Filipa Kumbatovića na obtožnico proti Konstanci Tofan, 16. 4. 1929.

¹⁴⁴ PAM, Vr VII 68/29, Oglad in zaslišanje izvedencev, 23. 1. 1929.

¹⁴⁵ PAM, Vr VII 68/29, Glavna obravnava, sodba Konstanci Tofan, 26. 4. 1929; PAM, Vr VII 103/29, Glavna razprava in obsodba Hilarija Tofana, 12. 9. 1929.

¹⁴⁶ Melik, *Kazensko sodstvo na Slovenskem*, 27.

Kratkotrajna razprava v primeru smrti služkinje Dobaj je bila sestavljena iz ponovnega zagotovila Konstance Tofan, da je Metki Dobaj zdravilo vbrizgala v dobri veri na ozdravitev, in izvedencev Jurečka in Zorjana, da je služkinja zaradi tega injiciranja umrla. Jurečko, ki so mu predsedale »cele ure« ždenja na razpravah,¹⁴⁷ je moral biti vesel hitrega zaključka, kajti takoj za tem je bila Konstanca Tofan zaradi prestopka zoper varnost življenja obsojena na dva meseca zaporne kazni in plačilo odškodnine staršema Margarete Dobaj.¹⁴⁸

Razlogi za nizko kazen so kljub dejstvu, da je bila Konstanca Tofan že obsojena zaradi nasilja nad služkinjami, tičali v olajševalnih okoliščinah: priznanje obtoženke, splošna živčna razdraženost, razburjenost zaradi bolezni služkinje v prazničnem času, ko je bil otežen obisk zdravnika, in siceršnji dober glas/ugled.¹⁴⁹ Vendar Konstanca razsodbe ni sprejela mirno – njen zagovornik Kumbatović je sodišče še isti dan obvestil, da se bo na razsodbo mariborskega Okrožnega sodišča pritožil višjemu sodišču, Stolu sedmorice v Zagrebu.¹⁵⁰

V obsežni obrazložitvi ničnostne pritožbe, podani sredi maja 1929, se je zagovornik Konstance Tofan v prvi vrsti oprl na problem, da zaradi uničenja niso bili laboratorijsko pregledani notranji organi Margarete Dobaj. Nadalje je Filip Kumbatović označil kot neutemeljeno zavrnitev zaslišanja prič, ki jih je predlagala obtožena, in sicer Hilarija Tofana in zdravnika Mirka Černiča. Z nasprotnim mnenjem avstrijskega zdravnika je ovrgel tudi poročilo izvedencev Jurečka in Zorjana, ki sta kot razlog smrti Metke Dobaj navedla zastrupitev krvi, izhajajočo iz injiciranja pri Tofanovih. Ob tem, da je lahko smrt nastopila zaradi številnih drugih vzrokov, ni bilo dokazano, da je prišlo do sepse ravno zaradi vbrizganja zdravila *Omnadin*, saj so Metko večkrat injicirali tudi v mariborski splošni bolnišnici.¹⁵¹

Ne glede na vsaj navidezno trdne argumente zagovornika Konstance Tofan o pomanjkljivostih sojenja na prvi instanci pa je bilo treba na razsodbo Stola sedmorice v Zagrebu čakali dlje, kot si je Konstanca

¹⁴⁷ PAM, fond: Eman Pertl, 34/2, Sodno-izvedenski spomini Ivana Jurečka.

¹⁴⁸ PAM, Vr VII 68/29, Glavna obravnava, sodba Konstanci Tofan, 26. 4. 1929.

¹⁴⁹ PAM, Vr VII 68/29, Glavna obravnava, sodba Konstanci Tofan, 26. 4. 1929.

¹⁵⁰ PAM, Vr VII 68/29, obvestilo zagovornika o ničnostni pritožbi na Stol sedmorice v Zagrebu, 26. 4. 1929.

¹⁵¹ PAM, Vr VII 68/29, Ničnostna pritožba na Stol sedmorice v Zagrebu, 14. 5. 1929.

morda želela – vse do novembra 1930, ko zakoncev Tofan ni bilo več na Marijini ulici 10 v Mariboru.¹⁵² Od začetka septembra 1929 sta živela v središču Šentjurja, na Gornjem trgu 19.¹⁵³ Poleg verjetnih pritiskov okolja zaradi kazenskih procesov bi utegnil biti razlog za njuno preselitev huda stanovanjska stiska, s katero se je spopadal Maribor (tedaj je štel slabih 36.000 prebivalcev) zaradi vse večjega dotoka priseljencev s podeželja. Nujne sopotnice hitrega naraščanja mestnega prebivalstva so bile podgane, ki so v nekaterih primerih napadale ljudi.¹⁵⁴

Sergej Vrišer se je spominjal izrazite socialne diferenciacije med mariborskimi prebivalci tistega časa. Poznal je čevljarja na Cankarjevi ulici v središču mesta, ki je skupaj z ženo spal, jedel in delal v enem prostoru; hišnike, ki so se zjutraj dvigali iz svojih vlažnih kletnih stanovanj, barakarje, ki so živeli še slabše, pa deložirance v predelu Tezna in Betnavskega gozda, kjer so si postavili zasilna domovanja iz vejevja in odpadne navlake: »*Prav malo pa so o vsem tem vedele brezskrbne mariborske dame, ki so si krajšale čas z igranjem tenisa v Ljudskem vrtu ali na igrišču Rapida in se popoldne sestajale v klepetavi kavarniški družini.*«¹⁵⁵

PROFESOR TOFAN IN MARIBORSKA REALNA GIMNAZIJA

Ker so bili začetki Tofanovega »*slaboumja*« (paranoje) tesno povezani z njegovo profesorsko službo na mariborski realni gimnaziji, je državno tožilstvo aprila 1929 preiskovalnemu sodniku predlagalo vzpostavitev stika z vodstvom šole.¹⁵⁶ Sredi maja 1929 je tako vodstvo realke sodišču že predložilo obširno pojasnilo o upokojitvi Hilarija Tofana, ki se je pričlenjalo slikovito: »*Na vprašanje, zakaj je bil profesor Tofan Hilarijon predčasno upokojen, se da na kratko odgovoriti: ker je postal na zavodu nemogoč in za pouk nesposoben.*«¹⁵⁷

¹⁵² PAM, Vr VII 68/29, Rzsodba Stola sedmorice v Zagrebu, 4. 11. 1930.

¹⁵³ PAM, Vr VII 103/29, Glavna razprava in obsodba Hilarija Tofana, 12. 9. 1929.

¹⁵⁴ Deložacije brez konca in kraja; Podganja nadloga v mestu, Mariborski večernik Jutra, 17. 9. 1929, 2.

¹⁵⁵ Vrišer, *Maribor v barvah mojega časa*, 58.

¹⁵⁶ PAM, Vr VII 103/29, Dopisovalna pola – dopisovanje med državnim tožilcem in preiskovalnim sodnikom, 27. 4. 1929.

¹⁵⁷ PAM, Vr VII 103/29, dopis vodstva mariborske realne gimnazije Okrožnemu sodišču Maribor, 13. 5. 1929.

Državna realka v Mariboru.

Št.269, dne 13. maja 1929.

Predmet: Pojasnilo o upokojitvi

prof. T o f a n a Hilarijona

Na dopis Vr I X 103/29 od 30.
aprila 1929.

OKROŽNO SODIŠČE V MARIBORU

Došlo dne 14. V. 1929

krat

naslo

O k r o ž n e n u s o d i š č u,
odd. IX v

Mariboru.

Na vprašanje, zakaj je bil prof. T o f a n Hilarijon predčasno upokojen, se da na kratko odgovoriti: ker je postal na zavodu nemogoč in za pouk nesposoben.

V pojasnilo naj naveden le najvažnejše momente. Tofan Hilarijon je bil rojen 6.VI.1872 v kraju Vilavče v Bukovini, veroizpovedi grško-orijentalne, po narodnosti Ukrajinec. Pred vojno je bil v službi na gimnazijah in realkah v Bukovini, v letu 1919 pa je bil sprejet v službovanje na tukajšnji drž. realki. Dne 1. oktobra je bil stalno nameščen in je s tem pridobil tudi naše državljanstvo.

Že v letu 1922 je postalo njegovo vedenje proti gg. kolegom in neni čudno nekolegijalno. Začel nam je kar pavšalno predbacivati, da so njegovi dijaki nahuskani od nas proti njemu, da mu najš nagajajo in da se nič ne uče. Na zahtevo kolegov, naj inenuje hujskače, se je odgovoru izognil, češ da bo to povedal g. nadzorniku dr. Poljancu. Tega pa ni storil, marveč je začel znova nas sumničiti in obdolževati, da fujemo proti njemu. Zato je profsorski zbor zahteval proti njemu disciplinarno preiskavo. Vsi smo bili prepričani, da vse to izvira iz njegove prevelike nervoznosti in razdražljivosti. To stanje pa se je stopnjevalo. V Mariboru se je bil sprl najprej s svojimi sorodniki in nato še s kolegi v šoli, tako da kmalu ni inel tu nobenega iskrenega prijatelja. V novembru 1925 je bil sam zaprosil večmesečni dopust. Preiskan je bil po uradnih zdravnikih, dotični zdravniški izvid se nahaja ali pri vel. županu v Mariboru ali pa pri ministrstvu prosvete v Beogradu. Za naš arhiv sem bil takrat napravil prepis, ki slove:

Faksimile dela dopisa ravnatelja realne gimnazije Maribor (PAM, Vr 103/29)

Ravnatelj Jakob Zupančič je v nadaljevanju navedel, da je dobil Hilarij Tofan stalno službo na mariborski realki oktobra 1919, s čimer je pridobil tudi jugoslovansko državljanstvo. Leta 1922 je začel profesor zgodovine in zemljepisa poudarjeno sumničiti svoje kolege z ravnateljem na čelu, da hujskajo proti njemu dijake, ki mu zato nalašč nagajajo. Proforski zbor je na ponavljajoče se obtožbe zahteval disciplinsko preiskavo proti njemu. Potem ko je bil Tofan sprt skorajda z vsem kolektivom, je novembra 1923 zaprosil za daljši dopust. V tistem času je opravil zdravniški pregled in okrajni zdravnik Ivan Jurečko je v izvid zapisal, da Tofan trpi zaradi bolečin v predelu srca in srčnih krčev, ki se širijo proti vratu. Njegovo srce je udarjalo z neverjetnimi 120 udarci na minuto. Tofan zdravniku Jurečku ni želel govoriti o svojih napadih tesnobe, profesor srednje postave in primerne konstitucije se je obnašal na moč nezaupljivo.¹⁵⁸

Po koncu štirimesečnega dopusta je Hilarij Tofan neuspešno zaprosil za podaljšanje odsotnosti z delovnega mesta in brezplačno zdravljenje v toplicah. Vodstvo šole mu je odgovorilo s pozivom, naj nemudoma vложи prošnjo za upokojitev, česar pa ni storil, temveč se je maja 1924 vrnil za šolski kateder; zgolj omenimo, da je strokovno glasilo *Učiteljski tovariš* sredi leta 1924 prinašalo presenetljivo novico, da je Tofan postal profesor realne gimnazije v Novem mestu, česar niti Tofan niti ravnatelj mariborske gimnazije nista omenjala, saj novega službenega mesta ni nikoli nastopil.¹⁵⁹

Ravnatelj realke je opisoval Tofanovo vrnitev v šolo kot čas neznosnih napetosti med njim, profesorji in dijaki, kar je od vodstva zahtevalo takojšnje ukrepanje. Tudi starši otrok so odločno zahtevali odstranitev »tega blazneža« iz šole.¹⁶⁰ Da so bili med starši gimnazijcev tudi najbolj prepoznavni Mariborčani z obilico družbenega vpliva, ni treba posebej poudarjati.

Hilarij Tofan je ravnatelju Zupančiču večkrat tožil, da ima okrog sebe »same sovražnike«. Konec maja 1925 je bil suspendiran in sredi junija 1925 po sklepu disciplinske komisije upokojen. Na odmerjeno

¹⁵⁸ Prav tam.

¹⁵⁹ Izprememba na srednjih šolah, *Učiteljski tovariš*, 24. 7. 1924, 4.

¹⁶⁰ PAM, Vt VII 103/29, dopis vodstva mariborske realne gimnazije Okrožnemu sodišču Maribor, 13. 5. 1929.

*Realna gimnazija Maribor in njeni dijaki leta 1930
(PAM, Zavod za urbanizem Maribor)*

pokojnino se je pritožil, vendar v pritožbi ni uspel.¹⁶¹ Ravnatelj mariborske realke je svojo pripoved zaključil z opazko, da je Hilarij Tofan varoval svoje interese z veččinami izurjenega pravnika, kar se je izkazalo tudi v kazenskem procesu proti njemu.

Razumljivo je, da je Tofan svoje službovanje na mariborski realki videl popolnoma drugače. Razkril je nevšečnosti pri pridobivanju jugoslovanskega državljanstva in prizadevanjih za stalno službo na gimnaziji, ki so mu silno otežila prva leta v novi domovini. Čeprav sta prišla zakonca v Maribor brez imetja, zgolj z nekaj oblačili, se je Tofanu zdelo, da vlaga veliko truda v izkazovanje hvaležnosti in uslužnosti jugoslovanski državi, vse za ureditev svojega osebnega položaja. Hkrati s tem se je tudi v strokovnem pogledu znašel v malodane nerešljivem precepu: »Če bi bil jaz na primer matematik, prirodoslovec ali jezikoslovec, moja sreča ne imela bi ni konca ni kraja. Ne da bi jaz ne maral svojih predmetov. Nasprotno. Ampak moja predmeta – zgodovina in zemljepis – sta postala vzrok moje nesreče v Mariboru.«¹⁶²

¹⁶¹ Prav tam.

¹⁶² PAM, Vr VII 103/29, Ugovor Hilarija Tofana na obtožnico državnega tožilstva, poslan Višjemu sodišču v Ljubljani, 24. 8. 1929.

*Mariborska realna gimnazija pred prvo svetovno vojno
(PAM, Zbirka fotografij in razglednic, inv. 11635)*

S kulturnozgodovinskega gledišča je Tofanova osebna in poklicna tragika tudi tu enkratna ilustracija posledic spremenjene geopolitične podobe Evrope po prvi svetovni vojni. Težave, ki jih je opisoval profesor iz Bukovine, so namreč izhajale iz prizadevanj nove jugoslovanske države, da bi po vzpostavitvi lastnega izobraževalnega sistema kar se da hitro tudi na simbolni ravni povezala svoje državljane v novo skupnost. Stalna navodila učiteljem po domoljubnem podajanju snovi z izrazitim domoznanskim predznakom so Hilarija Tofana spravljala ob pamet, saj je bil prepričan, da naperja vse sile za pravilno idejno usmeritev pouka: »Predaval sem povsod v slovanskem duhu z navdušenjem za kralja, mojo novo drago domovino in narod, in marsikdaj so ugajala moja predavanja učencem tako, da so mi ob koncu ure ploskali kakor igralcu v gledališču.«¹⁶³

Nekdanji nemški (avstrijski) učbeniki niso dajali nikakršnega poudarka slovanski/slovenski zgodovini, novih jugoslovanskih pa še ni bilo, zato si je moral profesor Tofan pomagati, kakor je vedel in znal. Ker je ure in ure narokoval učencem, kar je uspel prejšnjo noč naštudirati, so se začeli oni, predvsem pa njihovi starši, neusmiljeno pritoževati nad njegovim načinom dela. Ni bilo dolgo, ko se je psihično preobremenjenemu profesorju zdelo, da

¹⁶³ Prav tam.

sovražno prežijo nanj tudi kolegi profesorji. Ker je bil globoko prepričan, da odlično opravlja svoje predavateljske naloge, ga je predlog ravnatelja o upokojitvi strahotno prizadel.¹⁶⁴ So bili res le žolčni kamni razlog, da si je njegova soproga v tistem času redno vbrizgavala morfij?¹⁶⁵

TOFANOVA OBRAMBA

Hilarij Tofan je v prvi tretjini leta 1929 bržkone ves svoj čas namenjal pravni obrambi v zadevi posilstva Cecilije Miško, saj so se kar vrstili njegovi neformalni dopisi (pisani v rokopisu in slovenščini) pravosodnim organom. Konec maja 1929 je skušal Okrožnemu sodišču ponovno predstaviti svojo plat zgodbe. Ko je zapisal, da vsak večer pred spanjem s ključavnicami zaklepa vrata spalnice in predsobe, je sodišču razkril drobec pojavnih oblik svoje paranoidne motnje, ki je sicer ni priznaval. Delček bolestnih obsesij je bil javno razgaljen s točno določenim namenom – ob pritrdilnem mnenju soproge je Tofan želel poudariti, da je tistega večera, ko naj bi posilil služkinjo Cecilijo, ključke zaklenjenih prostorov hranila soproga, kakor zmeraj ob Hilarijevem slabem počutju. Obolel za gripo je ležal v postelji tudi tistega dne, ko je prišla v službo služkinja Cecilija Miško. Ker je bil zaklenjen v svojo spalnico, kjer se je močno potil in zaradi strahu pred pljučnico ni vstajal iz postelje, služkinji tudi ni mogel napraviti »ostudne hudobije«, ki mu jo je očitala.¹⁶⁶

Čeprav je več zaslišanih služkinj zatrjevalo, da vrat sobice za služkinje pri Tofanovih ni bilo mogoče zapreti, ampak ob pomoči čevlja zgolj pripreti, je Tofan trdil, da je bil na vratih železni zapah. Prepričan je bil celo, da lahko njegove besede poleg soproge potrdijo prav vse služkinje, ki so bile kdajkoli zaposlene pri njem. Da Cecilija Miško laže, ko ga obtožuje posilstva, je bilo po njegovem jasno tudi zato, ker ni izrabila priložnosti in o neljubem pripetljaju povedala obedovalcem pri Tofanovih, zlasti ginekologu Benjaminu Ipavcu. Hilarij Tofan je zanikal, da bi Ceciliji Miško pred odhodom iz Maribora grozil.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Prav tam.

¹⁶⁵ PAM, Vr VII 68/29, Zapisnik mestnega fizika, 24. 1. 1929.

¹⁶⁶ PAM, Vr VII 103/29, dopis Hilarija Tofana Okrožnemu sodišču Maribor, 25. 5. 1929.

¹⁶⁷ Prav tam.

Kljub prizadevanjem po hladnem podajanju dejstev je v sklepnem delu Hilarijevega dopisa Okrožnemu sodišču privrela na dan njegova duševna bolezen. Naenkrat se je pred njim izrisala nedvoumna slika z zavezniki in sovražniki, hipoma je vedel, proti komu mora nastopiti z vso odločnostjo, da bi opral lastno krivdo. Od tistega trenutka naprej je bila Cecilija Miško v mislih Hilarija Tofana postranski problem. Razvil je jezno kritiko proti ravnanju sodišča, ki ni upoštevalo njegovih predlogov o vrstnem redu zaslišanj prič. Tudi odločitev sodišča o izvedenskem zdravniškem mnenju je razumel v lastnih podtonih: sodišče mu je z opredelitvijo za duševno motenega želelo preprečiti, da bi se zagovarjal pred poroto, ki se mu je zato prikazovala kot edini pravični razsodnik: *»Jaz sem popolnoma zdrav in hočem pred poroto, pred narodne sodnike, v kojih pravičnost popolnoma zaupam.«*¹⁶⁸

Ob omembi dr. Ivana Jurečka, ki ga je sodišče predlagalo kot izvedenca, se je Hilarij Tofan močno razburil, saj je imel zdravnika za osebnega sovražnika, ki hoče *»popolnoma uničiti«* njega in ženo. Bil je odločen, da se bo proti njemu boril z vsemi sredstvi.¹⁶⁹ Spomnimo, da je Jurečkovo zdravniško mnenje nekaj let pred tem pomembno vplivalo na Tofanovo predčasno upokojitev,¹⁷⁰ ob tem pa je bil ravno Jurečko tisti izvedenec, ki je zapečatil obsodbo Konstance Tofan.¹⁷¹ Zdravnik je vsekakor bil med tistimi, ki so Hilariju in Konstanci Tofan grenili življenje v Mariboru; tudi sam je v neobjavljenih spominih zapisal: *»Kot sodni izvedenec sem imel veliko odgovornost, saj je bilo pogosto odvisno življenje ali smrt obdolženca od mojega mnenja.«*¹⁷²

V začetku junija 1929 je Konstanca Tofan končno lahko stopila v bran svojemu možu. Bržkone je bil sodnik že naveličan novih in novih zgodbic, ki so vznikale v primeru Tofan, ko mu je Hilarijeva soproga postregla še z eno: Cecilija Miško je odšla od svoje prejšnje gospodinje Ane Fleis zaradi zakonske nezvestobe moža, ki je imel ljubezenska razmerja s služkinjami. Teta Ana, ki v resnici ni bila v sorodu s Cecilijo, je zato večkrat skušala napraviti samomor, nekoč ji je skok v Dravo

¹⁶⁸ Prav tam.

¹⁶⁹ Prav tam.

¹⁷⁰ PAM, Vr VII 103/29, dopis vodstva mariborske realne gimnazije Okrožnemu sodišču Maribor, 13. 5. 1929.

¹⁷¹ PAM, Vr VII 68/29, Končno mnenje dr. Zorjana in dr. Jurečka, 14. 2. 1929.

¹⁷² PAM, fond: Eman Pertl, AŠ 34/2, Sodno-izvedenski spomini Ivana Jurečka.

preprečila celo Cecilija. Konstanca je najbrž želela sodišču ilustrirati svojo in moževo sijajno moralno držo, ko je povedala, da sta oba glasno obsodila ravnanje soproga Ane Fleis in pohvalila Cecilijo za pogumno dejanje preprečitve samomora.¹⁷³

Tisto noč, ko je pri nji spala Cecilija Miško, se ni Konstanca niti za hip odmaknila od moževe postelje. Bolniku je skrbno menjavala prepotena oblačila in hladilne obloge. Izpoved je zaključila s prepričanjem o nedolžnosti soproga in z zaokrožitvijo njegovega življenja, v katero je spretno vpletla njegovo neželjeno upokožitev in izkušnjo vojne, ki je sicer obtožencem še leta po prvi svetovni vojni predstavljala olajševalno okoliščino v sodnih postopkih: *»Moj mož je bil prej vesele narave. Med vojsko je služil pri nekem pešadijskem bataljonu kot častnik in je bil v Karpatih ranjen v levo nogo. V vojski je veliko trpel, po vojski pa je imel leta 1920 kot profesor na realki težke razmere s kolegi, vsled česar je bil upokojen. Vsled tega je sedaj molčeč in žalosten ter proti vsakemu človeku nezaupljiv.«*¹⁷⁴

ZDRAVNIŠKO MNENJE DR. IVANA JUREČKA

Kljub velikemu odporu, ki ga je izpovedal do izvedenca Jurečka, se je moral Hilarij Tofan po nalogu sodišča konec junija 1929 vendarle ponovno podvreči njegovi strokovni obravnavi. Bil je užaljen, zdravnika ni želel niti pogledati. Obrnjen proč od njega je nenehno ponavljal stavek o zlorabi oblasti, ki ga sili v ponižujoče položaje. Tofanov nerazločen govor je spremljal zaničljiv smeh. Najbrž je hotel prezir in zadržanost dodatno podkrepiti s tem, da je govoril nemško, čeprav je sicer med kazenskim procesom uporabljal slovenščino. Žalil je Jurečka in mu očital, da želi zdravnik na vsak način škodovati njemu in ženi. Zdravniku ni znal (ali hotel) odgovoriti na vprašanje, kakšen je bil vzrok smrti njegovih staršev, a je zatrdil, da nihče od bližnjih sorodnikov ni imel duševne bolezni. Cinično je dodal, da tudi sam z izjemo zobobola ni bil nikoli bolan. Obtožbo posilstva je zavrnil kot *»nesramno laž«*.¹⁷⁵

¹⁷³ PAM, Vr VII 103/29, Zasišba priče – Konstanca Tofan, 7. 6. 1929.

¹⁷⁴ Prav tam.

¹⁷⁵ PAM, Vr VII 103/29, Zdravniški izvid in mnenje v kazenski zadevi zoper Hilarija Tofana, 23. 6. 1929.

Ker je Ivan Jurečko poznal Hilarija Tofana in njegova konfliktna razmerja z okolico ter se je zavedal, da osumljenec goji do njega negativna čustva, je v junijsko izvedensko mnenje kar brez pacientovega sodelovanja zapisal, da se Tofan ukvarja z »neko lastno filozofijo«, ki jo sam imenuje teozofija: »V obnašanju ima nekaj samozavestnega, prezirljivega, nezaupljivega napram okolici.« Zdravnik je domneval, da se Tofan po eni strani čustveno napaja v samoljubju in prepričanju, da intelektualno nadvladuje okolico, do katere je zato žaljiv; po drugi strani mu občutek, da njegova genialna oseba s strani okolice ni razumljena kot takšna, povzroča depresivno razdraženost in napadalnost do ljudi.¹⁷⁶

Tofanov spomin, intelekt in logično mišljenje so bili medtem v odličnem stanju, moški srednje rasti je bil primerno grajen. Podrobnejše telesne preiskave izvedenec ni mogel opraviti, saj Tofan ni dovolil, da bi se mu približal. Vendar je bilo za sodišče pomembno predvsem zadnje zdravnikovo mnenje: kljub paranooidnim motnjam, ki jih izkazuje Hilarij Tofan, ni mogoče reči, da je neodgovoren za svoja dejanja. Še zlasti to velja za konkreten primer, obtožbo posilstva, ki ni moglo biti posledica pacientovih predstav o lastni večvrednosti (zdravnik je to Tofanovo osebno značilnost označil kot megalomanijo), temveč seksualnega čustvovanja.¹⁷⁷

TEOZOFIJA HILARIJA TOFANA

Intelektualci, ki so se od zadnje tretjine 19. stoletja prištevali med teozofe, so videli svoje duhovno poslanstvo v ponovnem odkritju in obudtvi prastare modrosti, za katero so bili prepričani, da je prisotna v vseh dobah, civilizacijah in kulturah, in v kateri so se prepletale filozofske, religijske, znanstvene, mitološke, alegorične in druge prvine. Pobudnica tega intelektualnega gibanja duhovno razgledanih posameznikov je bila Helena Petrovna Blavatsky, ki je leta 1875 v New Yorku ustanovila Teozofsko društvo.¹⁷⁸ Gibanje, h kateremu se je prišteval

¹⁷⁶ Prav tam.

¹⁷⁷ Prav tam.

¹⁷⁸ Blavatsky, *Ključ k teozofiji*, 11.

tudi Hilarij Tofan, se je naglo širilo s ciljem raziskovanja in poglobljanja v esencialna vprašanja človeškega obstoja, očitno pa ni bilo znano sodnemu izvedencu Ivanu Jurečku.

Hilarij Tofan z osovraženim zdravnikom kajpak ni bil pripravljen govoriti o svojih idejah.¹⁷⁹ Nekoliko zgovornejši je bil poleti 1930 v pogovoru z zdravnikom Franom Svetino, ki je Tofana obiskal in pregledal v Šentjurju, a tudi njemu ni povedal več kot to, da kot teozof izhaja iz vrhovnega načela resnice, ki je nad vsakršno religijo.¹⁸⁰ Njegove besede so se skladale z mislijo Helene P. Blavatsky, da koncepta vere ni najti v teozofskem slovarju, temveč teozofi izhajajo iz znanja, temeljčega na opazovanju in izkušnjah. Superiornost teozofske misli je dokazovala s trditvijo, da opazovanje in izkušnja znanstvenike pripeljeta do množice delovnih hipotez, medtem ko teozofi sprejmejo samo tista dejstva, »ki jih ni mogoče zanikati in ki so v celoti in povsem dokazana«.¹⁸¹

Tudi Konstanca Tofan je na zaslišanju pred mariborskim Okrožnim sodiščem junija 1929 v zvezi s svojim možem omenjala teozofijo: »On je teozof in zelo pobožen, tako da ni misliti, da bi storil tako nemoralno dejanje, kot se ga dolži.«¹⁸² Ker je govorila o Hilarijevi pobožnosti, medtem ko se je sam v omenjenem pogovoru z zdravnikom Svetino nekaj let kasneje postavil nad religijo, lahko sklepamo troje: prvič, da Konstanca ni vedela veliko o duhovnem študiju soproga, drugič, da je Hilarij v zadnji fazi življenja v Šentjurju izgubil vero v boga, in tretjič, da sta zakonca v kazenskem procesu manipulirala z drobci Hilarijevega notranjega življenja, ki sta jih uporabljala kot dokaz njegove nedolžnosti. Vsekakor je res, da Tofan kot oseba z boleznim kompleksom večvrednosti v Mariboru ni imel sogovornika, po drugi strani pa sogovornikov tudi ni iskal. Teozofijo je želel ohraniti za svoje samotno pribežališče pred novo dobo, ki je nastopila po veliki vojni. Helene P. Blavatsky je na prelomu stoletja zapisala, da je teozofija v svojem bistvu filozofija tistih, ki trpijo in so izgubili vso upanje, da bi se z drugimi sredstvi rešili iz močvirja življenja.¹⁸³

¹⁷⁹ PAM, Vr VII 103/29, Zdravniški izvid in mnenje v kazenski zadevi zoper Hilarija Tofana, 23. 6. 1929.

¹⁸⁰ PAM, Vr VII 103/29, Zdravniško spričevalo, 14. 7. 1930.

¹⁸¹ Blavatsky, *Ključ k teozofiji*, 86.

¹⁸² PAM, Vr VII 103/29, Zaslišba priče – Konstanca Tofan, 7. 6. 1929.

¹⁸³ Blavatsky, *Ključ k teozofiji*, 48.

Tofanov edini stik s spreminjajočo se realnostjo so bile njegove služkinje. Četudi sta jih zakonca zaklepala v stanovanje, da bi jim preprečila stik z zunanjim svetom, sta v mladih dekletih vendarle nenehno prepoznavala sledi novega časa. Udarci in zmerljivke so bile njun odgovor na vsakokratno boleče soočenje s spoznanjem, da sveta, ki sta ga poznala, ni več. Tako Hilarij kot Konstanca sta na zaslišanjih izrecno poudarila, da se je njuna življenjska kalvarija pričela s svetovno vojno in preselitvijo v Maribor.¹⁸⁴

PRIZADEVANJA KONSTANCE TOFAN ZA LOČITEV

Navidezno trden alibi, ki ga je Konstanca Tofan z zaslišanjem na sodišču zagotovila soprogu, se je moral zamajati kot nihalka, ko je julija 1929 vložila tožbo za ločitev zakona *»od mize in postelje«*.¹⁸⁵ Nerazumljiv položaj Konstance v odnosu do Hilarija je dodatno krepil podatek, da se je želela ločiti že ob koncu avgusta 1928. Oba ločitvena zahtevka sta v podrobnostih razkrila uničujoč odnos med zakoncema. Konstanca je v prvi vlogi za ločitev s poročnim listom dokazovala, da sta se s Hilarijem poročila poleti 1908 v domačih Črnovicah v grški ortodoksni cerkvi sv. Paraševa. Četudi nista imela otrok, sta se zakonca medsebojno dobro razumela vse do Hilarijeve upokojitve na mariborski realki: *»Tako po upokojitvi je postal moj mož živčno bolan in se njegova bolezen od dne do dne hujša in je v doglednem času pričakovati katastrofo.«*¹⁸⁶ Konfuznost preroške napovedi Konstance Tofan je bila toliko večja, ker je svojemu soprogu, ki je trdil, da je telesno in duševno povsem zdrav, nekaj mesecev kasneje pri glavni obravnavi na sodišču ponovno stala trdno ob strani.

Konstanca je sodišču potrpežljivo opisala, kakšno je bilo *»peklenško«* zakonsko življenje Tofanov po Hilarijevi upokojitvi. Na Marijini ulici

¹⁸⁴ PAM, Vr VII 103/29, Zaslišba priče – Konstanca Tofan, 7. 6. 1929; Ugovor Hilarija Tofana na obtožnico državnega tožilstva, poslan Višjemu sodišču v Ljubljani, 24. 8. 1929.

¹⁸⁵ PAM, Cg I a 496/29, Tofan Konstanca Okrožnemu sodišču v Mariboru – tožba za ločitev zakona od mize in postelje, 10. 7. 1929.

¹⁸⁶ PAM, Cg I a 646/28, Tofan Konstanca Okrožnemu sodišču v Mariboru – tožba za ločitev zakona od mize in postelje, 30. 8. 1928.

10 je bila dnevno deležna telesnega in psihičnega trpinčenja. Mnogokrat je Hilarij nenadoma planil proti njej s kosom pohištva in z grožnjo, da jo bo pretepel ali ubil. V ženi je videl »*najbolj nemoralno žensko*«, ki ji je dan in noč očital, da živi življenje vlačuge ter si tako kopiči premoženje. Še več, govoril ji je o vseh tistih moških, ki prihajajo skrivoma v njun dom in s katerimi ima Konstanca otroke, ki jih skriva pred soprogom. Da bi se prepričal v ženino nezvestobo, je Hilarij celo najel detektiva, čigar poročilo o ženini moralni neoporečnosti pa ga je le še bolj podžgalo – detektivu je žolčno očital, da se je pustil podkupiti od Konstance.¹⁸⁷

Ker je Tofan menil, da so tudi drugi meščani seznanjeni s skrivnim Konstančinim življenjem, se je sramoval skupnih nedeljskih sprehodov. Ženi je večkrat grozil, da jo bo vrgel iz stanovanja, hkrati s tem je živel v bojazni, da se ga želi znebiti z mešanjem strupa v hrano, k čemur naj bi naščuvala tudi služkinje. Konstanca je zato v tožbi za ločitev izrazila strah, da jo bo Hilarij v navalu jeze ubil, nato pa za smrt ne bo mogel kazensko odgovarjati: »*Vse moje prošnje in zagotovila, da je njegovo sumničenje brez vsake podlage, ne zaleže pri njem ničesar.*« Ob ločitvi je Konstanca zahtevala skoraj polovico Hilarijeve mesečne pokojnine.¹⁸⁸

S tem ko je Konstanca Tofan zbrala pogum in z mariborskim odvetnikom Franom Irgoličem vložila tožbo proti soprogu, pa z vidika ločitvenega postopka zanjo zadeva še ni bila zaključena. Kot tožeča stranka bi se morala udeležiti pravnega poskusa, česar pa ni želela storiti, saj ni videla možnosti za pomiritev s Hilarijem. Pritožila se je na ljubljansko Višje deželno sodišče, ki je v začetku oktobra 1928 izdalo sklep, da se njen neprihod na pravni poskus razume kot ustavitev postopka za ločitev in umik tožbe.¹⁸⁹ Le dober teden za tem je v takšno z negativnimi čustvi obteženo okolje na Marijino ulico 10 prispela služkinja Margareta Dobaj.

Četudi je Konstanca ob vložitvi druge tožbe proti soprogu poleti 1929 morala vedeti, da ne bo mogoče izpeljati ločitve brez prihoda k pravnemu poskusu, tudi v drugo ni prišla na sodišče, zato je bila njena

¹⁸⁷ Prav tam.

¹⁸⁸ Prav tam.

¹⁸⁹ PAM, Cg I a 646/28, sklep Višjega deželnega sodišča v Ljubljani, 3. 10. 1928.

tožba konec avgusta 1929 ponovno umaknjena.¹⁹⁰ Morebiti je temu napol opravljenemu delu Konstance v obeh primerih botroval strah pred možem, ki na ločitev ni pristal,¹⁹¹ bržkone pa še bolj strah pred tem, da bi ostala popolnoma sama v svetu, ki ga ni razumela. Kot se zdi iz obeh primerov njenih zahtev za ločitev, je Konstanca svojo notranjost vsaj za silo umirila že s tem, ko je najela odvetnika (sogovornika; v drugo je bil to odvetnik Filip Kumbatović, ki je Konstanco branil v zadevi smrti Margarete Dobaj) in se izpovedala, saj v Mariboru ni imela nikogar, s komer bi lahko stkala pristnejši odnos.

Hilarij je ženo vsakodnevno obtoževal ljubezenskih razmerij z dijakami na realki, ki naj bi jih ta sprejemala ponoči, ko je on trdno spal – tem bolj, ker je Konstanca, kot je bil prepričan, skupaj s služkinjami podnevi namerno povzročala hrup, da ne bi mogel zadremati. Prav zato je na vrata spalnice namestil več ključavnic, ponoči pa si je navil budilko, ki ga je zbujala vsako uro, da bi lahko preveril, ali nima morda žena v postelji ljubimca. Na mučnih skupnih sprehodih Konstanca ni upala gledati nikamor drugam kakor v tla, saj je bila nenehno zaničevana, da se skrivoma sporazumeva z moškimi, očeti svojih otrok. Nič ni pomagalo razumsko prigovarjanje, da bi Hilarij vendar moral opaziti njeno nosečnost in porod, saj nista nikoli preživela ločene noči.¹⁹²

Tofanova obsedenost z idejo, da ga želi žena zastrupiti, je šla tako daleč, da so morale ona in služkinje vselej pred njim poskusiti jed, ki so mu jo ponudile. Menil je, da ga želi soproga materialno uničiti s prekomernim nakupovanjem reči, ki jih ne potrebujeta, zato je po nakupih hodil sam. Prepričan, da s prostitucijo zasluži veliko denarja, ji ni dajal niti dinarja. Konstanca se ni mogla spomniti, kdaj je nazadnje oblekla novo obleko. Verbalno jo je napadal vpričo služkinj in jo zmerjal s Ksantipo, zato je v času bivanja v Mariboru tudi sama zbolela za nevrozo in srčno oslabeledostjo; v tožbi je resignirano zapisala: »*Skupno življenje je postalo zame celi pekel.*«¹⁹³

¹⁹⁰ PAM, Cg I a 496/29, umik tožbe Tofan Konstance za ločitev zakona od mize in postelje, 27. 8. 1929.

¹⁹¹ PAM, Cg I a 496/29, Tofan Konstanca Okrožnemu sodišču v Mariboru – tožba za ločitev zakona od mize in postelje, 10. 7. 1929.

¹⁹² Prav tam.

¹⁹³ Prav tam.

ANTON TOFAN – DUHOVNIK, ZAKONSKI SVETOVALEC, BRAT IN SVAK

Kot kaže, je skušal Tofanovima pomagati iz brezna zakonskega odnosa Hilarijev starejši brat Anton (roj. 1869), pravoslavni duhovnik, ki je v juniju 1928 z ženo Minodoro deset dni bival v Mariboru.¹⁹⁴ Konstanca je v ločitvenih spisih navedla svaka kot tistega sorodnika, ki je skušal Hilariju odpreti oči. Ta mu je obljubil, da bo lepo ravnal z ženo.¹⁹⁵ Brata je med zaslišanjem v zadevi posilstva Cecilije Miško omenjal tudi Tofan, ki je navrgel, da je Konstanca po Antonovem navodilu skrila domači revolver.¹⁹⁶

Morebiti je prav Anton Tofan leta 1928 Konstanco opogumil k ločitvi od Hilarija: po krajšem bivanju v Mariboru se je odjavil v Radovljico, Konstanca pa je v prvem ločitvenem spisu navedla tamkajšnjega okrajnega glavarja Petra Vaupotiča kot osebo/pričo, seznanjeno z razmerami na Marijini ulici 10.¹⁹⁷ Bivanje Antona Tofana na Slovenskem je bilo verjetno prav tako povezano z njegovim begunskim položajem. Sklepati smemo, da je prispel že med prvo svetovno vojno, ko se je v različnih krajih na Kranjskem naselilo večje število beguncev iz Bukovine in Galicije, saj so njihovi domovi postali prizorišče fronte med rusko in avstro-ogrsko armado.¹⁹⁸

Kakšno je bilo kratko srečanje dveh bratov po letih neznošnih življenjskih preizkušenj? Je Hilarij Tofan sploh še zmozel občutiti pripadnost nekdanjim družinskim vezem, potem ko je čutil, da ga je življenje do kraja oropalo najprej političnega in nato še osebnega dostojanstva? V velikopoteznih miselnih konstrukcijah, ki jih je Tofan skoval o sebi, je najvišje mesto zasedal pobožni oče, ostalo sorodstvo očitno ni dosegalo visokih zahtev profesorjevega notranjega sveta.

¹⁹⁴ PAM, fond: Mestna občina Maribor, Gospodinjiska kartoteka, kartica Anton Tofan.

¹⁹⁵ PAM, Cg I a 646/28, Tofan Konstanca Okrožnemu sodišču v Mariboru – tožba za ločitev zakona od mize in postelje, 30. 8. 1928.

¹⁹⁶ PAM, Vr VII 103/29, dopis Hilarija Tofana Okrožnemu sodišču Maribor, 25. 5. 1929.

¹⁹⁷ PAM, Cg I a 646/28, Tofan Konstanca Okrožnemu sodišču v Mariboru – tožba za ločitev zakona od mize in postelje, 30. 8. 1928.

¹⁹⁸ Podbersič, *Begunci z vzhoda*, 380.

KRIZA – VARČEVANJE – REVŠČINA – BREZPOSELNOST

Poudarjeni varčnosti Hilarija Tofana, o kateri je govorila Konstanca v ločitvenem spisu, je najbrž v veliki meri botrovala duševna bolezen. A vendar ne gre pozabiti, da je svetovna gospodarska kriza leta 1930 z velikimi koraki vstopila tudi v Kraljevino Jugoslavijo, kakor se je od začetka oktobra 1929 z upravno razdelitvijo na banovine imenovala prva jugoslovanska država. Z gospodarsko krizo so postali vsakdanji pojmi političnega (kot javnega) govora: revščina, varčevanje, brezposelnost. Katastrofalen padec tečajev na newyorški borzi oktobra 1929 je neusmiljeno trgal mednarodne trgovinske vezi in zmanjševal pretok kapitala. Prenehalo je izpolnjevanje dolžniških obveznosti. Namesto globalnega gospodarstva je ponovno nastopila doba nacionalnih gospodarstev. V letih krize je ostalo brez dela 27 odstotkov Slovencev, pri čemer je bil celotni delež brezposelnega aktivnega prebivalstva še veliko večji. Ni presenetljivo, da se je državni intervencionizem v gospodarstvu tedaj močno povečal.¹⁹⁹

V pretežno agrarni jugoslovanski državi so postali naraščajoči kmečki dolgovi akutno gospodarsko vprašanje; grozili so, da bo prišlo do finančnega, socialnega in političnega zloma. Slednjič je vlada aprila 1932 razglasila moratorij za kmečke dolgove, ki je veljal štiri leta. Če tudi je padanje cen kmetijskim pridelkom in posledično zniževanje življenjskega standarda kmečkega prebivalstva na drugi strani nekoliko olajševalo položaj mestnega prebivalstva s stalnimi dohodki, se je v industrijskih središčih (mednje je spadal tudi Maribor) zelo poslabšala kakovost življenja, saj je bilo razmerje med zaslužki in življenjskimi stroški izrazito neugodno.²⁰⁰

Jugoslovanska vlada je kmalu po odlogu plačevanja dolgov kmetov posegla tudi na področje bančništva. Ker je prebivalstvo v strahu za prihranki množično dvigovalo denar iz bank, jim je država omogočila neizplačevanje hranilnih vlog oziroma izplačevanje depozitov po obrokih. Prihranki prebivalstva so ostali za dolga leta zamrznjeni. V paničnem

¹⁹⁹ Lazarevič, *Velika gospodarska kriza*, 473–479.

²⁰⁰ Prav tam.

strahu pred izgubami so varčevalci prodajali svoje hranilne knjižice daleč pod nominalno vrednostjo vlog. Z nakupom so obogateli mnogi pre-kupčevalci, med njimi številna podjetja, ki so s poceni pridobljenimi hranilnimi knjižicami odplačevala del lastnih dolgov pri bankah. Leta 1934 je kriza z ustalivijo dosegla dno.²⁰¹

V letih gospodarske krize sta bili zaradi pomanjkljive prehrane in slabih stanovanjskih in socialnih razmer značilni manjše število rojstev in visoka umrljivost dojenčkov (v starosti petih mesecev je umrla hči Cecilije Miško in najbrž Hilarija Tofana), preživeli in odraščajoči otroci pa so bili telesno šibki in slabo razviti. Povečala se je obolenost prebivalstva, pogoste so bile zlasti tuberkuloza (zanjo je umrla Marija Rožmarin, v nadaljevanju pripovedi nastopajoča pacientka Benjamina Ipavca), revmatizem (za njim je usodno bolehal Tofanova služkinja Margareta Dobaj) in nalezljive bolezni (za nalezljivima spolno prenosljivima sifilisom in gonorejo je bolehal Ipavčeva pacientka Danica Borko, ki jo bomo spoznali v nadaljevanju). Povečalo se je število socialno-patoloških dejanj, tako kršitev javnega reda in miru kot prestopkov zoper nedotakljivost lastnine in telesa,²⁰² kar je pravzaprav daljše ime za primer Tofan.

OBTOŽNICA

V začetku avgusta 1929 je državno tožilstvo na mariborsko Okrožno sodišče vložilo obtožnico proti Hilariju Tofanu zaradi spolnega napada na Cecilijo Miško; napad je izpeljal tako, da je dekle omamil z neznanim narkotikom, nato pa ji z zvezanimi rokami in robcem v ustih onemogočil, da bi se branila. Da bi molčala, je žrtev po napadu izsiljeval oziroma ji grozil s smrtjo. Posebej obremenilne za Tofana so bile ugotovitve, da je dejanje skrbno načrtoval, da je posilstvo zanikal in je v začetku kazenskega postopka trdil, da Cecilije Miško ne pozna. Medtem ko je več ljudi izpričalo Tofanova »čudaška nagnjenja«, pa državno tožilstvo ni videlo razloga, da bi dvomilo v verodostojnost obtožb Cecilije Miško: »Tako pridemo do zaključka, da nima Miškova prav nobenega razloga govoriti neresnico, in vprašati se moramo le, kako bi si le mogla

²⁰¹ Prav tam.

²⁰² Prav tam.

sama izmisliti vse to, kar je izpovedala, če bi v resnici vsega tega ne bila doživela.»²⁰³ Retorični zaključek tožilstva je bil upravičen: Cecilija bi morala biti nadarjena, brezkompromisna in kontroverzna pisateljica, da bi napisala scenarij za zgodbo, ki jo je pripovedovala. Filmska produkcija v njenem času pač ni napajala človeške domišljije s siciranjem najtemnejših plati človeškega značaja.

Državno tožilstvo se je pri sestavi obtožnice proti Tofanu pomembno oprlo na pisno izpoved anonimne služkinje, saj je v njej videlo dokaz, da so se spolna nasilja na Marijini 10 resnično dogajala. Skrbno prikritje identitete avtorice pisma je razkrivalo vso družbeno razsežnost dogodka posilstva. Zlorabljeno dekle se v primeru razkritja ne bi moglo omožiti in bi bilo deležno strahovitih pritiskov okolja.²⁰⁴ So se iz istega razloga odločile za molk tudi tiste zaslišane Tofanove služkinje, ki so zagotavljale, da se jih delodajalec ni dotaknil? Nekatero med njimi so govorile o spolnem nadlegovanju, za katerega je morala vedeti tudi Konstanca. Je soprogu dopuščala spolne deviacije, da bi zaščitila sebe? Odločitev Cecilije Miško, da se kljub grožnji socialne osame in konkretni grožnji s smrtjo ne bo odpovedala pravici do pravnega zadoščanja, je treba v tem kontekstu motriti kot presežno dejanje ne le v njenem življenju, temveč kar v življenju generacij žensk njenega časa.

Hilarij Tofan je v manj kot mesecu dni sestavil več deset strani dolg ugovor na obtožnico, ki ga je poslal pristojnemu Višjemu deželnemu sodišču v Ljubljani²⁰⁵ v rokopisu in slovenskem jeziku. Svoje razloge za pritožbo je sistematično razdelil na idealne (I.) in stvarne (II.). V argumentih je večinoma ponavljal pred Okrožnim sodiščem v Mariboru že izrečene trditve, za nadaljevanje naše pripovedi pa je zanimiv Tofanov skorajda epski monolog, ki razkriva velikopoteznost Tofanovega mišljenjskega sistema in njegov kompleks večvrednosti, ki ga je zaznal tudi izvedenec Jurečko. Čutil se je nepremagljivega, tokrat se je tudi sam skliceval na pobožnost in vero v boga:

»In sedaj, ali občutijo tisti, ki me obtožujejo, da je takšno grozno hudo delstvo možno za človeka, ki je imel takšnega idealnega očeta, ki je nasledoval od tega velikega človeka !...! globoko pobožnost in trdno zaupanje

²⁰³ PAM, Vr VII 103/29, Obtožnica proti Hilariju Tofanu, 8. 8. 1929.

²⁰⁴ Prav tam.

²⁰⁵ Melik, *Kazensko sodstvo na Slovenskem 1919–1929*, 29.

v Boga, ki je v najhujših primerih vedno vestno vršil svoje dolžnosti, ki je radi svojih idealov pretrpel poleg brezštevlnih disciplinskih preiskav tudi zapor in preki sod (naglo sodišče, op. p.), ki je bil v Karpatih vsak dan v pričakovanju, da ga brez preiskave ali ustrelijo ali obesijo, ki je med svetovno vojno izgubil poleg svoje domovine tudi večji del premoženja, torej za človeka, ki je s trdno voljo in vestnim delom kljub vsem zaprekam in oviram premagal usodo? Ali ne občutijo tega oni, ki me obtožujejo, da to je popolnoma nemogoče za človeka, ki s takšnim nadčloveškim naporom si pridobil sicer jako boren, ampak siguren življenjski položaj, da vse to sedaj ob približujočem se koncu življenja žrtvuje zaradi jako dvomljive prijetnosti, spolno občevati s takšno grdobo, ki jo personificira ovadnica?»²⁰⁶

Kako brezperspektiven je moral biti za Hilarija Tofana svet po letu 1919, kaže njegova resignirana ugotovitev, da naslovniki ugovora ne morejo razumeti niti njegovega življenja pred prvo svetovno vojno niti sedanje stiske. Tokrat je priznal, da so služkinje bliskovito odpovedovale službe pri njem, a le zato, ker je prišel do zaključka, da so bila dekleta nahujskana proti njemu. Njegovo spretno preobračanje v procesu nastopajočih dejstev priča, da je bil Hilarij nadvse iznajdljiv in inteligenčen človek. Trdil je, da so na Marijini ulici 10 službovale tudi »prave lepotice«, pa se jih ni dotaknil (skliceval se je na zaslišanja služkinj) – zakaj bi potemtakem silil v »grdobo«, kakršna je bila Cecilija Miško? Pred prihodom k Tofanu je Cecilija živela v »atmosfera« prešuštništvu prejšnjega delodajalca, zato ni čudno, da je bila njena domišljija polna nečednosti. Tudi je ne bi mogel posiliti, ne da bi ga slišala Konstanca, ki ima zelo rahel sen. Če bi se po škripajočem podu odpravil proti vratom spalnice in skušal odpreti ključavnico, bi pri tem nujno povzročal hrup.²⁰⁷ Četudi je želel dokazati nasprotno, je Hilarij z zapisanim nehote odgovoril na vprašanje, ali je Konstanca vedela za soprogo spolno izživljanje nad služkinjami.

Ljubljansko Višje deželno sodišče je pohitelo z odzivom, obtoženčev ugovor je zavrnilo v pičlih štirih dneh,²⁰⁸ kar je bržkone dodatno poglobilo Tofanovo prepričanje o zaroti pravosodnega sistema proti njemu.

²⁰⁶ PAM, Vr VII 103/29, Hilarij Tofan Višnjemu deželnemu sodišču v Ljubljani – ugovor na obtožnico, 24. 8. 1929.

²⁰⁷ Prav tam.

²⁰⁸ PAM, Vr VII 103/29, Zavrnitev ugovora Hilarija Tofana zoper obtožnico, Višje deželno sodišče v Ljubljani, 28. 8. 1929.

GLAVNA OBRAVNAVA IN OBSODBA

Glavna obravnava v primeru Tofan pred mariborskim Okrožnim sodiščem je bila sklicana 21. septembra 1929. Dober teden dni pred tem, ko so v ugledni mestni kavarni Evropa nastopili govoreči psi,²⁰⁹ je bil obtoženec še zadnjič zaslišan. Prejšnjim argumentom je dodal domnevo, da je bila Cecilija Miško noseča že ob nastopu službe pri njem. Kljub nasprotovanju državnega tožilca je zahteval zaslišanje soproge, ki bi sodišču predložila dokaz, da je avtorica anonimnega pisma Cecilija Miško. Interes služkinje je videl v denarnem okoriščenju, češ da je nameravala skupaj s teto (ki to v resnici ni bila) Ano Fleis odpreti poslovno dejavnost.²¹⁰

Hilarij Tofan se je na zadnjem zaslišanju močno upiral pravnemu poduku, da bo za nastop pred poroto potreboval uradnega zagovornika. Da je upravičeno zaupal svojim pravniškim veččinam, je bil prepričan tudi osemindesetletni ravnatelj mariborske realne gimnazije Jakob Zupančič, ki je nastopil kot prva priča na glavni obravnavi. Odkrito je spregovoril o letih Tofanove zaposlitve na gimnaziji, ko je bil profesorski zbor prepričan o Hilarijevi duševni bolezni, o kateri pa ni bilo sledu, ko je šlo za obrambo lastnih interesov.²¹¹

Nenavadno moč je morala nositi v sebi viničarska hči Cecilija Miško, ki je nastopila kot tožnica proti profesorju Tofanu, saj je sodišču predložila novo pismo – grožnjo, ki naj bi jo konec avgusta 1929 prejela od Tofana. Obtoženi je takoj zanikal avtorstvo, njegova vsebina pa je bila naslednja: *»Spoštovana g.! Molim vas, da pridete 1. septembra ob 9. uri zvečer v moje stanovanje. Pazite, da vas nikdo ne vidi. Čekal vas bom osebno. Nebojte se ništa in zaupajte mi. Drugi dan bote šla na sud in meni na ljubo preklicala svojo izjavo. Za to dobite od mene 10.000 din nagrade. Pridite in ubogajte me! Bolje bo tak za vas. S hudim nebote dosegli ništa brez prič, ker jih nimate. Hočem vam dobro. Če to pismo izročite na sud, izvršim svojo ... ker pisma ne pišem jaz. Torej volite. Denar ali ... Spoštovanjem H. T.»*²¹²

²⁰⁹ Govoreči psi v Mariboru, Mariborski večernik Jutra, 13. 9. 1929, 2.

²¹⁰ PAM, Vr VII 103/29, Zaslišanje Hilarija Tofana, 12. 9. 1929.

²¹¹ PAM, Vr VII 103/29, Glavna obravnava proti Hilariju Tofanu, 21. 9. 1929.

²¹² Prav tam.

Vr VII 103/29
1/2 R

Spostovana g!

Molim Vas da pridete 1. Sep.
ob 9 uri večer v mojo stanovanje. Pazite,
da Vas nihče ne vidi. Tegal Vas bom
osebno. Režite se ništa in raučajte mi.
Drugi dan bote šla na sud in meni
na fižo preklicala svojo izjavo. Zato
dobite od mene 10.000 Din nagrade. Pri-
dite in ubogajte me! Bolje bo tak za
Vas. S hudim nebote dosegli ništ brez
prič, ker jih nimate. Sločom vam dobro.
Le to pismo pročite na sud javnim svo-
jo.... ker pisma ne pišem jaz.
Teraj volite! Donar ali.....

Spostovanjem
Y. T.

Za Režo voljo ne hodite.

V spodnjem robu pisma je bil z manjšo pisavo dopisan stavek, ki je kazal na to, da je pismo napisala Konstanca Tofan: »*Za Božjo voljo ne hodite.*«²¹³ Tudi prepletanje srbsčine in slovenščine v besedilu je napeljevalo na misel, da je besedilo nastalo na Marijini ulici 10, saj sta tako Hilarij kot Konstanca govorila slovensko pomanjkljivo. A rokopis grožnje ni bil enak niti rokopisu Hilarija niti Konstance, pa tudi Fanny Stonitsch ne, ki je bila tedaj služkinja pri Tofanovih.²¹⁴ Kdo je napisal pismo? Enigmo preprostega viničarskega dekleta, ki se je tako odločno podalo v pravdo za svojo čast, in zadrego sodišča je dodatno povečevalo dejstvo, da je bilo navedeno že drugo pismo nepojasnjenega izvora, ki je govorilo domnevno zlorabljeni služkinji v prid.

Nastop Konstance Tofan na glavni obravnavi je bila predstava popolne vdanosti in podpore soprogu. Njuni izpovedi sta bili usklajeni v vseh podrobnostih, slednjič je tudi Konstanca v duhu svojega moža povedala: »*Le radi hujskanja tujih ljudi so se menjavale pri nas venomer služkinje.*« Ne glede na to pa obtožencu ni kazalo dobro, zlasti ne po izpovedih izvedencev Jurečka in Zorjana, ki sta poudarila, da je Hilarij Tofan duševni bolnik, paranoik, čigar patološko vedenje se kaže kot občutek večvrednosti in prepričanje o slabih namenih drugih ljudi. Tovrstni bolniki lahko storijo kazniva dejanja, za katere ne morejo biti kazensko odgovorni, sta se strinjala, a poudarila, da za konkretno dejanje obtoženca to ne velja.²¹⁵

Na vrsti so bili porotniki. Vprašanje, kako bodo glasovali med tehtanjem resničnosti besed profesorja proti besedam služkinje, je bilo na eni strani vprašanje o odnosu lokalnega okolja do begunske (ali pač zgolj odklonske) populacije, na drugi pa do emancipacije ženskega spola. Z veliko večino – devetimi glasovi proti trem – je porota slednjič odločila, da je Hilarij Tofan posilil služkinjo Cecilijo Miško potem, ko jo je omamil, ji porinil robec v usta in ji zvezal roke. Čeprav so se porotniki z osmimi glasovi proti štirim odločili, da obtoženec ni kriv groženj Ceciliji, so hkrati z devetimi glasovi proti trem potrdili, da je obtoženec

²¹³ Prav tam.

²¹⁴ PAM, Vr VII 103/29, pismo Konstance Tofan Okrožnemu sodišču Maribor, 16. 4. 1932; Ugovor Hilarija Tofana na obtožnico državnega tožilstva, poslan Višjemu sodišču v Ljubljani, 24. 8. 1929; pismo Konstance Tofan in Fanny Stonitsch policijskemu nadsvetniku Vekoslavu Kerševanu, Maribor, 19. 3. 1929.

²¹⁵ PAM, Vr VII 103/29, Glavna obravnava proti Hilariju Tofanu, 21. 9. 1929.

zagrešil kaznivo dejanje v stanju polne prištevnosti.²¹⁶ Hilarij Tofan je bil obsojen na leto dni zavora, dopolnjenega s postom in trdim ležiščem enkrat mesečno.²¹⁷

Če je kdo pričakoval, da bo pravni obsodbi sledila še javna, se je motil – časopisni komentarji so bili skopi, umirjeni in strogo informativni, kar ni bila značilna medijska dikcija tistega časa, zlasti kadar je bila negativna protagonistka ženska.²¹⁸ A vendarle: bi porota glasovala drugače, če bi šlo za profesorja slovenskega rodu in ne za odljudnega samotarja? Med mariborskimi porotniki je bilo v dvajsetih letih 20. stoletja veliko kmečkih posestnikov, ki so svojo službo doživljali kot čas, ki ga »kradejo Bogu«.²¹⁹ So se instinktivno poistovetili s položajem domačinke iz lastnih vrst, da bi lahko obsodili nenavadno življenje čudaškega profesorja?

Ne moremo odgovoriti na vprašanje, kako je mariborska okolica gledala na prišleka, ki sta skoraj deset let živela v mestu ob Dravi, a lahko poskusimo z nekaj miselnimi izhodišči. Najprej je na mestu vprašanje, ali sta bila Tofanova sploh razumljena kot begunca. Za razliko od večine ruskih beguncev, ki so množično prišli v Kraljevino SHS po oktobrski revoluciji in v času državljanske vojne v okviru razpadle armade generala Petra Nikolajeviča Vrangla in so bili v začetku dvajsetih let 20. stoletja predmet številnih negativnih politizacij v jugoslovenskem (tudi mariborskem) političnem prostoru, sta Tofanova postala begunca s spremembo meja, ki jih je povzročil razpad avstro-ogrske monarhije, katere državljana sta bila. Njunjo poreklo zaradi močnih vplivov nemštva v identiteti zakoncev ni bilo nujno spoznano kot rusko oziroma ukrajinsko. Mariborski imaginarij je slonel na močni dihoto-miji med slovanstvom (slovenstvom) in nemštvom. Prišleka ne bi smela imeti večjih težav z zlitjem vanj.

Večjo težo pri porotnikih bi utegnili imeli Tofanovo samotarstvo, ki se po prihodu v Maribor stopnjevalo v socialno smrt. Med podobne primere takšnih od okolja izoliranih posameznikov bi lahko šteli nekaj deset Kitajcev, ki jih je v letih 1928–29 v Maribor pripeljala vojna na

²¹⁶ Prav tam.

²¹⁷ PAM, Vr VII 103/29, sodba V imenu Njegovega Veličanstva Kralja!, 21. 9. 1929.

²¹⁸ Mariborska porota, Slovenski gospodar, 25. 9. 1929, 4; Zadnja porotna razprava, Mariborski večernik Jutra, 23. 9. 1929, 2; Ratej, *Vojna po vojni – vrnitev vojnega ujetnika Štefana Murka leta 1920*.

²¹⁹ Porotniki in njih odškodnina, Slovenski gospodar, 24. 3. 1921, 3.

domačih tleh in so na ulicah prodajali papirnate origamije. Kljub veliki časovni oddaljenosti in sorazmerno kratkem postanku v mestu jih mariborski sodobniki dobro pomnijo.²²⁰ Hkrati pa so Mariborčani velikodušno sprejemali avtohtone lokalne posebneže, ki so spleтали socialne stike z okolico, bili so osnovni delec mestnega obraza in izraza. Poznamo že Pobreškega prezidenta, samo nekaj dni pred glavno obravnavo proti Tofanu pa je mariborski časopis poročal o moškem, ki se je sklenil znebiti mestnih golobov s streljanjem na Vodnikovem trgu. Eden od zadetih ptičev je padel na glavo peški, nekatere od mrtvih pripadnikov mestne perjadi pa so pobrali mestni fantiči z kdo ve kakšnim namenom. Časopisno poročilo ni bilo brez ironije: »*Od kedaj pa je dovoljeno streljati z lousko puško sredi mesta?*«²²¹

MED DVEMA KAZENSKIMA ZAKONIKOMA

Če bi Hilarij Tofan začel prestajati zaporno kazen, bi mu jetniški vsakdan olajševalo dejstvo, da je bil konec januarja 1929 po letih parlamentarnih usklajevanj sprejet enotni kazenski zakonik, ki je stopil v veljavo za vso državo s 1. januarjem 1930.²²² A kaznjenci mariborske kaznilnice so imeli svoj »*zgodovinski dan*«²²³ že v začetku marca 1929, saj so jim skladno z določbo novega kazenskega zakonika sneli z nog tri ali pet kilogramske okove. Odtlej so smele jugoslovanske kaznilnice uporabljati okove zgolj v disciplinskih postopkih.²²³

Sprejetje novega kazenskega zakonika januarja 1929 je sodilo v okvir izenačevanja zakonodaje v prvi jugoslovanski državi. Posledica raznovrstne zakonodaje v različnih delih države je bila, da so se pravna vprašanja reševala na šest različnih načinov, kolikor je bilo v državi pravnih področij: posebni pravni predpisi so tako veljali v Srbiji, Črni gori, na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini in Vojvodini, kjer so veljali madžarski, v Dalmaciji in Slovenji pa avstrijski zakoni.²²⁴ Po zedinjenju

²²⁰ Vrišer, *Maribor v barvah mojega časa*, 59; Intervju Boguš Petan, Večer – sobotna priloga, 25. 10. 2014; Pogovor avtorice z Leo Trapečar, september 2014.

²²¹ Mestne golobe streljajo, Mariborski večernik Jutra, 16. 9. 1929, 2.

²²² Novi kazenski zakon, Mariborski večernik Jutra, 13. 2. 1929, 2.

²²³ Kaznjencem so sneli okove, Mariborski večernik Jutra, 4. 3. 1929, 2.

²²⁴ Čulinović, *Državnopravna historija II*, 308.

leta 1918 se je različnost pravnih področij kazala prav na področju kazenskega prava, zato je vlada februarja 1919 razširila dele srbskega kazenskega zakonika na celotno državno ozemlje. Prednačrti novega zakonika so bili izdelani v letih 1921–22, nato pa je delo zastalo do leta 1926. Ker Narodna skupščina ni dokončala dela, je bil novi kazenski zakonik objavljen kmalu po nastopu šestojanuarskega režima.²²⁵

Novi kazenski zakonik Kraljevine Jugoslavije je sodil med tehnično bolj dovršene kazenske zakonike tistega časa, vsebinsko pa med najmodernejše kazenske zakone, ki so upoštevali nova dognanja pravne znanosti. Kljub temu je še zmeraj določal tudi smrtno kazen.²²⁶ Med drugim je kazenski zakonik iz leta 1929 sodniku puščal večji manevrski prostor pri določanju kazni in manjšo vezanost na prejšnje meje kazenskih sankcij. Kot je ugotavljal pravni teoretik in univerzitetni profesor Aleksander Vasiljevič Maklecov, je novi pravni dokument sodniku podeljeval vlogo vršilca socialne funkcije prava, mu torej nalagal ne le dolžnost, da ugotovi dejanje in krivdo storilca ter določi zakonito kazen, marveč da pri odmeri kazni upošteva tudi motive, nagnjenja in značaj storilca, njegovo prejšnje življenje ter osebne in finančne razmere.²²⁷

S sprejetjem novega kazenskega zakonika so za slovenski prostor dokončno prenehale veljati določbe kazenskega zakonika iz leta 1852, po katerih sta bila obsojena tudi Konstanca (zoper varnost življenja, člena 335 in 266) in Hilarij Tofan (za hudodelstvo posilstva, člena 125 in 126).²²⁸ Za pregrešek zoper varnost življenja je bila v primeru smrti oškodovane osebe zagrožena zaporna kazen od šest mesecev do enega leta,²²⁹ kar pomeni, da je bila izrečena enomesečna zaporna kazen Konstanci Tofan neobičajno mila. To je omogočal 266. člen kazenskega zakonika, ki se je glasil: »Kadar se pri kakem pregrešku ali prestopku več in sicer takih zljajšav skup nameri, da se iz njih more po pravici poboljšanje krivca pričakovati, se sme ne le zapor v nižjo stopinjo premeniti, temveč tudi zakonita kazen celo pod najmanjši kazenski postavek znižati.«²³⁰

²²⁵ Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, 512.

²²⁶ Čulinović, *Državnopravna historija II*, 317; Melik, *Kazensko pravo v prvi Jugoslaviji*, 211.

²²⁷ Maklecov, *Novo kazensko pravo Kraljevine SHS*, 188.

²²⁸ *Novelirani kazenski zakonik za Kraljevino Jugoslavijo – prehodne določbe*, nepaginirano.

²²⁹ *Kazenski zakon o hudodelstvih, pregreških in prestopkih*, 129.

²³⁰ Prav tam, 103.

Hilarij Tofan je bil medtem obsojen za hudodelstvo posilstva, ki ga je opredeljeval 125. člen zakonika, in sicer dobesedno: »Kdor ženski nevarno preti, res silo dela ali njene počutke zvito omami, tako da se mu zoperstaviti ne more, in se ž njo v takem stanu zunaj zakona telesno združi, stori hudodelstvo posilne nečistosti.« Za posiljevalca je bila zagrožena zaporna kazen med pet in deset let, v primeru hujšega telesnega poškodovanja oškodovanke pa med deset in dvajset let.²³¹ Znižanje zaporne kazni na najnižjo možno mero so Hilariju Tofanu omogočile olajševalne okoliščine: dober glas, razdražljivost kot posledica bolezni in patološka duševnost.²³²

Po novem kazenskem zakoniku so bile za kazniva dejanja zoper življenje in telo zagrožene ostrejšje kazni; 177. člen zakonika je predvideval zaporno kazen do treh let za smrt iz malomarnosti, 178. člen pa zaporno kazen do osem let za tistega, »kdor drugega telesno poškoduje ali mu okvari zdravje« – v primeru smrti oškodovane osebe je bila za storilca zagrožena kazen do dvanajst let zopora.²³³ Posilstvo je bilo medtem po novem kazenskem zakoniku uvrščeno med kazniva dejanja zoper javno moralo; zakonik je podobno kot v stari različici predvideval zaporno kazen do deset let za tistega, »kdor izvrši telesno združitev z žensko osebo, ki jo spravi predhodno v nezavestno stanje ali jo drugače onesposobi za obrambo«; 270. člen novega zakonika je predvideval zaporno kazen do osem let za tistega, »kdor izvrši telesno združitev z žensko osebo, s katero ni oženjen in ki zbog duševne bolezni, slaboumnosti, omamljene zavesti ali iz drugih vzrokov ni sposobna za obrambo«.²³⁴ Poročena ženska niti po starem niti po novem kazenskem zakoniku ni mogla prijaviti spolnega nasilja proti svojemu zakonitemu soprogu.

NIČNOSTNA PRITOŽBA

Ne glede na humanejše prestajanje zapornih kazni, ki ga je zapornikom prve jugoslovanske države omogočil novi kazenski zakonik, pa se Hilarij Tofan ni nameraval preseliti za zapahe. Dva dni po izrečeni sodbi

²³¹ Prav tam, 56.

²³² PAM, Vr VII 103/29, sodba V imenu Njegovega Veličanstva Kralja!, 21. 9. 1929.

²³³ *Novelirani kazenski zakonik za Kraljevino Jugoslavijo*, 94–95.

²³⁴ Prav tam, 135–136.

je obsojeni posilstva obvestil mariborsko Okrožno sodišče, da bo vložil ničnostno pritožbo. Tokrat ni vztrajal na lastni obrambi, temveč je obdržal uradno dodeljenega mu mariborskega odvetnika Karla Kodermana, ki je 25. oktobra 1929 v Zagreb poslal Tofanov ugovor. Proceduralne napake, na katere je opozarjala pritožba, so obsojenemu vplivale upanje na razveljavitev prvostopenjske sodbe.²³⁵

Problematicni sta bili zdravniški mnenji Ivana Jurečka in Ivana Zorjana; medtem ko Jurečko zaradi sovražnega odnosa Tofana ni mogel celovito opraviti pregleda, se Zorjan s Tofanom sploh ni srečal. V ničnostni pritožbi je zato Hilarij predlagal, da njegovo zdravstveno stanje ocenita psihiatra iz Ljubljane. Glede na diagnosticirano paranojo v napredujočem stadiju je izključil svojo kazensko odgovornost za posilstvo, saj je za nekatere oblike paranoje značilna bolestna odvisnost od spolnosti. S tem je Hilarij Tofan prvič priznal možnost posilstva Cecilije Miško, njegova morebitna bolestna odvisnost od spolnosti bi obenem lahko pojasnila dejstvo, da se je nasilno polastil telesa »*grdobe*«²³⁶ Miško, kakor je obtožnico opisal sodišču. Hilarij Tofan je v pritožbi računal tudi na neverodostojnost izpovedi Cecilije Miško.²³⁶

ANONIMNO PISMO ZASKRBLJENE MATERE

Mariborsko Okrožno sodišče je 19. oktobra 1929 prejelo novo anonimno pismo v zvezi s primerom posilstva Cecilije Miško, tokrat napisano v prid Hilariju Tofanu. Napisala naj bi ga mati ene Tofanovih služkinj v želji prikazati sodišču profesorjevo moralno neoporečnost. Kot vsi prejšnji je tudi omenjeni rokopis s kulturnozgodovinskega stališča nad vse dragocen, med drugim zato, ker kaže na govorni položaj osebe, ki je v socialni strukturi svojega časa zasedala podrejeno mesto in je bila po vsej verjetnosti socializirana v mešanem slovensko-nemškem govornem okolju bližnje mariborske okolice:

²³⁵ PAM, Vr VII 103/29, obvestilo Hilarija Tofana Okrožnemu sodišču o vložitvi ničnostne pritožbe, 23. 9. 1929; ničnostna pritožba Hilarija Tofana na Stol sedmorice v Zagrebu, 25. 10. 1929.

²³⁶ PAM, Vr VII 103/29, ničnostna pritožba Hilarija Tofana na Stol sedmorice v Zagrebu, 25. 10. 1929.

Priloge 19/10. 1919. Vr VII 103/29.

človek

111
Vr VII 103/29

69

gospod sodnik!

Oprostite da pišem jaz takim velikem gospodom kakor vi. Čitalam v časopisu sodnisku razpravo zoper gospoda profesorju Tofana in njegovo soprogu. On ni je kriv, sigurno da ni. Moja hčerka revica je služila več kot 8 mesecev pri profesorju Tofanu. Gospod Tofan je nesrečen človek, duševno bolan jako nervozen in nepotrpljiv. Hitro jezen, hitro dober. Drugače pošten človek, jako pošten, ima dobro srce napram ubogih in pozna moja hčerka ga jako dobro, čisto nemogočno da stori tako du dobijo kakor pravi ona punca. On preveč pobožni misli ima preveč dekri na svojo čast. Moja hčerka marsikdaj tepela, tepelo tepela pod syego vo nervoznostjo drugače pa jako poštuje

Faksimile dela anonimnega pisma sodniku mariborskega Okrožnega sodišča (PAM, Vr VII 103/29)

»Gospod sodnik! Oprostite, da pišem jaz takim velikem gospodom kakor vi. Čitalam v časopisu sodnisku razpravo zoper gospoda profesorju Tofana in njegovo soprogu. On ni je kriv, sigurno da ni. Moja hčerka revica je služila več kot osem mesecev pri profesorju Tofanu. Gospod Tofan je nesrečen človek, duševno bolan, jako nervozen in nepotrpljiv. Hitro jezen, hitro dober. Drugače pošten človek, jako pošten, ima dobro srce napram ubogih in pozna moja hčerka ga jako dobro, čisto nemogočno da stori tako hudobijo, kakor pravi ona punca. On preveč pobožni misli ima, preveč

drži na svojo čast. Moja hčerka marsikdaj trpela, težko trpela pod njegovo nervoznostjo, drugače pa jako poštuje, ker dober in pošten mož. Moja hči je lepa kot cvet in mlada bila je 17 let, kot služkinja tam niti enkrat videla *** sličnega v hiši Tofana. Jako lepo in dobro učil moje dete, jako lepo govoril o greha in hudobiji lažnjivosti, lahkomislosti in drugih današnjih grehov (porojenih iz prebujajoče se ženske emancipacije, op. p.). Moja hčerka bila pri drugih gospodinjah in gospod., nikjer pa nisi brigali za njeno duševno življenje, nikjer si brigali za njeni moralni misli. Pri gospoda Tofana so jo učili tako lepo, da ima močno in solidno podlago za celo življenje. Ni mogoče, da to storil, čisto ni mogoče, ker je bila poštena in pobožna hiša in v celih osem mesecev niti enkrat slišala če vidila kaj slabega niti črno pod nohtom. Gospa je jako dobra in fina gospa, čeprav malo preveč gleda na snago, pedantna na red, radi tega govorijo, da sekira. Mojo hči pa ni sekirala, ampak jo rada imela kot mati in moja hči jo prav oboževala, to pa angel, ni žena. Laže tista dekla, grdo in hudo laže in težko greh pred Bogom ima in nesrečo bo imela veliko. Gospodu Tofanu pa in njegovi ženi pa naj Bog pomaga. Bom si molila zanj in jih blagoslovila za vse dobro, ker vedno živi v našem srcu.»²³⁷

RAZSODBA STOLA SEDMORICE

Morda se je Hilarij Tofan šele 19. februarja 1930, ko je zagrebški Stol sedmorice razveljavil sodbo v zadevi posilstva Cecilije Miško, zavedel strahotnega psihičnega napora, ki mu je bil podvržen v zadnjem letu. Pričakovano so se sodniki Stola sedmorice najprej obregnili ob nepopolno zdravniško mnenje izvedencev Jurečka in Zorjana, ki poleg ostalega nista prepričljivo odgovorila na vprašanje, zakaj je Tofan kljub diagnostisirani paranoji kazensko odgovoren za spolni delikt; ker zdravnika zaradi neopravljenega oziroma slabo opravljenega zdravniškega pregleda nista mogla določiti stopnje napredovanja Tofanove paranoje, tudi nista mogla vedeti, ali je bolezen napredovala v bolešno odvisnost od spolnosti. Morda je bilo manj pričakovano, da bo Stol sedmorice podvomil v verodostojnost izpovedi Cecilije Miško. In vendar se je zgodilo tudi to.²³⁸

²³⁷ PAM, Vr VII 103/29, anonimno pismo o Tofanovi nedolžnosti, 19. 10. 1929.

²³⁸ PAM, Vr VII 103/29, razsodba Stola sedmorice, 19. 2. 1930.

ŠENT JUR OB JUŽNI ŽELEZNICI

Hilarij in Konstanca Tofan sta se v začetku septembra 1929 preselila iz Maribora v Šent Jur (Sveti Jurij, današnji Šentjur), kjer sta živela na vsaj dveh naslovih: najprej na naslovu Gornji trg 19, nato pa je Hilarij ob zaslišanju v kazenski zadevi svoje žene februarja 1931 navedel naslov Šentjur 48.²³⁹ Konstanca je medtem v pismu mariborskemu Okrožnemu sodišču aprila 1932 prosila, da ji pošljejo duplikat dokumenta o umiku obtožnice zoper Hilarija na šentjurski naslov Marije Pepelnak (ki je kot kaže živela v hiši Tončke Pevec);²⁴⁰ Marija Pepelnak je bila trgovka v Šentjurju,²⁴¹ zato je možno, da se je Konstanca z njo zgolj dogovorila za prevzem pošte, da bi se tako izognila vznemirjanju Hilarija s korespondenco s sodišča.

Kam sta se preselila Tofanova, ko sta se preselila v Sveti Jurij oziroma Šentjur ob južni železnici? S smrtjo skladateljev Gustava in Benjamina Ipavca leta 1908 se je končal *šentjurski zlati vek*, a je kulturno dejavnost na visoki ravni ohranjal Gustavov sin Josip, ki je podobno kot oče študiral medicino. Brat mariborskega ginekologa Benjamina in srezkega poglavarja Marka je že kot otrok kazal izredno glasbeno nadarjenost, njegov umetniški genij pa je prekinila bolezen, umrl je leta 1921.²⁴²

V Šentjur, katerega vsakdan so neposredno pred prvo svetovno vojno krojile nekatere lokalno uspešne družine, so z začetkom vojne prispele množice tujcev; najprej so bili to begunci iz Galicije, ki so se umikali pred rusko carsko armado, leta 1915 pa so se z vstopom Italije v vojno v šentjurski trg zatekali goriški Slovenci. Četudi se je Šentjur v tridesetih letih 20. stoletja le počasi moderniziral, so v trgu hitro rasle vile, gostilne in trgovine.²⁴³ Morda so bili barvitost šentjurskega prebivalstva in kulturni pečat Ipavcev tisti, ki so Hilarija in Konstanco Tofan opogumili k selitvi iz čedalje bolj socialno obubožanega, predvsem pa zakoncema sovražnega Maribora.

²³⁹ PAM, Vr VII 103/29, Glavna razprava in obsodba Hilarija Tofana, 12. 9. 1929; PAM, Vr VII 68/29, Zaslišba priče – Hilarij Tofan, 4. 2. 1931.

²⁴⁰ PAM, Vr VII 103/29, pismo Konstance Tofan Okrajnemu sodišču Maribor, 16. 4. 1932.

²⁴¹ Pogovor avtorice z Igorjem Grdino, avgust 2014.

²⁴² Grdina, Šentjur v času, 123, 132, 146.

²⁴³ Prav tam.

Šentjur, trideseta leta 20. stoletja
(PAM, Zbirka fotografij in razglednic, inv. 1368)

PRIKRITI ABORTUSI V ZDRAVNIŠKI PRAKSI BENJAMINA IPAVCA?

Kazenska spisa Hilarija in Konstance Tofan sta preskopa s podatki o odnosu zakoncev z Benjaminom in Markom Ipavcem, da bi lahko odgovorili na vprašanje, kako je bila selitev v Šentjur povezana z znanstvom bratov iz znamenite šentjurske družine. Mariborska obedovalca Konstance Tofan za razliko od tretjega, Franca Rateja, nista pričala v nobenem od kazenskih postopkov, s tem pa ostaja neznanka tudi, kako so trije eminentni Mariborčani našli pot do samotnega omizja zakoncev Tofan.

Preden je postal srezki poglavar v Mariboru, je bil Marko Ipavec po prvi svetovni vojni okrajni glavar v Slovenj Gradcu.²⁴⁴ A verjetneje se zdi, da je zvezo s Tofanovima našel Benjamin Ipavec, ki se je preselil v Maribor leta 1921. Osebnostno radoživ, duhovit in novostim dobe, ki jo je živel, naklonjen zdravnik, se je rad udeleževal kulturnega utripa v mestu, kmalu po prihodu v Maribor pa je podprl Černičev predlog o ustanovitvi sanatorija za zahtevnejše kirurške posege. V letih 1925–27 je imel v

²⁴⁴ Prav tam, 145.

zakupu sanatorij bratov Tavčar v Tomšičevem drevoredu, leta 1930 pa je v isti stavbi odprl svoj zasebni (ginekološki in porodniški) sanatorij.²⁴⁵

Zima 1929 je morala biti naporna tudi za starejšega od bratov Ipavec, saj se je proti njemu odvijala policijska preiskava, s pomočjo katere je državno tožilstvo zaradi suma opravljanja nezakonitih abortusov zbiralo dokaze za sestavo obtožnice.²⁴⁶ Kazenska zadeva je s kulturno-zgodovinskega gledišča zanimiva zaradi odstranitve zamolčevanih usod žensk, ki so se med obema vojnama odločale za prekinitve neželenih nosečnosti. Kazenski zadevi se posvečam podrobneje tudi zato, ker so se pred odločitvami o abortusu velikokrat znašle prav služkinje kot ena od osvetljenih socialnih skupin v naši obravnavi, medtem ko velja biti v zvezi z Ipavčevo osebo pozoren na naslednje: že tako prepleteno gmo-to odnosov, ki smo ji priča in je bila v veliki meri posledica »majhnosti gnezda«²⁴⁷ Maribor, je s preiskavo proti ginekologu dodatno obarvalo dejstvo, da je bil tudi vanjo vpleten izvedenec Ivan Jurečko, ki je kot osemdesetletnik preživel vse glavne akterje primera Tofan.

Benjamin Ipavec
(*Zdravniški vestnik*, št. 3/2009)

²⁴⁵ PAM, fond: Eman Pertl, 53/3, Ob 80-letnici nestorja slovenskih ginekologov dr. Benjamina Ipavca; Pertl, *Razvoj zdravstva v Mariboru*, 77; Borko itd., *Ob 130-letnici rojstva dr. Benjamina Ipavca*, 145–149.

²⁴⁶ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr IX 168/29 (dalje Vr IX 168/29).

²⁴⁷ PAM, fond: Eman Pertl, 34/2, Sodno-izvedenski spomini Ivana Jurečka.

Pred drugo svetovno vojno je bil abortus na Slovenskem socialno nesprejemljiv in kazensko preganjan. Jugoslovanski kazenski zakonik iz leta 1929 je v svojem 170. in 173. členu določal zaporno kazen do treh let za žensko, ki bi umetno prekinila nosečnost in zaporno kazen do petih let za osebo (zdravnika, lekarnarja ali babico), ki bi opravila abortus.²⁴⁸ Za ginekologa Ipavca so se začele težave, ko je državni tožilec v Mariboru 27. februarja 1929 podal predlog preiskovalnemu sodniku o sodni obdukciji trupla osemindvajsetletne Marije Rožmarin iz Sv. Marka pri Ptuju (zdaj Markovci), ki je kot tuberkulozna bolnica umrla potem, ko je Ipavec iz zdravstvenih razlogov umetno prekinil njeno nosečnost. Zaradi suma, da je šlo za nezakonit splav, je bila sprožena preiskava.²⁴⁹

Še istega dne zgodaj popoldne sta v mrtvašnici pobeškega pokopališča zdravnika Ivan Jurečko in Ivan Zorjan opravila raztelesenje trupla Marije Rožmarin. Mlada ženska srednje rasti je bila visoka 161 cm, zdravnika pa po opravljeni obdukciji in natančnem opisu zunanjih delov telesa in notranjih organov nista mogla podati končnega mnenja, ki ga je potrebovalo državno tožilstvo – zanj sta potrebovala mikroskopsko obravnavo vsebine maternice umrle, ki bi pokazala, ali so v njej po splavu ostali deli placente. Pri obdukciji prisoten Benjamin Ipavec je bil redkobeseden,²⁵⁰ toliko bolj jasna pa sta bila Zorjan in Jurečko dva meseca kasneje po opravljeni mikroskopski analizi maternice, ko sta zapisala, da je bila krvna gmota v njej slabo odstranjena placenta. Abortus, ki ga je Benjamin Ipavec opravil Mariji Rožmarin v četrtem mesecu nosečnosti, je njeno od tuberkuloze oslABLJENO telo obremenil do tolikšne mere, da je bolnica nekaj ur zatem umrla.²⁵¹

Benjamin Ipavec je svojo plat resnice predstavil dan poprej v dopisu Mestnemu fizikatu. Marija Rožmarin je prišla k njemu konec januarja 1929, ker jo je h ginekologu napotil zdravnik Aleksej Novoselsky iz Sv. Marjete pri Ptuju (zdaj Gorišnica). Ocenil je, da mora bolnica zaradi napredujoče tuberkuloze splaviti. Ipavec je poseg sprva odklonil, saj je upal na izboljšanje Marijinega zdravstvenega stanja, do česar pa

²⁴⁸ Iz novega kazenskega zakonika, Slovenec, 1. 2. 1929, 1.

²⁴⁹ PAM, Vr IX 168/29, Uradni zaznamek, predlog preiskovalnemu sodniku, 27. 2. 1929.

²⁵⁰ PAM, Vr IX 168/29, Ogled in zaslišanje izvedencev, 27. 2. 1929.

²⁵¹ PAM, Vr IX 168/29, nadaljevanje ogleda, 29. 4. 1929.

ni prišlo, zato je opoldne 25. januarja 1929 opravil splav. Marija Rožmarin je bila po posegu mirna in ni posebno krvavela, le težko dihanje in smrtna bledica njenega obraza sta izdajali, da je hudo bolna. Zvečer je umrla na domu Marije Lešnik, ki je v Mariboru opravljala babiško službo.²⁵²

Zdravnika Ivan Jurečko in Ivan Zorjan sta v začetku maja 1929 na prošnjo državnega tožilstva dopolnila zdravniško mnenje. Zapisala sta, da zdravnik ne bi smel opraviti abortusa, če bi ocenil, da bo s tem skrajšal bolničino življenje. Četudi bi Marija Rožmarin brez posega umrla zaradi tuberkuloze že v nosečnosti, je abortus brez dvoma pospešil njeno smrt.²⁵³ Najbrž bi mnenje dr. Ivana Jurečka ponovno odločalo o usodi človeka, tokrat zdravniškega kolege, vendar je imel ginekolog neprimer- no vplivnejšo socialno mrežo od izvedenca Jurečka ali paranoika Tofana.

Sredi junija 1929 sta zdravnika ponovno pričala na Okrožnem sodišču in tokrat nedvoumno podprla ravnanje Benjamina Ipavca: *»Zagovoru dr. Ipavca se mora pripisovati polna verodostojnost, /.../ tudi se ne da z ničesar posneti, da bi dr. Ipavic opustil kake potrebne mere v surho rešitve življenja, /.../ kar se tiče metode same, je bila ista v tem štadiju nosečnosti odgovarjajoča in pravilna, kakih drugih komplikacij /.../ pa nikakor ni mogel in jih tudi ni moral predvideti.»*²⁵⁴ Od kod nenaden preobrat v zadevi Ipavec? Je za brata, ki je očitno poleg nujnih opravljal tudi nedovoljene abortuse, posredoval srezki poglavar Marko Ipavec? Ali pa sta oba Ivana, Jurečko in Zorjan, ocenila, da zaradi smrti kmečke ženske, ki je bila tako ali drugače zapisana smrti, ni vredno ogroziti vzpenjajoče se zdravniške kariere kolege Ipavca? Dobro situiran neporočen zdravnik z visokimi dohodki se je polno posvečal karieri.²⁵⁵

Obdolženec se je pred sodnikom zagovarjal že konec maja 1929, kjer je sam nakazal izhodišča, ki sta jih kasneje navedla Jurečko in Zorjan. Povedal je, da je smrt Marije Rožmarin povzročila gripa kot nepričakovan zaplet, ki ga operater ni mogel predvideti. Splav je bil potreben tudi zaradi Marijinega odločnega vztrajanja in bojazni, da zaradi slabega počutja ne bo vzdržala nosečnosti, saj je v štirih mesecih izgubila pet

²⁵² PAM, Vr IX 168/29, dopis Benjamina Ipavca Mestnemu fizikatu v Mariboru, 26. 2. 1929.

²⁵³ PAM, Vr IX 168/29, Zdravniško mnenje dr. Jurečko in dr. Zorjan, 3. 5. 1929.

²⁵⁴ PAM, Vr IX 168/29, Ogled in zaslišanje izvedencev, 15. 6. 1929.

²⁵⁵ PAM, Vr IX 168/29, Pismo o glasu – Benjamin Ipavec, 4. 6. 1929.

kilogramov telesne teže. Ginekolog je začel s pripravami na splav že 21. februarja 1929, ko je Marija Rožmarin ležala pri babici Lešnik. Tri dni je dobivala zdravila za spodbujanje popadkov, nato pa je babica obvestila ginekologa, da ima Marija vročino, bljuva gnoj in močno kašlja. Benjamin Ipavec je zato operacijo preložil na naslednji dan. Sodniku je izrazil prepričanje, da ostanki placente v maternici niso mogli ključno poslabšati zdravstvenega stanja pacientke, kakor tudi ni Marijina tuberkuloza vplivala na zaplet pri splavu. Ker je bil prisoten pri obdukciji, je lahko zagotovil, da je bil končni razlog smrti Marije Rožmarin respiratorno obolenje.²⁵⁶

Še preden sta Benjaminu Ipavcu stopila v bran Zorjan in Jurečko, ga je na zaslišanju podprla sedemintridesetletna babica Marija Lešnik, ko je sodniku prepričano povedala: *»Po mojem mnenju je Rožmarinova umrla pod znaki pljučnega edema, ne pa vsled operacije.«* Nosečnica Rožmarin je prišla k njej sredi februarja 1929. Ker je močno kašljala, ji je babica pripravila lipov čaj z medom. Huda zima 1929 ni zaobšla nesrečne Marije Rožmarin, ki je čakala na vlak iz Ptuja v nezakurjeni čakalnici. Ko je slednjič pripeljal s peturno zamudo, je bila že na robu moči. Tudi babici je zatrjevala, da ne zdrži nosečnosti. Njeno telo je bilo rumenkaste barve, jezik pa močno obložen, imela je osušene ustnice, zato ji je babica na njeno željo pripravila brizganec (mešanica vina in mineralne vode), ki ga je bila Marija očitno vajena od doma. Zaradi hudega kašlja je bil Marijin trebuh napihnjjen, srce pa komaj slišno.²⁵⁷

Neposredno po smrti Marije Rožmarin je babica Lešnik po brzojavni poti o smrti obvestila Marijinega soproga. Ker se Ivan Rožmarin tudi naslednji dan ni oglasil, je Benjamin Ipavec odredil prevoz trupla v mrtvašnico. Ko je babica ugotovila, da je bila brzojavka napačno poslana v Sv. Martin pri Ptuj (Zgornja Hajdina) namesto na Marijin dom pri Sv. Marku, je poslala moža z avtom na Ivanov in Marijin dom.²⁵⁸ Kmečki posestnik se je od konca marca 1929 kazenske zadeve udeleževal kot zasebni udeleženec z odškodninskim zahtevkom.²⁵⁹

²⁵⁶ PAM, Vr IX 168/29, Zaslihanje obdolženca, 27. 5. 1929.

²⁵⁷ PAM, Vr IX 168/29, Zaslišba priče, 7. 6. 1929.

²⁵⁸ PAM, Vr IX 168/29, Zapisnik – Marija Lešnik, 28. 2. 1929.

²⁵⁹ PAM, Vr IX 168/29, dopis Ivana Rožmarina Okrožnemu sodišču Maribor, 29. 3. 1929.

Enaintridesetletnik, ki je bil tudi gostilničar, je sredi julija 1929 na sodišču povedal, da sta se z Marijo poročila junija 1926 in tedaj je bila njegova nevesta povsem zdrava. Že naslednje leto pa jo je pričelo zbadati v pljučih, zaradi česar je bila večkrat pri zdravniku, jeseni 1928 tudi v Gradcu, kjer pa zdravnik ni ugotovil večjih poškodb pljuč. Po zanositvi se je Marija počutila čedalje slabše, strah jo je bilo, da bo na porodu umrla kot toliko njenih sodobnic, zato je želela prekiniti nosečnost, še posebej, ker je bil temu naklonjen tudi njen ptujski zdravnik Novoselsky. Z Ivanom sta se odpravila v Maribor, kjer sta obiskala Benamina Ipavca. Tudi on se je po tretjem obisku odločil za abortus. Po zdravnikovem zagotovitvi, da bo z ženo vse v redu, se je Ivan Rožmarin pomirjen vrnil domov. Je pomislil, da je večurno ždenje v nezakurjeni čakalnici ptujske železniške postaje ženino življenje približalo smrti?²⁶⁰

Slabe higienske razmere in nepoučenost nosečnic/porodnic o delovanju lastnega telesa so bili tudi v začetku tridesetih let 20. stoletja zlasti na slovenskem podeželju pogost razlog za smrt porodnic in novorojenčkov.²⁶¹ Kazenski postopki zoper babice iz mariborske okolice, ki so jim v okoliščinah nesnažnosti zaradi sepse umrle porodnice, so se zato v obravnavanem času največkrat zaključili z opustitvijo kazenskega pregona ali oprostilnimi sodbami.²⁶² Prav tako kazenski spisi mariborskega Okrožnega sodišča dokazujejo, da so v mariborski okolici konec dvajsetih let 20. stoletja delovali mazači oziroma mazačice, ki so opravljali nelegalne abortuse in so se ti včasih končali s smrtjo nosečnic.²⁶³

Kljub podpori zdravniških kolegov in sodelavcev kazenska zadeva za Benamina Ipavca ni tekla brez zapletov. Državno tožilstvo je (na kdo ve čigavo prizadevanje) intenzivno iskalo dokaze proti njemu in

²⁶⁰ PAM, Vr IX 168/29, Zasllišba priče – Ivan Rožmarin, 17. 7. 1929.

²⁶¹ Rija Podkrajšek, V vašo korist in za zdravje vaših otrok, Žena in dom, 1. 8. 1931, 315.

²⁶² PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr IX 230/1928, Lozej Marija – smrt porodnice zaradi opustitve potrebnih babiških ukrepov – ustavitev zadeve; spis VIII 569/1928, (babici) Vračko Marija in Napast Terezija – tri mesece zapora in oprostitev zaradi smrti porodnice; spis Vr X 30/1929, Bahč Evgenija – opustitev nujnih ukrepov pri porodnici – ustavitev zadeve.

²⁶³ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 811/1928, Woller Marija – nelegalno opravljanje splavov, smrt dveh nosečnic – 11 mesecev težke ječe.

konec maja 1929 končno naložilo policiji poizvedbo v zvezi z abortusom, ki ga je v začetku februarja 1929 opravil Benjamin Ipavec »*gospodični*« Danici Borko, knjigovodkinji pri trgovskem podjetju v Murski Soboti, na domu Daničinih staršev na Meljskem hribu v Mariboru.²⁶⁴ Sredi junija 1929 je policija že razpolagala z nekaj informacijami, katerih glavni vir je bil nadzornik železniške proge Ciril Dobovišek. Zaupno je povedal policistu, da je v začetku februarja 1929 videl soseda Stanka Hittija, zaročenca Daničine sestre Elvire, nesti zdravniško torbo in aparat za klistiranje. Hiteč mimo Doboviška, mu je Stanko v naglici navrgel: »*Proklete babe, zakaj ne grejo prej zdravnika iskat.*« V spravljenem tonu je dodal, da Danica hudo krvavi.²⁶⁵

Stanko Hitti na policijskem zaslišanju v Mariboru ni skrival, da je postala Danica Borko, ki je bila zadnji dve leti zaposlena kot *kontoristinja* (knjigovodkinja) pri murskosoboškem veletrgovcu Karolu Šiftarju, kmalu po nastopu službe šefova ljubica. To je bilo zanjo usodno, saj se je od Karola okužila s spolno boleznijo. Sredi oktobra 1928 je zanosila, v začetku februarja 1929 pa je začela močno krvaveti. Na domu njenih staršev jo je obiskal ginekolog Benjamin Ipavec, ki se je po pregledu odločil za splav iz zdravstvenih razlogov. Vmesna policijska preiskava se je zaključila z domnevo, da je Danica Borko neustavljivo krvavela ne zaradi spolne bolezni, kakor je zatrjevala tudi njena mati Marija, temveč zaradi poskusa abortusa ob nestrokovni pomoči že pred prihodom zdravnika, ki je nato samo dokončal delo in ji s tem rešil življenje.²⁶⁶

Štiriindvajsetletna Danica Borko je bila medtem zaslišana v Murski Soboti, s svakom Hittijem pa se v pripovedi očitno nista uspela uskladiti, saj ni bila niti pol toliko zgovorna kot mariborski sorodnik. Zanikala je tako krvavitev kot nosečnost. Res je bila v začetku februarja 1929 zaradi bolezni na dopustu pri starših v Mariboru, domnevala je, da preboleva gripo. Končno je predlagala, da se policija o njenem zdravstvenem stanju pozanima pri dr. Ipavcu, »*ker jaz sploh ne vem, kaj mi*

²⁶⁴ PAM, Vr IX 168/29, dopis državnega pravdnika Žandarmerijski stanici, 29. 5. 1929.

²⁶⁵ PAM, Vr IX 168/29, dopis Žandarmerijske stanice Maribor državnemu tožilstvu, 17. 6. 1929.

²⁶⁶ PAM, Vr IX 168/29, dopis Žandarmerijske stanice Maribor državnemu tožilstvu v Mariboru, 22. 6. 1929.

je bilo.«²⁶⁷ A Daničina izpoved je bila julija 1929 pred mariborskim Okrožnim sodiščem iskrenejša in kompleksnejša. Ko je poleti 1927 prišla v službo k Šiftarju, je ta že naslednji dan našel trenutek na samem. Ni ovinkaril z dvorjenjem, temveč ji je takoj povedal, da pričakuje od nje spolne usluge. Danica je pristala, ker se je bala za službo: »*Od tega časa je Šiftar izkoristil vsako priliko, ki se mu je nudila in ko sem jaz bila sama, da je z menoj občeval.*«²⁶⁸

Dejstvo, da je Danica pristajala na spolno kupčijo, nam razkriva nianse odnosa do ženskega spola, ki so ga pred drugo svetovno vojno sprejemale tudi ženske. Kot je slikovito ilustriral vzklik Daničinega svaka – »*proklete babe*«, ki očitno ni potreboval širokih pojasnil, so ženske krivdo za neželjeno nosečnost nosile same. Kako zavrženo in ponižano se je počutila ženska, ko je morala po boleči izkušnji odprave plodu proti svoji volji pred sodiščem govoriti o najintimnejših in najmračnejših podrobnostih svoje zasebnosti?

Danica Borko je že januarja 1928 v spolovilu začutila spremembe, a je šele na pobudo Šiftarja obiskala zdravnika, ki ji je diagnosticiral sifilis, dva meseca kasneje pa mariborska zdravnica še triper (gonorejo). Zdravniškim navodilom ni sledila deloma zaradi službe, deloma zaradi pomanjkanja denarja. Do jeseni 1928 Šiftar vendarle ni silil vanjo, sredi oktobra 1928 pa se je v pisarni spet polastil njenega telesa. Da se mu je kljub slabemu počutju »*udala*«, je pred sodiščem skušala upravičiti z besedami: »*Vsakokrat namreč, ko sem spolno občevanje odklonila, me je pričel sekirati.*«²⁶⁹ Kmalu po tem je postalo Daničino mesečno perilo neredno, čemur pa ni posvečala pozornosti, dokler je ni močna krvavitev konec januarja 1929 položila v posteljo. Takrat je bila na domu svojih staršev, ker je želela zvečer na planinski ples. Iz Murske Sobote si je prav v ta namen pripeljala večerno toaleta.²⁷⁰

Ginekolog Ipavec je Danici Borko po obisku v ordinaciji povedal, da ima splav, predpisal ji je počitek in obljubil, da se bo naslednji dan oglasil na domu. Ker so imeli naročen obisk, si je Danica izprosila

²⁶⁷ PAM, Vr IX 168/29, dopis Žandarmerijske stanice Murska Sobota državnemu tožilstvu v Mariboru, 20. 6. 1929.

²⁶⁸ PAM, Vr IX 168/29, Zasllišba obdolženca – Danica Borko, 10. 7. 1929.

²⁶⁹ Prav tam.

²⁷⁰ Prav tam.

dodaten dan, na kar je dr. Ipavec pristal, a vendarle poslal babico, da je preverila bolnico in Daničini materi naročila, kako naj skrbi za hčer, da ne bo izkrvavela. Ko je prišel ginekolog, da bi dokončal abortus, je bila Danica na pol nezavestna, zato sodišču ni mogla opisati, kaj je zdravnik počel, vendar se je njeno zdravstveno stanje po tem naglo izboljševalo. Svoji službi pa se kljub boleči izkušnji ni nameravala odpovedati. Sredi februarja 1929 je ponovno odpotovala v Mursko Soboto, kjer je sprva delala le nekaj ur dnevno. V naslednjih mesecih je jemala zdravila po navodilu Benjamina Ipavca.²⁷¹

Danica je ostro zanikala, da bi skušala sama odpraviti nosečnost, temveč je vztrajala: »*Da sem bila v drugem stanju, sem zvedela šele od dr. Ipavca. /.../ Radi tega nisem započela ničesar, da bi plod odpravila.*« Spor ni predmet med njenimi osebnimi potrebščinami je bil irigator, ki ga je uporabljala za izpiranje nožnice pri zdravljenju gonoreje, ženske pa so dolg gumijast nastavek očitno uporabljale tudi kot pripomoček za umetno prekinitev nosečnosti.²⁷²

Elvira Borko je bila leto dni mlajša od Danice; sestri sta bili hčerki železniškega uradnika, zato je bila starejša rojena na Tirolskem, mlajša pa v Grobelnem. Elvira je bila po poklicu učiteljica in je šolske počitnice običajno preživljala na domu staršev. Na zaslišanju v zvezi s sestrinim abortusom se je Elvira zavila v molk, medtem ko je bil njen zaročenec Stanko Hitti, uradnik pri mariborski Zavarovalnici (Kreditni zadrugi) Vardar, zgovornejši in zato v izjavah nedosleden. V drugi polovici leta 1928 je bil zaposlen pri murskosoboški izpostavi zavarovalnice, zato je imel priložnost pogosteje videti Danico Borko. Ob novembrskem srečanju se mu je zdela žalostna, na njegovo skrb pa se je dekle hitro odprlo in svaku povedalo za svojo nesrečo. Ne pa tudi za nosečnost, je Stanko Hitti zagotavljal v tokratnem zaslišanju. Zanj je družina izvedela hkrati z Danico po obisku Benjamina Ipavca, ki mu je Hitti po opravljenem abortusu v ordinacijo odnesel zdravniško torbo.²⁷³

Da bi oprali Daničino ime, so družinski člani z izpovedmi prihajali v vse večja neskladja. Če se že zdi možno, da bi bila Danica zaupnejša

²⁷¹ Prav tam.

²⁷² PAM, Vr IX 168/29, Zaslišba obdolženca – Danica Borko, 10. 7. 1929 in 16. 7. 1929.

²⁷³ PAM, Vr IX 168/29, Zaslišba priče – Elvira Borko, 11. 7. 1929 in Stanko Hitti, 19. 7. 1929.

z bodočim svakom kot z lastno sestro, pa je malo verjetno, da Hitti o temačnostih, ki jih je izvedel od Danice, ne bi govoril z zaročenko. Tudi Elvirina in Daničina mati, šestinštiridesetletna Marija Borko, je na zaslišanju trdila, da z Danico ni govorila o neprijetnih straneh hčérine službe, dokler se ji ni konec januarja 1931 zaradi močne krvavitve vendarle zaupala. Da ji v Murski Soboti ni lahko, pa je vedela že prej, saj ji je zet Hitti jeseni 1928 povedal za hčérino spolno bolezen.²⁷⁴ Kolikšna je bila cena, ki jo je povzročal molk na polju spolnosti v slovenskih družinah, daje slutiti tudi Marijino pojasnilo za lastno pasivnost: »*Ker je polnoletna in me je ženiralo (biti v zadregi, sramovati se, op. p.) govoriti žnjo take stvari, ji nisem glede tega ničesar omenila. I.../ Kako je izvršil dr. Ipavec operacijo, meni ni znano, ker se nisem pokazala. Zato tudi žnjim sploh nisem govorila.*«²⁷⁵ Kljub zapovedim dobe (ali ravno zaradi njih) pa so, kot je razvidno tudi iz danega primera, družine v primerih neželenih nosečnosti strnile vrste in storile vse za zaščito družinskega imena.

Dvainštiridesetletna babica Dragica Nežič je bila rojena Tržačanka, v Mariboru pa je delala kot zasebna babica, velikokrat v sodelovanju z Benjaminom Ipavcem. Z izpovedjo je vrgla dolgo senco dvoma na trditve Daničinih družinskih članov. V začetku februarja 1929 je v času nedeljskega kosila na Dragičina vrata potrkala služkinja dr. Ipavca z naročilom, naj se babica kar se da hitro oglasi v zdravnikovi ordinaciji. Tam je našla Danico Borko, ki je močno krvavela, zato je Ipavec babici naročil, da jo pospremi do doma. Dekletu pa tak način razkritja nikakor ni bil všeč, odklonila je spremstvo s pojasnilom, da domači ne vedo ničesar o njeni nosečnosti. Ko se je popoldne oglasila pri Borkovih, so bili domači že seznanjeni s Daničinim stanjem, medtem ko je dekle tresla mrzlica. Dragica Nežič se je po Ipavčevem naročilu prepričala, da je stanovanje primerno za operacijo, naslednje jutro pa je prinesla še zdravniško torbo z instrumenti. Ker je nekaj časa ostala pri Danici, sta imeli priložnost za pogovor, ki se ga Danica ni branila. Nasprotno, babici je postregla z nadvse slikovito podobo življenja v Murski Soboti.²⁷⁶

²⁷⁴ PAM, Vr IX 168/29, Zaslišba priče – Marija Borko, 17. 7. 1929.

²⁷⁵ Prav tam.

²⁷⁶ PAM, Vr IX 168/29, Zaslišba priče – Dragica Nežič, 16. 7. 1929.

Preseneča sproščenost, s katero je dekle babici pripovedovalo o svojem ljubezenskem razmerju s šefom, nato pa zaključilo, »*da je v Murski Soboti mladina precej pokvarjena in da tudi gospe zelo pogosto abortirajo*«. Tam je to »*nekaj navadnega*«, je še pripomnilo. Babici se je zaradi dekletovega samozavestnega nastopa in pozornosti vredne poučenosti o splavu zdelo samoumevno, da je Danica vedela za svojo nosečnost, zato je o tem ni izrecno spraševala. Nasprotno, sumila je, da je Danica sama poskušala odpraviti plod že v Murski Soboti, ker pa se krvavitev ni ustavila, je prišla v Maribor. Ko je dr. Ipavec izpraskal plod iz maternice, je bil ta že nekaj časa mrtev.²⁷⁷

V drugi polovici julija 1929 je bil Benjamin Ipavec zaslišan še v zadevi domnevno nezakonitega abortusa Danice Borko. Potem ko je zavrnil krivdo, je tudi on postavil na laž Daničino trditev, da ni storila ničesar za pospešitev splava. Kajti navzlic temu, da je bila noseča že nekaj mesecev, ni pri dokončanju splava našel »*niti kaplje plodne vode*«, ki bi je moralo biti vsaj liter.²⁷⁸

Vloga ginekologa Benjamina Ipavca v primeru abortusa Danice Borko je bila čista, celo odrešilna, saj je v okoliščinah časa, ki je nosečnice prepuščal lastnim stiskam, dekletu rešil življenje in je lahko konec julija 1929 poiskala novo službo v Slovenski Bistrici.²⁷⁹ Toliko manj odgovorov pa je ponujala ginekologova vloga v primeru smrti Marije Rožmarin. In čeprav je Disciplinsko sodišče zdravniške zbornice v Ljubljani maja 1930 sporočilo Okrožnemu sodišču v Mariboru, da zaradi pomanjkanja dokazov ne bo uvedlo postopka zoper ginekologa,²⁸⁰ je smrt Marije Rožmarin v tisti hudi zimi leta 1929 puščala neprijeten madež tako na integriteti ginekologa kot na družbi nenakosti, ki je neusmiljeno, neopazno in nekaznovano mlela svoje podrejene dele.

Ipavčevi lastni zapleti pred pravosodnimi organi so bili morda med razlogi, da kljub vsakodnevnim obiskom na Marijini 10 ni sodeloval v kazenskih postopkih zakoncev Tofan.

²⁷⁷ Prav tam.

²⁷⁸ PAM, Vr IX 168/29, Zaslišba obtoženca – Benjamin Ipavec, 19. 7. 1929.

²⁷⁹ PAM, Vr IX 168/29, Pismo o glasu – Borko Danica, 27. 7. 1929.

²⁸⁰ PAM, Vr IX 168/29, dopis Disciplinskega sodišča Zdravniške zbornice v Ljubljani Okrožnemu sodišču v Mariboru, prispelo 9. 5. 1930.

NAPREDOVANJE PARANOIDNIH BLODENJ HILARIJA TOFANA

Potem ko je Stol sedmorice februarja 1930 vrnil Tofanov kazenski primer v ponovno obravnavo na mariborsko Okrožno sodišče, je Hilarija sredi julija 1930 na njegovem domu v Šentjurju pregledal okrožni zdravnik Fran Svetina. V Tofanovo zdravniško spričevalo je zapisal, da živi bolnik tudi v Šentjurju povsem izolirano življenje. Zdravnik je pri njem zaznal poslabšanje duševne bolezni, ki se je kazala kot boleсна sumničavost; ob prepričanju, da prebivalci Šentjurja govorijo le o njem in ga želijo na čelu s pekom, mesarjem in trgovcem zastrupiti, je upokojeni profesor prenašal strahovite glavobole in nespečnost.²⁸¹

Konstanca Tofan je zdravniku Svetini potrdila, da se je Hilarij zapiral v sobo in je v strahu pred zastrupljenjem odklanjal hrano, njegovo vedenje pa se je stopnjevalo do besnenja, ko je dobil poziv na zdravniški pregled v Ljubljano. Tofan je tudi zdravniku na domu vneto opravičeval svojo nedolžnost. Grozil je, da se bo zgodilo nekaj hudega, če bi ga skušali s silo odpeljati na pregled, četudi ga je v ničnostni pritožbi predlagal sam oziroma njegov odvetnik. Ne glede na to, da je bil Hilarij Tofan ob pregledu dobro prostorsko in časovno orientiran ter miren, ko z zdravnikom nista govorila o posilstvu Cecilije Miško, je Fran Svetina ocenil, da Tofan ni sposoben poti v Ljubljano.²⁸²

Ker je bila to že tretja Tofanova zavrnitev prihoda v Ljubljano, sta tamkajšnja izvedenca psihiatrične stroke, Alfred Šerko in Fran Göstl, po nalogu Višjega deželnega sodišča v Ljubljani poleti 1930 na podlagi njegovega kazenskega spisa podala obsežno pisno mnenje o duševnem zdravju Hilarija Tofana. Obžalovala sta odsotnost osebnega srečanja z njim, ne glede na omejitve pa priznana psihiatra nista dvomila, da je Tofan vsaj že zadnjih osem let »umobolna« oseba. Tofanova vrata v svobodo so se začela odpirati, ko sta zdravnika soglasno ugotovila, da sodobna psihiatrična stroka umobolne osebe v celoti odvezuje kazenske odgovornosti, zato Hilarij ne more biti kazensko preganjan zaradi spolnega delikta.²⁸³

²⁸¹ PAM, Vr VII 103/29, Zdravniško spričevalo, 14. 7. 1930.

²⁸² Prav tam.

²⁸³ PAM, Vr VII 103/29, Ugotovitev in presoja duševnega stanja Hilarija Tofana, nedatirano.

Opis razvoja paranoje, ki sta ga podala ljubljanska psihiatra, je bil strnjen povzetek zadnjih deset let Tofanovega življenja: »Kot paranojo zaznamujemo strogo očrtano psihozo, ki se večinoma polagoma razvije s sistemiziranimi veličinskimi in preganjalnimi blodnjami. Paranoiki so v ostalem lahko še dolgo časa razumni, redni in za svoje posle usposobljeni. Tudi znajo pogosto svoje blodnje prikriti ali utajiti. Bolnik začne domnevati, da mu ljudje niso več prijazni, da mu postajajo sovražni, zato se ga poloti velika občutljivost in nezaupnost. Vse obrača na svojo osebo, povesod vidi prikrite in očite sovražnosti, zato mora biti pač velika ali uplivna oseba, torej se precenjuje, se smatra v velikega učenjaka ali v potomca kake vladarske rodbine itd. Vsako uvidevanje v nemožnost ali brezsmiselnost blodenj je izključena. Stanje se vedno bolj poslabšava, vsa osebnost je patološko spremenjena. Pri obtožencu je bilo to brez dvoma že tudi za časa inkriminirane dejanja. Dr. Svetina ga v juliju 1930 opisuje kot moža, ki se vsake družbe izogiba, ki se zapira v sobo in ne pusti nobenega k sebi, ki ima številne zasledovalne in preganjalne ideje, ki govori mnogo o svoji teozofični filozofiji. To stanje ni od včeraj na danes, ter je četudi v manjši meri, obstajalo že 1928. Brezdvomno moramo smatrati obdolženca v umobolnega.«²⁸⁴

Sredi avgusta 1930 je državno tožilstvo v Mariboru brez velikega hrupa umaknilo obtožnico proti Hilariju Tofanu.²⁸⁵

EVGENIKA IVANA JUREČKA

Tri mesece kasneje sta imela zakonca Tofan ponovno razlog za zadovoljstvo, saj je zagrebški Stol sedmorice v začetku novembra 1930 razveljavil tudi prvostopenjsko sodbo v zadevi smrti Margarete Dobaj. Glavni razlog za takšno odločitev je bilo prezgodnje uničenje notranjih organov umrle služkinje in neprepričljivo mnenje sodnih izvedencev o razlogih za njeno smrt.²⁸⁶ Je bila torej preganjavica Hilarija Tofana upravičena vsaj v primeru zdravnika Ivana Jurečka, ki je določil nekaj ključnih življenjskih prelomov ne le v njegovo škodo, temveč tudi v

²⁸⁴ Prav tam.

²⁸⁵ PAM, Vr VII 103/29, uradni zaznamki; pismo Konstance Tofan Okrožnemu sodišču, 16. 4. 1932.

²⁸⁶ PAM, Vr VII 68/29, Rzsodba Stola sedmorice, 4. 11. 1930.

škodo Konstance Tofan? Neizprosnost Jurečka v zvezi s kazenskima zadevama Tofanov postane razumljivejša ob presenetljivem preobratu – zdravnik je bil v tistem času odkrito privržen evgeniki, vse bolj razvpiti veji znanosti, ki se je v tridesetih letih 20. stoletja pospešeno ukvarjala z načini izboljševanja človekovih dednih lastnosti za zagotovitev zdrave, čiste rase.

Ivan Jurečko je novembra 1931 objavil članek, v katerem je odkrito zagovarjal odsvetovanje ploditve ali celo prisilno sterilizacijo za shizofrenike, histerike, paranoike, manično depresivne osebe, epileptike, duševno zaostale osebe, kriminalce ipd.: »Vem, da se bo smatralo to za okrutnost, trdost, toda moramo pomisliti, da bo morala bela rasa bojevati boj za obstanek proti drugim svežim rasam. In v tem boju je slabič in nesposobnejš sovražnik močnega in sposobnega.«²⁸⁷

Četudi se je Jurečko strinjal, da bi bilo nehumano iztrebiti umsko in telesno manj sposobne posameznike, je bil vendarle prepričan, da je treba z zakonom preprečiti dedovanje slabih genov, njegovo utemeljevanje pa se je čedalje bolj skladalo z idejami nacističnih ideologov: »Tudi če materinska čustva tisočev intelektualno manjvrednih mater izumrjejo, glavno je, da mati naše kulture – rasa ostane zdrava.« Za našo obravnavo je zanimiv zlasti Jurečkov pogled na kriminalce, za katere je predvidel izločitev iz socialnega okolja. Zdelo se mu je verjetno, da bi bilo človeštvo rešeno kriminala, če bi se znanstvenikom posrečilo eliminirati iz rase dedne patološke predispozicije, zato se je zavzemal za preprečitev ploditve tistim, ki so v preteklosti že ogrožali čast, zdravje, življenje ali imetje soljudi.²⁸⁸

Bojazen padanja natalitete ob tako drastičnih ukrepih je Jurečko mahoma zavrnil s prepričanjem, da je kvaliteta za obstoj bele rase veliko pomembnejša od kvantitete: »Dokler ne more evgenika udeležiti svojega glavnega principa, namreč, kar je manjvredno, iztrebiti, in kar je dobrega in spretnega, pospeševati, se mora zadovoljiti s tem, da spozna in odkrije nezdravo in ga skuša onemogočiti. /.../ Iznebiti se moramo balasta, ki napolnjuje blaznice, kaznilnice, bolnišnice, prisilne delavnice, ki parazitira na ostalih produktivnih slojih in zmanjšuje splošno blagostanje.« Ker je med drugim izpostavil učitelje, je imel Ivan Jurečko morda pred očmi

²⁸⁷ Jurečko, *Evgenika*, 478–481.

²⁸⁸ Prav tam.

prav svojega pacienta Hilarija Tofana, ko je zapisal, da največ škode javnemu in zasebnemu življenju povzročajo moralno manjvredni posamezniki, ki zaradi pogosto nadpovprečne inteligence zavzemajo visoke položaje v družbi, vendar povzročajo velike težave svoji okolici zaradi egocentrizma, intrigantstva in zahrbtnosti: »Vsi ti tipi bi se morali od ploditve izključiti.«²⁸⁹

Dr. Ivan Jurečko je bil v drugi polovici tridesetih let 20. stoletja zdravnik mariborske moške kaznilnice. Aprila 1941 ni bil med osemindvajsetimi uslužbenci kaznilnice, ki so jih nacisti po prevzemu oblasti v mestu iz varnostnih razlogov nemudoma odpustili.²⁹⁰

Ivan Jurečko (PAM, fond: Eman Pertl)

PRIČANJE DR. MIRKA ČERNIČA

Stol sedmorice je med drugim naložil mariborskemu Okrožnemu sodišču ugoditev zahtevi Konstance Tofan, da se v njeni zadevi zaslišita soproog Hilarij in zdravnik Mirko Černič. Kdo ve, od kod je izviral očitno

²⁸⁹ Prav tam.

²⁹⁰ Filipič, *Moška kaznilnica v Mariboru*, 319 in 328.

naklonjen odnos med zakoncema Tofan in znanim mariborskim zdravnikom, lastnikom sanatorija za pljučne bolezni, vsekakor pa je bil Černič med redkimi, ki ni pomišljal stopiti v bran dvema odljudnima emigrantoma pred pravosodnimi organi. Černičevega vpliva v Mariboru ni bilo težko opaziti, zato se ne gre čuditi prizadevanjem Konstance Tofan za njegovo pričanje. Po drugi strani je Černič morda pričal v prid Konstanci tudi (ali predvsem) zaradi osebnega nasprotovanja kolegi Ivanu Jurečku, ki v svojih neobjavljenih spominih ni skrival prezira do ambicioznega primarija, vrstnika, ki sta mu ugled in zdravniška avtoriteta rasla hitreje kot njemu samemu: »*Dr. Černič je bil aroganten, brezobziren, v sebe zaljubljen značaj. Na drugi strani je bil intrigant, ki je iskal zvezo z nadrejenimi in vplivnimi osebami in izrabljal te zveze sebi v prid, kot kirurg je bil slabo podkovan radi pomanjkanja potrebne predizobrazbe. Bil je zelo prepirljiv in se je prepiral z drugimi zdravniki, tudi z drugimi ljudmi, celo s profesorji svojih otrok, če so jim dajali slabo oceno.*«²⁹¹ To je bilo res: Mirko Černič je bil leta 1938 pred mariborskim Okrožnim sodiščem obsojen na teden dni zavora in plačilo kazni zaradi žalitve profesorja klasične gimnazije, ki naj bi Černičevega sina spravil na rob samomora. Najbrž se nihče ni čudil, ker dr. Černič zaporne kazni ni odsedel.²⁹²

Kdo je bil Mirko Černič in kakšen je bil sistem vrednot ene osrednjih osebnosti iz vrst mariborskega meščanstva med obema vojnama, je mogoče ujeti v njegovih spominih, ki jih je objavil v petdesetih letih 20. stoletja. Priznaval je, da njegovi družini v materialnem pogledu ni manjkalo ničesar, v hiši so imeli štirje otroci na pretek časopisov, revij in knjig. Ko je žena po odprtju sanatorija v strahu pred kreditno nesposobnostjo menila, da bi lahko odjavili naročnino za kakšen časopis ali knjigo, je oče Černič to ostro zavrnil: »Še danes vidim, kako so se otrokom zakresale oči iz hvaležnosti.«²⁹³

Černiči so imeli tudi radio, telefon in pisalni stroj, le avtomobila oče ni hotel kupiti, saj se je bal, da bi se otroci »*tako razvadili, da najbrž niti hoditi več ne bi znali*«. Način, kako je Mirko Černič otrokom

²⁹¹ PAM, fond: Eman Pertl, AŠ 34/2, Sodno-izvedenski spomini Ivana Jurečka.

²⁹² PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Kzp VI 1492/38, Mirko Černič.

²⁹³ Černič, *Doživljaji in doživetja*, 165–166.

Mirko Černič leta 1925 in 1930 (PAM, fond: Eman Pertl)

pojasnil svojo odločitev, je enkrat drobec iz poglavja o meščanski vzgoji v obravnavanem času: *»Nikar ne mislite, da je moja dolžnost preskrbeti vam kako premoženje. Mene so moji starši spravili na svet in umrli – sam sem se moral riniti skozi življenje. Dokler živim in morem delati, bom napravil vse, da vas čim bolj usposobim duševno in telesno za življenjski boj – življenjski boj pa morate bojevati sami!«*²⁹⁴

Tedaj šestinštiridesetletni Mirko Černič je januarja 1931 mariborskemu sodišču končno lahko opisal zdravilo *Omnadin*, ki ga je Metki Dobaj vbrizgala Konstanca Tofan. Učinkovina v svetu splošno znanega zdravila nemške tovarne zdravil Bayer za dvigovanje telesne odpornosti ni mogla škodovati zdravju obnemogle služkinje, je trdil, v primeru pa, da je bilo zdravilo vbrizgano z nesterilno injekcijo, bi morali znaki okužbe nastopiti v nekaj urah in ne šele po mesecu dni; znak okužbe bi bila rdeča oteklina na mestu vboda in v najslabšem primeru absces, tj. ognojek, ki pa v večini primerov ni bil razlog za smrt: *»Da nesterilna injekcija ne povzroči smrti, smo videli v nebroj slučajih v svetovni vojni*

²⁹⁴ Prav tam.

(ki jo je Mirko Černič kot frontni zdravnik vsaj deloma preživel na bojišču, op. p.), *ko so si vojaki, da bi se odtegnili vojaški službi, injicirali brez vsake dezinfekcije bencin in vsemogoče tekočine in vendar niso umrli usled teh injekcij.*²⁹⁵

PRIČANJE HILARIJA TOFANA

V začetku februarja 1931 je bil zaslišan tudi Hilarij Tofan, ki se je krepko oddolžil soprogi za trdno podporo v lastnem kazenskem postopku. Profesor je povedal, da je septembra 1928 Konstanco po levi nogi opraskala mačka, zaradi česar je dobila večji tvor. Po priporočilu mariborskega zdravnika dr. Franca Jankoviča je Tofan v lekarni kupil ampule *Omnadina*, ki si jih je Konstanca vbrizgavala po soprogovih navodilih. Da bi ilustriral svojo domačnost z medicino, je sodišču predložil povsem nov podatek – v preteklosti je bil tri leta inšpekcijski oficir v splošni bolnišnici na Dunaju. Postopek injiciranja, ki ga je nadzoroval pri soprogi, je Tofan natančno opisal: potem ko si je umila roke z žveplovim milom in 96 % špiritom, je razkužila iglo v ognju, nato pa iglo in brizgalko napolnila s špiritom ter ga izbrizgala. Prazno brizgalko je napolnila z vsebino ampule, pri čemer je polovico ampule prihranila. Mesto vboda je razkužila z vato, pomočeno v špirit, prav tako je z vato obrisala mesto vboda po vbrizganju zdravila. Margareta Dobaj po injiciranju ni imela nikakršnih vidnih znakov okužbe.²⁹⁶

Februarja 1931 je državno tožilstvo v Mariboru umaknilo še obtožnico zoper Konstanco Tofan,²⁹⁷ k čemur je bržkone odločilno pripomoglo zdravniško mnenje dr. Mirka Černiča. Kot kaže razplet kazenskih procesov zakoncev Tofan, se Okrožno sodišče v Mariboru ni moglo pohvaliti s prvostopenjskima sodbama. Četudi naslednja ugotovitev ni mogla biti skladna s Hilarijevimi paranoidnimi sklepi, vse kaže, da je bila v konkretnih primerih bolj kot (ne)pristranskost sodišča na delu njegova (ne)strokovnost.

²⁹⁵ PAM, Vr VII 68/29, Ogled in zaslihanje izvedencev – Mirko Černič, 12. 1. 1931.

²⁹⁶ PAM, Vr VII 68/29, Zaslišba priče – Hilarij Tofan, 4. 2. 1931.

²⁹⁷ PAM, Vr VII 68/29, dopis državnega tožilstva v Mariboru Okrožnemu sodišču o umiku obtožnice, 11. 2. 1931.

IZGINOTJE KONSTANCE TOFAN

Verjetno nič mirnejše skupno življenje zakoncev Tofan po končanih sodnih procesih ni trajalo dolgo, saj je Hilarij 12. januarja 1937 v Šentjurju umrl za posledicami pljučnice.²⁹⁸ Istega leta se je izteklo življenje enega od obedovalcev na Marijini ulici 10 – Marka Ipavca. Ime Konstance Tofan se medtem v pravnih dokumentih preteklosti pojavi še enkrat: v začetku decembra 1940 je s svojega doma v Šentjurju mariborskemu Okrajnemu sodišču pisala pismo, v katerem je skušala pojasniti, da je kot nečakinja Štefana Kobylanskega upravičena do udeležbe na stričevi zapuščinski razpravi.²⁹⁹ Vendar Štefanova vdova Evgenija ni bila pripravljena popuščati sorodnici, ki je skoraj leto dni po smrti Kobylanskega od nje terjala del Štefanove zapuščine; januarja 1941 je zahtevek moževe nečakinje izpodbijala kot neutemeljen.³⁰⁰

Sodišču je predložila iz nemščine prevedeno Štefanovo oporoko, ki jo je marca 1930 napisal pred tremi pričami: dvema podpolkovnikoma v pokoju in višjim sodnim uradnikom. V njej je vse svoje imetje zapuščal ženi, ob tem pa je zapisal še, da si želi preprostega pogreba brez vojaških časti. Podobno vsebino brez omembe imena Konstance Tofan je vsebovala tudi Štefanova v nemščini napisana oporoka s konca julija 1939.³⁰¹ Ker Štefan in Evgenija Kobylanski nista imela otrok, je utemeljeno domnevati, da sta bili skrbno pripravljene oporoki spisani ravno zaradi predvidevanj, da se bo Konstanca Tofan po stričevi smrti oglasila kot dedinja. Kot kaže, se je Štefan Kobylanski po kazenskih procesih Tofanov in njenem umiku iz Maribora odpovedal nečakinji in njenemu možu.

Po pisanju zgodovinarja in publicista Jana Šedivyja je Konstanca ob vdoru Nemcev v Šentjur leta 1941 skupaj s služkinjo izpila strup.³⁰² Ker gre za dneve neposredno po vojaški zasedbi in razdelitvi slovenskega

²⁹⁸ Novi grobovi, Slovenec, 14. 1. 1937, 4.

²⁹⁹ PAM, fond: Okrajno sodišče Maribor 1898–1941, V O 229/40, pismo Konstance Tofan Okrajnemu sodišču, 6. 12. 1940.

³⁰⁰ PAM, fond: Okrajno sodišče Maribor 1898–1941, V O 229/40, Evgenija Kobylanski – predložitev oporoke, 7. 1. 1941.

³⁰¹ PAM, fond: Okrajno sodišče Maribor 1898–1941, V O 229/40, Oporoka – Štefan Kobylanski, 11. 3. 1930 in 26. 7. 1939.

³⁰² Jan Šedivy, *Ukrajinska pisateljica Olga Kobyljanska*, 188.

ozemlja, ki so sodobnikom poleg vzpostavitve nemške okupacijske oblasti med drugim postregli z razpadom dotlej znanega javnega in uradnega prostora, podatka ni možno preveriti ter nam ne preostane drugega, kot Šedivyju verjeti na besedo. Medtem ko Matični urad Šentjur še zmeraj hrani podatke o Hilarijevi smrti, podatki o Konstančini smrti ne obstajajo.³⁰³

Nemška okupacijska občinska uprava se je aprila 1941 vselila v hišo Franca Ipavca v Šentjurju. Okupatorji so se odpovedali svojemu prvotnemu namenu, da bi razstrelili šentjursko šolo, vendar niso oklevali pri uničevanju lastnine tamkajšnjih razpuščenih slovenskih društev in knjižnic. Od junija 1941 so bili dovoljeni le nemški javni napisi, jeseni 1941 pa so se tudi v Šentjurju pričele deportacije ljudi ne glede na strankarsko pripadnost in svetovnonazorsko opredeljenost. Oktobra 1941 je Šentjur postal Anderburg.³⁰⁴

Če je Hilarijeva vdova resnično prekinila svoje življenje zaradi vojaškega vdora Nemcev, je imela kot popolnoma samo, asocialno žensko bitje tujega porekla za to dobre razloge. Potem ko se je šele v zadnjih štirih letih otrsela fizičnega in psihičnega nasilja svojega moža, brez katerega po drugi strani ni bila sposobna živeti, najbrž ni bila pripravljena sprejeti novih ponižanj človeškega dostojanstva. Razen tega je dobro vedela, kako težko se je prilagoditi pogojem vojne, ki postanejo mir v povsem novih, neznanih parametrih. Po dvajsetih letih življenja na Slovenskem ni bila pripravljena na še eno veliko življenjsko prelomnico.

SPODREZANE KORENINE

V kazenskih procesih pred mariborskim Okrožnim sodiščem kljub poudarjenemu ruskemu čutenju Hilarija Tofana nista niti on niti njegova soproga pokazala, da jima je znana usoda ruskih emigrantov, ki so po oktobrski revoluciji in v času državljanske vojne v Rusiji sočasno z njima prišli v Kraljevino SHS in med katerimi jih je okrog sto bolj ali manj začasno bivalo v Mariboru. Ob tem, da se Hilarij Tofan kot nekdanji avstro-ogrski državljan najbrž ni čutil del caristično-boljševiškega

³⁰³ Upravna enota Šentjur, Matični urad, 13. 8. 2014.

³⁰⁴ Grdina, Šentjur v času, 148.

konflikta, ga je k distanciranosti od pripadnikov protiboljševiške emigracije morda napeljevala velika želja po lojalnosti novi domovini, ki mu je kot enemu redkih beguncev omogočila ugledno zaposlitev.

Življenje Hilarija Tofana v Mariboru dvajsetih let 20. stoletja je bilo srhljivo, mračno in bolno, a bi lahko bilo zgodba katerega koli preobčutljivega izobraženega begunca, zaznamovanega z veliko vojno in posledičnim razpadom velikih imperijev. Primer Tofan je primer stiske (in nazadnje patologije) mislečega in senzibilnega človeka, ki je bil, iztrgan iz domačega okolja, prisiljen sodelovati v vojaških spopadih proti skupnosti, h kateri se je prišteval in za katero je angažirano deloval; slednjič se je bil primoran soočiti s povsem enkratnimi kulturnimi razmerami v novem okolju in ob spremenjenem socialnem položaju. Tako ekstremnega poteka življenja posameznika ni (bilo) mogoče izpeljati brez konflikta in frustracije, vendar bi ju Hilarij Tofan morda zmogetl premostiti, če bi v Mariboru našel sorodno dušo. Odločil se je za beg v osamo in duševno bolezen.

Čas silovitih družbenih sprememb nima posluha za posameznika, zato ni nenavadno, da je skorajda sistematično brisal sledove tudi za zakoncema Tofan. Osrednja lika pričujoče pripovedi nimata obraza, ker ni njunih fotografij, ob tem pa tudi Marijina ulica, kjer sta živela, danes ne obstaja več. Fotografija hiše številka 10, ki se je po zavezniškem bombardiranju Maribora v letih 1944–45 sesuvala vase, je strahovita in pošastna, obenem pa veličastna alegorija življenja zakoncev in delčka njunega zgodovinskega časa.

Hilarij Tofan je skušal sunkovite preobrate svoje identitete miriti s študijem teozofije, ki mu je pomagala upravičiti odtujenost od dobe, do katere je zaradi velikih premikov v kulturnih imaginarijih po prvi svetovni vojni čutil nepremagljiv odpor. Hitro spreminjajoča se družba, vključujoč na glavo postavljene odnose med spoloma, je Tofanovima zapletala svet hitreje, kot sta se bila sposobna prilagoditi. Zapiranje v strogo zamejen svet stanovanja na Marijini 10, v katerem je že najmanjši nepredvideni šum iz gospodarja izzval besnenje, je bilo logična posledica percepcije, ki ni ne zmogla in ne želela v korak s časom in je zato postajala iz dneva v dan bojzljivejša.

Neposredne žrtve stiske zakoncev so bile njune služkinje. Tofanova sta se verbalno in fizično izživljala nad dekleti, zato so se v službi pri

njiju menjavala kot po tekočem traku. Revna, rosno mlada podeželska dekleta so bila kot služkinje na Marijini ulici 10 edini stik zakoncev s hitro spreminjajočo se družbo. Četudi sta jih zaklepala v stanovanje, da bi jim preprečila stik z zunanjim svetom, sta v dekletih vendarle nenehno prepoznavala sledi novega časa. Udarci in zmerljivke so bile njun odgovor na vsakokratno boleče soočenje s spoznanjem, da sveta, ki sta ga poznala, ni več.

Življenjska kalvarija Hilarija Tofana se je pričela s prvo svetovno vojno in preselitvijo v Maribor, končala pa, še preden je naslednja vojna ponovno bistveno preuredila svetovni (ne)red. Da ostaja smrt Konstance Tofan nedorečena in ovita v nejasnosti, se zdi ustrezen zaključek življenja, ki ga je živela in trpela ob možu. Zakonca sta kar najznačilnejša predstavnika časa dvajsetih in tridesetih let 20. stoletja, ki ga je odločilno zaznamovalo in ključno opredeljevalo občutenje najprej minule, nato pa prihajajoče vojne. Podobno velja za služkinjo, ki je leta 1929 na mariborskem Okrožnem sodišču tako brezkompromisno prebijala spolne in socialne zapovedi svojega časa ter zahtevala pravno zadoščanje za posilstvo. Tudi njo je svet po drugi svetovni vojni le bežno oplazil, saj ni dočkala petdesetega leta. Mučen kazenski proces, v katerem je pogumno razgalila svojo intimo, je bržkone prispeval k temu, da si ni ustvarila lastne družine – umrla je na Humu v začetku februarja 1947. Njeno ime je bilo Cecilija Miško.³⁰⁵

---

³⁰⁵ Nadškofijski arhiv Maribor, Matična knjiga Svetinje za Cecilijo Miško.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Pokrajinski arhiv Maribor, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 103/29, Hilarij Tofan.

Pokrajinski arhiv Maribor, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 68/29, Konstanca Tofan.

Pokrajinski arhiv Maribor, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Cg I a 646/28 in Cg I a 496/29, Tofan Konstanca – zahteva za ločitev zakona od mize in postelje.

Pokrajinski arhiv Maribor, fond: Okrajno sodišče Maribor 1898–1941, V O 229/40, Evgenija Kobylanski.

Pokrajinski arhiv Maribor, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr IX 168/29, Benjamin Ipavec.

Pokrajinski arhiv Maribor, fond: Eman Pertl.

Pokrajinski arhiv Maribor, fond: Mestna občina Maribor, Gospodinjska kartoteka, Domovinska kartoteka.

Pokrajinski arhiv Maribor, fond: Zbirka fotografij in razglednic.

Pokrajinski arhiv Maribor, fond: Okrajna komisija za vojno škodo Maribor 1945–1946.

Nadškofijski arhiv Maribor, Matična knjiga Svetinje.

Upravna enota Ormož, Matična knjiga Velika Nedelja.

Upravna enota Šentjur, Matična knjiga Šentjur.

USTNI VIRI

Alenka Glazer (1926–), pogovor z avtorico, september 2014.

Lea Trapečar (1921–), pogovor z avtorico, september 2014.

Lojze Fajdiga (1919–), pogovor z avtorico, september 2014.

Evgeniy Krivočuprin, korespondenca z avtorjem, december 2014.

ČASOPISNI VIRI

Nova doba, 1907.

Tabor, 1924.

Mariborski večernik Jutra, 1929.

Slovenski gospodar, 1929.

Slovenec, 1929.

Žena in dom, 1931.

Stop, 1985.

TISKANI VIRI

Golec, Januš: *Ponarejevalci*, Maribor: Tiskarna sv. Cirila, 1938.

Hus, Mara: *Njene službe; povest služkinje*, Celje: Družba sv. Mohorja, 1933.

Kazenski zakon o hudodelstvih, pregreških in prestopkih z dne 27. maja 1852, št. 117 drž. zakonika, Ljubljana: Narodna tiskarna, 1889.

Maklecov, Aleksander: Novo kazensko pravo Kraljevine SHS. Idejne osnove reforme, *Slovenski pravnik*, št. 7–8/1929.

Novelirani kazenski zakonik za Kraljevino Jugoslavijo s kratkimi pojasnili, Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1932.

Seliškar, Tone: Pismo; služkinja piše svojemu fantu, *Ljubljanski zvon* 49/1, 1929.

MONOGRAFIJE

Blavatsky, Helena Petrovna: *Ključ k teozofiji*. Ljubljana: Teozofsko društvo v Sloveniji, 1994.

Czernowitz und die Bukowina 1890–1910. Album, Dunaj: samozaložba, 2001.

Černič, Mirko: *Doživljaji in doživetja; knjiga spominov*, Maribor: Založba Obzorja, 1954.

Čulinović, Ferdo: *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka*, 2. knjiga, Zagreb: Školska knjiga, 1959.

Dolar, Jaro: *Spomini; v predverju literature*, Maribor: Založba Obzorja, 1995.

Grdina, Igor; Skale, Vinko: *Šentjur v času, čas v Šentjurju*, Šentjur: Krajevna skupnost, 2002.

Melik, Jelka: *Kazensko sodstvo na Slovenskem 1919–1929: s posebnim ozirom na arhivsko gradivo Deželnega sodišča v Ljubljani*, Ljubljana: Arhiv republike Slovenije, 1994.

Nemci in Maribor; stoletja preobratov 1846–1946 (ur. Jerneja Ferlež), Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2012.

Pulko, Radovan: *Družbeno življenje ruskih emigrantov na Slovenskem 1918–1941* (magistrsko delo), Filozofska fakulteta Maribor, 2009.

Turizem smo ljudje. Zbornik ob 100-letnici Turistične zveze Slovenije 1905–2005 (ur. Srečko Šajn), Ljubljana: Turistična zveza Slovenije, 2006.

Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev*, Ljubljana: Slovenska matica, 1996.

Vrišer, Sergej: *Maribor v barvah mojega časa*. Maribor: Litera, 2012.

Zwitter, Fran: *Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji*, Ljubljana: Slovenska matica, 1962.

ČLANKI

- Borko, Elko itd.: Ob 130-letnici rojstva dr. Benjamina Ipavca, ginekologa in prvega predstojnika rentgenološkega zavoda SBM, *Zdravniški vestnik*, št. 3/2009.
- Dimov, Opis: Zmagoslavje tehnike, *Življenje in svet*, št. 18/1931.
- Filipič, France: Moška kaznilnica v Mariboru od ustanovitve 1886 do osvoboditve, *Studia Historica Slovenica*, št. 2–3/2003.
- Gašparič, Jure: Diktatura jugoslovanskega kralja Aleksandra – metode, instrumenti in vsakdanja praksa, *Glasnik ZRS Koper*, št. 6/2008.
- Jurečko, Ivan: Evgenika, *Življenje in svet*, št. 18/1931.
- Kresal, France: Mariborska tekstilna industrija 1922–1992. Vzpon in zaton. *Mesto in gospodarstvo; mariborsko gospodarstvo v 20. stoletju*, Ljubljana: INZ, MNOM, 2010.
- Krivočuprin, Evgeniy: Massacre of Przemysl 15. 9. 1914 and its reflection in the periodical. *Rus'*, št. 3/2014.
- Lazarevič, Žarko: Velika gospodarska kriza. *Slovenska novejša zgodovina; od programa zedinjene Slovenije do mednarodnega priznanja*, Ljubljana itd.: INZ, Mladinska knjiga, 2006.
- Melik, Jelka: Kazensko pravo v prvi Jugoslaviji. *Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918–1941*, Zbornik prispevkov, Ljubljana: SAZU, 2007.
- Osatschuk, Sergij: Procesi narodnega zavedanja in spreminjanje veroizpovedi v Bukovini od druge polovice 19. do začetka 20. stoletja. *Volksgruppen und Religion – Identität und Bekenntnis*, Celovec 2008.
- Pertl, Eman: Razvoj zdravstva v Mariboru. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, št. 1/1986.
- Podbersič, Renato: Begunci z vzhoda in godoviška kronika, *Kronika*, št. 3/2004.
- Potočnik, Dragan: Primorski Slovenci v Mariboru 1918–1941, *Annales*, št. 1/2011.
- Ratej, Mateja: Vojna po vojni – vrnitev vojnega ujetnika Štefana Murka leta 1920, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, št. 3/2014.
- Šedivy, Jan: Ukrajinska pisateljica Olga Kobyljanska in njen brat Štefan v Mariboru, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, št. 1/1965.

Knjiga prikazuje življenjsko zgodbo Hilarija Tofana, profesorja zgodovine in zemljepisa na mariborski realni gimnaziji ter begunca iz Črnovic (Bukovine, sedanje Ukrajine), ki je v letih 1919–29 s soprogo Konstanco živel v Mariboru. Zakonca sta bila leta 1929 ovadena na Okrožnem sodišču v Mariboru: Hilarij zaradi posilstva služkinje Cecilije Miško, ki je trdila, da je rodila njegovega otroka, Konstanca pa zaradi domačega zdravljenja in posledične smrti petnajstletne služkinje Margarete Dobaj. Njuna kazenska spisa, ki ju hrani Pokrajinski arhiv Maribor, ponujata enkratno razgrnitev težavnega vživljanja zakoncev v svet, ki je po prvi svetovni vojni rasel v novih miselnih okvirih.

Pripoved o profesorju Tofanu je nujno tudi kulturnozgodovinski prerez Maribora in deloma Črnovic. Izjemno zanimiva za analizo je identiteta beguncev Tofan, ki sta v sebi boleče prepletala nemško, rusko, ukrajinsko, poljsko, slovensko in romunsko zavedanje, kar je edinstvena ilustracija razpada kulturnih imaginarijev po koncu avstro-ogrškega in ruskega imperija.

Dr. Mateja Ratej (1974) je znanstvena sodelavka na Inštitutu za kulturno zgodovino Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU. Deluje na Raziskovalni postaji ZRC Maribor, ki ima svoj sedež v karanteni nekdanje zloglasne kaznilnice. Je članica ožjega uredniškega odbora in področna urednica pri *Novem Slovenskem biografskem leksikonu*. Kot zgodovinarica čuti posebno skrb in odgovornost do časa, ki ga okvirno zamejujeta svetovni vojni – med drugim zato, ker meni, da človeku (še)le okoliščine skrajne eksistencialne ogroženosti izrišejo pravi obraz. Njeno zadnje delo je *Ruski diptih – Iz življenja ruske emigracije v Kraljevini SHS* (Modrijan, 2014).

Foto: Sašo Bizjak

ISBN 978-961-241-922-6